

1926
~~1925~~

109 В/129

1954

СТЕФАН НОЙКОВ
ПОЛКОВНИК
БИВШ НАЧАЛНИК НА ОПЕРАТИВНИЯТ ОТДЕЛ
НА ЩАБА НА ДЕЙСТВУЮЩАТА АРМИЯ

БИБЛИОТЕКА
НА
Военно-Министерство

ЗАЩО НЕ ПОБЕДИХМЕ

.....
1915 — 1918

СОФИЯ
Печатница на Армейския военно-издателски фонд
1922

4/10/1954 (10)

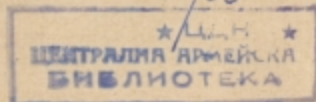
But 2/11/11

355.48

8033

✓ 2
5235/55

ВСИЧКИ ПРАВА ЗАПАЗЕНИ

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

Събитията и условията, които докараха един малък, но храбър народ, какъвто е българския, до днешните тежки дни, са твърде сложни и твърде разнообразни, че в настоящия момент не могат да бъдат разглеждани в своята цялост само от един човек.

Главните действащи лица, които ангажираха България в мировия конфликт към страната на централните империи, и които водиха българската армия по бойните полета, не са си казали още думата, а това е от важно значение за откриване истинските причини на голямото и неизмеримо народно нещастие.

Бидейки обаче в един от най-важните периоди на войната твърде близко до главното командване, аз имах възможността да бъда в течение на много неща и да съдя непосредствено за събитията, които ден по ден ни приближаваха към една неизбежна катастрофа. И мене се чини, че е мой обществен дълг да кажа онова, което мисля, и онова, което зная по воденето на войната и по причините на нашето военно поражение.

Нека обаче се знае, че тази книга не е написана против никого и в защита на никого. Още през ноември 1918. година, в битността ми началник на оперативното отделение на щаба на армията, аз връчих на Министра на войната един доклад върху причините на нашето поражение, и сега, след три години, смятам, че е време да направя този доклад, малко разширен наистина в документалната си част, но с нищо неизменен в заключенията, достойние на обществото.

Длъжен съм да отбележа също твърде, че настоящата книга не е един чисто военно-научен труд. Тя скицира само по-едри линии на операциите и обяснява тяхната вътрешна връзка. Но никоя операция, дори тази при Добро поле, която непосредствено стана причина да се отвори

вратата на противника за старата граница на България, не е разгледана с оная техническа пълнота, с която е привично да се описват военните действия. Аз си поставих за начало да не разглеждам подробностите, как са протекли боевете, за да мога да запазя по-голяма обективност във преценките и по-голяма правдивост в изложението.

Днес, когато споровете за това, как са протекли действията пред атакувания фронт на 2. и 3. дивизия, се водят още с такъв голям жар и с такава невжздържаност, мъчно е да се сжди за тях обективно. Вжн от туй, най-често отклонение от истината се забелязва в сжбитията, които принадлежат в областта на тактиката. Документите, които ни разясняват истинските действия в един бой, са твърде редки, защото малцина са ония, които отбелязват нещата пред самия бой и през времето, когато той се води. По-късно, когато се пишат спомените, сжбитията много пжти губят от точността си, защото забравата, частният интерес, пристрастието и много други обстоятелства се вмжкват, за да намалят кредита на подобни описания. Ето защо в тази област твърде мъчно могат да се установят фактите в тяхната пълна достоверност, а следователно лесно може да се попадне в грешки при преценката на самите сжбития.

За изводите на тази книга аз си послужих главно с донесенията, които се получиха в щаба на действующата армия в дните, когато се водеха още действията, и смятам, че това е достатъчно. Както ще се разбере, когато читателя прелисти настоящата книга, за мене Добро поле не е причина за нашето военно крушение. Добро поле е само последица от много причини, които го предшестваха, и които бяха подготвили условията за сздаването му. При положението, в което се намираше българската армия още през лятото на 1918. година, едно Добро поле неминуемо трябваше да дойде, щом противника се решише да атакува решително и с големи сили в някоя посока на фронта. Плода беше узрял, само трябваше да се откъсне.

В историята се открива на всяка крачка едно частно условие, което в един даден момент идва да измени най-солидно обоснованите комбинации. Колко по-лесно това частно условие можеше да разруши комбинации, които самото българско главно командване още през юлий 1918. година считаше не по-силите на българската армия.

Във всяко разтягане на предметите има един предел, който не може да се задмине без риск на сжсване. И ако това сжсване последва, не е грешката само в материала. Това е особено вярно, когато този материал се състои от живи сжщества, които мислят и разсжждат, и в това отношение сентенцията на Наполеона I, че на война всичко зависи от един човек — главнокомандующия — намира най-блескаво своето оправдание.

Да се командува значи да се предвижда. И тази предвидливост не липсваше на българското главно командване, само че то беше безсилно да накара да се възприемат неговите разбирания по воденето операциите на Балканите и да направи да се зачита неговата воля. По този начин много работи бяха оставени на случая, и всичкото упование за добрият изход на войната се градеше върху надеждата, че на западния фронт Германия ще победи — надежда, която самото германско главно командване беше изгубило много месеци по-рано от датата на българското поражение.

В страниците, които следват, аз се помжчих да възпроизведа сжбитията чрез сжответен подбор на фактите в техният истински вид и чрез преценка значението на тези сжщи факти, поставени всред всички материални и духовни условия, при които се развиха сжбитията. Моята задача обаче не е да критикувам личностите, а да посоча на някои от пжтищата за тжрсене истинските причини на нашето поражение. Нека и други след мене по-големи и по-важни фактори, кажат своята дума.

София, януарий 1922. год.

ГЛАВА I

Намясването на България в мировата война

През 1912. и 1913. години България води две големи войни за политическото обединение, в една държава, на българското племе. В съюз със сърби, гърци и черногорци, които също така мереха сломяването на едно иго, което тежеше на техните сънародници, българите туряха на разположение всичките си сили за борба срещу турската империя. След кървави боеве с турската армия, тежестта на които падна изключително върху българския войник, турската съпротива беше сломена, и мирният договор за завършване на войната, подписан в Лондон през май 1913. година, даваше във владение на съюзниците всичките европейски територии на турската империя западно от линията Енос—Мидия. Несъгласието между съюзниците за подялбата на тези освободени земи въз основа принципа на националностите и съобразно сключените предварително договори стана причина за нова война между България и нейните съюзници. В тази неравна борба срещу България се опълчиха още Турция, която отхвърли Лондонския договор, и Румъния, войските на която стигнаха без всякаква съпротива до София — столицата на българското царство.

Така срещу България застанаха вжоржените сили на Сърбия, Гърция, Черна-гора, Румъния и Турция, и на българския народ бе писано да изпие до дъно горчивата чаша на едно поражение след славни бойни дела. Договора за мир, подписан в Букурещ през юлий 1913. година, тури край на войната между България и бившите ѝ съюзници заедно с Румъния, а един по-последен договор за мир, подписан в Цариград през септемврий същата година, прекъсна положението на

война между България и Турция. По силата на тези договори България биде лишена от територии, които ѝ принадлежаха, и от онази част на Македония, гдето се чува само българска реч, и която, според договора със Сърбия, беше предвидена като неделима част от българското царство.

Така несправедливия Букурещки договор за мир отвори една голяма болезнена рана в здравия организъм на българския народ. Душата на българина, покрусена от една междусъседска политика, която го лиши от плодовете на победи, спечелени със жертви и усилия, които, отделно взети, надминаваха жертвите и усилията, положени общо от сърби и гърци, не можеше да се примири с този акт на насилие. Изгубването на Македония, Добруджа и Източна Тракия тежеше на всички, и при общото разочарование на първото време, поради безсилието, в което се намирахме, малко по малко се създаваше едно ободряващо настроение в обществото, което се крепеше с надеждата, че времето ще създаде условия за поправяне на неправдата. Самото заявление в царския манифест, с който се обявяваше на армията сключения в Букурещ договор, че свиваме знамената си за по-добри дни, беше вече един протест срещу насилието и една програма за бъдещето. Още със сключването на мира, следователно, се готвеше нова война срещу нашите съседи, ако те не биха се съгласили доброволно да ни повърнат отнетите земи.

За българския народ и за българската политика във външно отношение имаше една точно определена цел — обединението на българското племе. За постигане на тази цел, която беше идеал на много поколения, българската политика трябваше да си послужи със всички средства, за да сломи упорството на сърби, гърци и румъни, като в краен случай им наложи своето право чрез силата на оръжието. За този последен случай обаче беше крайно необходимо да се избере добре момента, когато задружната въоръ-

жена сила на нашите съседи не би била в положение да се нахвърли едновременно върху нашата армия.

Избухването на голямата световна война съживи във всички обществени кръгове в България надеждите, че неправдата, извършена в Букурещ, ще може да се поправи чрез приятелски разбирания със съседите или със сила. Въпроса беше само да се изберат най-правилни пътища, и да се издебне момента.

Че Македония, Добруджа и Тракия, жизнена част от българското тяло, бяха страстно желани от българския народ, е безспорно. Да се отречем от тях би значило да се откажем от онова, което е било и което е наша история. Не от чувство на интерес ние желяхме тези земи. Ние искахме Македония, Добруджа и Тракия, ние протягахме ръка към тях с онова топло чувство, с което майката се стреми към своите отделени чедра. Но и в този благороден стремеж към обединение ние не биваше да допуснем, шото чувствата да се разразят в нетърпение, което не ни позволи да преценим спокойно силите на народите, ангажирани във великата война, както и да теглим правилно заключение от настроенията на момента във вътрешността на царството в свързка с обществената култура на българския народ.

До днес не са напълно познати политическите разговори, които са предшествували намесата на България във войната. Но от онова, което се знае, ако се съди по изнесените документи, явствува, че правителството, което управляваше България през 1915. година, е имало да се спре върху три положения:

- 1) да стои настрана от световния конфликт, като запази пълно неутралитет;
- 2) да се намеси във войната като съюзник на силите от Съглашението;
- 3) да се намеси във войната като съюзник на централните сили.

Неутралитетът беше едно от положенията, което съвпаднаше с настроението на голямото мнозинство от

българския народ. Наистина, това положение можеше да ни създаде големи мъчности поради факта, че ние се намирахме между държави, които воюваха, обаче не можеше да се допусне, че тези мъчности биха се изразили в скоро време в един вжоржен натиск срещу България от страна на една от воюващите групировки. Колкото се отнася до Германия, тя не би се решила на една подобна стъпка, която при отрицателното държане на опозицията би означавала увеличение на числото на враговете ѝ с още един. Вжорженият натиск от страна на Сжглашението изглеждаше по-вероятен. Като се облекчеше на известни обществени течения у нас, Сжглашението би имало всички шансове да види, както по-сетне стана с Гърция, България на своя страна. Пълния неутралитет обаче до края на войната, ако би бил възможен, би имал едно друго съществено неудобство за целите на българската политика — то е да не видим осъществен напълно нашия съществен идеал за обединение. Това последно обстоятелство налагаше само по себе си необходимостта, в един пригоден момент да станем от зрители дейци в тази кървава драма, която раздруса от основи европейския свят, защото историята ни учи, и фактите го показват, че в международните спорове правото и справедливостта имат значение дотолкова, доколкото са подкрепени със силата. Поради мястото, което заемахме, и поради целите, които преследвахме, ако даже бихме били в състояние да запазим неутралитет до края на световната война, ние не можехме да се надяваме на едно снисходително третиране от страна на победителите и бихме били лишени от моралната основа да предявяваме каквито и да било искания, макар и от правна гледна точка неатакуеми, за пълното обединение на нашето племе. Ако е вярно, както казва един стар философ¹⁾, че всяко същество получава от природата своя дял на право в съотношение със силата,

¹⁾ Спиноза.

която има за живот и борба, една млада нация като нашата не би могла, без риск на обезличаване, да се държи настрана в борбата, от изхода на която щеше да зависи нейния бъдещ живот. Това е още по-вярно и затуй, че при степента на цивилизация, в която се намират балканските народи, ние бихме станали прицелна точка на тяхната завист и обект на бъдещи действия.

Поради тези причини пълния неутралитет до края на войната, ако даже би бил възможен, не би бил желан. Наистина, широките маси на народа нямаха напълно това схващане на въпроса, но те инстинктивно разбираха, че намясата ни в световната война трябваше да дойде като последица от една наложена ни необходимост. Даже и тези, които бяха крайни в желанието си да се пази неутралитет на всяка цена, не бяха чужди на идеята, че неправдата, извършена към България чрез договора за мир в Букурещ, трябваше да се поправи, което в края на крайщата пак щеше неминуемо да докара до едно намясване на България в мировия конфликт, макар и към неговия край.

Нам, следователно, предстоеше да избираме, рано или късно, едно от двете решения: със Сжглашението против Тройния съюз, или с Тройния съюз против Сжглашението.

Не може да се скрие, че, когато се поставяше така въпроса, народните тежнени бяха изобщо да се вжрви с групировката, в която се намираха Русия, Англия и Франция. Морални причини, чувство на признателност подтикваша българите в голямото си мнозинство да дадат своята дан на отплата към тези, които бяха сродени с тях по кръв, и които бяха техни освободители от турското иго. Че в това отношение Русия беше близко до нашето сърдце, не иска и дума.

Англия се ползуваше с голям престиж на силна и морална държава. Пресни бяха още в паметта на българите спомените от застъпничеството на велики държавници и обществени дейци в Англия в полза на

нашето освобождаване. Наистина, Берлинския конгрес дойде да позатъмни малко светлите и благородни пориви на едни от най-добрите й синове, обаче бждещето показа, че делото на Биконсфилда не е било насочено против независимостта на Бжлгария. Голямата подкрепа, която английската дипломация ни даде в тежките борби, които водихме от 1885. година насам за независимост и обединение, отново възвърна вярата на масата от народа в нейното доброжелателство към Бжлгария. В ръководните хора на страната преобладаваше убеждението, че намясата на Англия във войната означава борба до крайна победа.

Франция в духовно отношение заемаше особено място в нашият обществен живот. Бжлгарската интелегенция в голямото си мнозинство беше излязла из французките университети, и бжлгарската младеж, тжй свободолюбива и тжй демократична, се възпитаваше в духа на французката демокрация. Широкото разпространение на французкия език в страната даваше възможност на един по-широк слой от народа да се възпитава и образова непосредствено от французката литература и наука. Това създаваше една духовна връзка и даваше възможност на бжлгарите да опознаят Франция, чрез нейните най-първи хора, и да я обикнат.

Колкото се отнасяше до Германия, тя в духовно отношение играеше доста малка роля в съзнанието на бжлгарите. Обаче германската солидност в действието и мисленето правеше впечатление на всички. Германската дисциплина, германския ред, германската работа, германската приложна наука възбуждаха наистина удивление, но германецът остана чужд за бжлгарската душа. Още много преди войната германците бяха приятели на турците и реорганизиращи на тяхната войска. През време на войната срещу Турция през 1912. година много германски офицери се бяха в редовете на турците срещу бжлгарите, а през 1913. година, при сключването на Букурещкия мир, германската политика даде пълна подкрепа за задоволяването на гржските желания.

При това положение за някои по-благоприятни настроения на бжлгарите към Германия, отколкото към силите от Сжглашението, не можеше да се говори. Все пак обаче, след Балканската война, поради ред груби грешки на французката и руската политика и поради непочтителният език на французката преса към Бжлгария, известни политически течения в страната потърсиха подкрепа в Германия. Тжй се създадоха връзки, които не намираха здрава опора в чувствованията на бжлгарите, но които се крепяха на известен интерес, който в момента не можеше да бъде пренебрегнат.

При тези предпоставки беше ясно, че в морално отношение по-естествен съюзник за бжлгарите от великите сили на Сжглашението не можеше да има. И ако при все това бжлгарския народ тржгна и се би против тези същи сили, за това има причини, които ние трябва да издирим. Грешката не е само наша, тя е и тяхна, тя е, може би, толкова наша, колкото и тяхна.

Психологията на един победен народ е всякога една и съща — да търси да възвърне накърнените си военен престиж и да се стреми да си осигури ония придобивки, които той смята за свое право, и които му са били отнети. Сжбитията от 1913. година бяха още тжй пресни в паметта на всички, че, когато се говореше за едно сътрудничество сжсърбите, мъчно можеха да се забравят враждебностите от вчера. За да се направи такъв прелом в душата на бжлгарина, и за да се отзове той на позива на Сжглашенските представители в София за една борба срещу Турция и Германия в сътрудничеството на сжрбите, необходимо беше да се даде на бжлгарския народ да почувствува веднага, че постановленията на Букурещкия договор се унищожават от деня, когато бжлгарската армия ще влезе в действие. Това не можеше да стане, защото никоя от великите сили на Сжглашението не би могла да гарантира, че така увредена Сжрбия не би намерила за по-изгодно, вместо да продължи борбата, да потърси други пътища за закрепване на положението си. Само присъствието на сжглашенски сили

на Балканите би могло да въздействува за правилното поставяне на въпросите с оглед на общите интереси между българи и сърби, но такива сили липсваха. Това беше още по-необходимо и затуй, защото не трябваше да се забравя, че един от най-важните фактори в управлението на страната беше българският цар.

Царя на българите беше пригърнал общобългарският идеал за обединението на българското племе, и желанието, което той имаше, да остави на историята едно име като това на великите български царе, блазнаше амбицията му на коронован глава. След като преживя големи разочарования в това направление през 1913. година, той беше станал мълчалив и до известна степен уединен. При тези условия, естествено, личното чувство в него клонеше към разплата със съседите, и между всичките възможни комбинации, които биха се представили за реализиране на българският общ идеал, той би предпочел не онази, която би го довела до целта с по-малко усилия и рискове, а тази, която, макар и с по-големи жертви и рискове, би му дала възможност да види едновременно с обединението на българското племе също тъй повалени и тези, които бяха негови съюзници през 1912. година. В това психическо настроение на царя на българите се криеше една голяма опасност за бъдещето на нашата страна, която само една предвидлива политика на правителството, подпомогната от силната подкрепа на държавите от Сягласението, можеше да отстрани.

За съжаление обаче, когато най-много се говореше за намесата на България във войната, пълномощните министри на Сягласението в София не можаха да схванат копнежите на българската душа и не сжумяха или не пожелаха да предяват исканията си за намесване на България в тяхна полза с твърдост и решителност, които да не дават място на колебания. По такъв начин периодът от май до септември 1915. година премина само с размяна на ноти, които най-после дойдоха да конкретизират положението, че силите на Сягла-

шението гарантират на България безспорната зона от Македония според договора от 1912. година, ако войната се завършеше благополучно.

През това време германската дипломатия работеше най-усилено. Принц Хохенлое-Лангенбург и Мекленбургския херцог, натоварени да водят преговорите за съюз между Германия и България, успяха да убедят българското правителство, че военното положение на централните империи е блестящо, че Румъния и Гърция ще пазят пълно неутралитет в случай че България се намеси във войната на страната на Германия, че усилията за сломяване на Сърбия няма да бъдат големи, и че най-после в замяна на подкрепата, която България ще даде на Съюза, тя ще получи като териториални придобивки цяла Македония, част от Сърбия, корекция на границите откъм Турция и евентуално и земите от турската империя, които се паднаха на гърците през 1913. година, и Българска Добруджа от 1912. година с една корекция на границата в полза на България. Всичко туй беше тъй примамчиво, че правителството на България, без оглед на големите цели на мировия конфликт, който бе докарал до ужасна кървава разправа най-цивилизованите народи в Европа, реши, че моментът е твърде благоприятен, да се направи първата смела стъпка към унищожението на Букурещкия договор, като се смаже Сърбия.

Да се убеждава в това царя на българите нямаше нужда. Неговите лични чувства и връзки бяха всецяло на страната на престарелият австро-унгарски император, а с това заедно, по необходимост, на страната на Съюза. И в това отношение той намери в правителството на Д-р Радославова хората, които вярваха безпределно в германската мощ и в успеха на централните империи.

Към края на м. август беше вече известно, че България ще бъде съюзник на Германия. И в този краен момент се намериха в страната политически мъже, които казваха открито на всички, че изгряния път е погрешен; обаче жребия беше вече хвърлен.

Да се направи една правилна преценка, доколко военното положение на централните империи можеше да дава надежда за един близък окончателен мир, днес не е мъчно. В моментът обаче, когато правителството реши да вкара България във войната, военните събития се представляваха под една светлина, която оставяше още много тъмни жгли. Самият развой на събитията показва, че никакви предварителни предвиждания не можеха да отидат до безпогрешност. През това време привидно Германия беше още най-голямата бойна сила. Тя беше регистрирала важни успехи срещу русите. Чрез Макензена тя спаси австрийците от тежката криза, която преживяваха, и измести много на изток руския фронт, който от Карпатите застрашаваше унгарската равнина. Във Франция обаче се водеха тежки боеве, при които французи и англичани бяха нападателите, а германците търпяха частични неуспехи. Турската отбрана на Дарданелите се намираше в критическо положение. Съпротивата на турската армия се изчисляваше на седмици и дни. Големи бяха лишенията на тази армия, но главно тя страдаше от липса на муниции. На Изонцо италианците бяха нападателите, а австрийците само отбиваха ударите им.

Така се рисуваеше накратко във въжикашно отношение военното положение. Към това трябва да се прибави още една обективна данна: през септември 1915. година Съглашението по количеството на войските си надминаваше вече значително войските на Съюза. Големи бяха също тъй и интересите, ангажирани в тази война, а при тези условия мъчно можеше да се каже със сигурност и увереност, че Германия ще наложи в скоро време волята си над многобройните си противници. Прибавена към това и слабата гаранция, която ни се даваше, че Гърция и Румъния ще пазят безусловен неутралитет, ще се разбере, доколко крачката, която правителството направи на 23. септември 1915. година, когато заповяда обща мобилизация на всички въоръжени сили на Царството, беше съпроводена с първоначални опасности.

Така намесата на България в световната война, като съюзница на централните империи беше решена, и всички обществени течения в страната бяха поставени от правителството пред един свършен факт. Да се противудействува на това решение на правителството не беше възможно. В една конституционна и парламентарна страна като нашата всякога, когато едно правителство взема съдбоносни решения, както беше в случая, народът е склонен да вярва, че то действа с оглед на общите национални интереси, и че то притежава сведения, които го поставят в положение да съди по добре и по-вярно за събитията, отколкото това може да направи отделния гражданин, който не е осветлен напълно по всички обстоятелства. И водителите на парламентарната опозиция изпълниха своя дълг, като изтъкнаха пред цар и правителство, че намират изборията път за опасен, и даже катастрофален за страната. Да се отиде по-нататък в един момент, когато българския народ беше позван на въжковни усилия, не можеше. И ако, въпреки ясните предупреждения на опозицията, правителството остана на своето решение, основанийето на това ние виждаме само в едно — в желанието да се завърши делото за обединението на българското племе отведнаж и по най-късия път. На тази идея не бяха чужди и някои от македонските кръгове, които също тъй горяха от нетърпение да видят час по-скоро родината си свободна.

По такъв начин правителството избра един от най-кратките, но в същото време един от най-трудните пътища, които ни водеха към достигане на един за нас неделим идеал. Само в това се състои вътрешната хубост на едно дело, което ни доведе до самопожертвуване и до днешните тежки дни. И нека това самопожертвуване и кръвата пролята обилно по полята на Сърбия, Македония и Добруджа за този същ идеал — обединението на българското племе — бъде най-силното опровержение срещу онези хули, които ни се отправят, че българския народ се намесил във войната със цен-

тралните империи водим само от чувството на отмъщение и за лесен грабеж.

Тук обаче трябва да се каже, че, ако бжлгарския народ още в началото на войната се яви единен относително нейните цели, той беше разделен по въпросите за пжтищата, по които тези цели трябваше да бждат постигнати. Това вече беше една слабост на сцеплението за борба, която най-ясно изпжкна в тежките дни.

ГЛАВА II

Договори и конвенции по намясата на Бжлгария вжв войната

От политическа гледна точка войната за нас можеше да има смисл дотолкова, доколкото тя се явяваше като средство за достигане пжлното осжществяване на народното единство на бжлгарите в ония етнографически и исторически граници, които бяха начжртани и признати от ред международни актове, някои от които издадени много преди сжздаването на сжвременна Бжлгария. От економическа гледна точка войната беше едно от средствата, които можеха да ни докарат до владението на ония пжтища, които бяха необходими за правилния развой на увеличената бжлгарска джржава.

Тези две цели, естествено, трябваше да легнат в основата на ония договори и конвенции, които щяха да определят намясата на Бжлгария вжв войната. За целта действително бжлгарското правителство беше подписало три документа:

- 1) Договор за приятелство и сжюз между Бжлгария и германската империя.
- 2) Тайна спогодба между Бжлгария и Германия.
- 3) Военна конвенция между Бжлгария, Германия и Австро-Унгария.

Пжрвия документ определя, че двете договарящи страни си обещават мир и приятелство, и че те не ще влязат в никакжв сжюз, насочен срещу една от тяхните джржави. Нещо повече: Германия гарантира чрез всички свои средства политическата независимост и териториялната цялост на Бжлгария, против всяко нападение или посегателство, което би се извжршило без предизвикателство от страна на бжлгарското правителство. В замена на това, ако Германия, без всяко

предизвикателство бжде нападната от някоя сжседна на Бжлгария джржава, бжлгарското правителство се заджлжава да тури в действие военните си сили против вжпросната джржава.

Втория документ прецизира главно териториалните придобивки, които се гарантират на Бжлгария за войната срещу Сжрбия и евентуално за война срещу Румжния и Гжрция, ако тези последните без предизвикателство от страна на бжлгарското правителство нападнат Бжлгария. Сжщата спогодба определя, че Германия и Австро-Унгария ще отпуснат на Бжлгария един военен заем от 200 милиона франка и, ако войната продължи повече от четири месеца, ще отпуснат нов допълнителен заем.

Тези два документа са от 6. септемврий (24. август) 1915. година и са подписани от министжр председателя Д-р Радославов и от германския пжлномогнен министжр в София Михаелес.

Третия документ, който ни интересува по-отблизу, е именно конвенцията за общи военни действия срещу Сжрбия. Тази конвенция бе сжставена в Плес сжщо на 6. септемврий 1915. година и носи подписите на началниците на щабовете на германската и австро-унгарската армии, генералите Фалкенхайн и Конрал, и на пжлномогнника на бжлгарското правителство, полковник Ганчев.

Странен факт е, че щаба на армията, единственото компетентно учреждение, което можеше да даде мнение по всички вжпроси, които засягат мобилизацията, сжсредоточаването и операциите на бжлгарската армия, не беше уведомен за командировката и мисията на полковник Ганчев. Много кжсно, по околни пжтища, началника на щаба на армията, генерал Бояджиев, се научава за мисията на полковник Ганчев и подава оплакване до министра на войната генерал Жеков за туй, че мнението на щаба на армията е било пренебрегнато по вжпроси от такова сждбоносно естество — нещо, което той счита за недоверие лично кжм него и поради което моли да бжде освободен от длжност.

През това време обаче конвенцията беше вече свжршен факт, и с обявяване на мобилизацията генерал Бояджиев, вместо да излезе в оставка, пое командуването на I. бжлгарска армия. По вжпроса за намясата на Бжлгария вжв войната не бе сжобщено нищо и на висшия всенен сжвет.

Тази скритност на работата и това пренебрегване на компетентните учреждения по един вжпрос от такава важност стана причина, щото нито мобилизацията, нито сжсредоточаването на армията да могат да се извжршат в определените в конвенцията срокове.

Тази военна конвенция, копие от която, доколкото можем да знаем, не се намираше в бжлгарския щаб на действующата армия, определяше целите за достигане и силите, които всяка една от страните ще тури в действие за война срещу Сжрбия. Тези сили са определени за Германия и Австрия най-малко по шест пехотни дивизии, а за Бжлгария най-малко четири пехотни дивизии според организационният им сжстав.

Главното командуване на всички тези сили се вжзлагаше на генерал-фердмаршал Макензен, комуто се поставяше задачата:

„Да бие сржбската армия, кждето я намери и колкото може по-скоро, за да вжзстанови и осигури сухопжтните сжобщения между Унгария и Бжлгария“.

Бжлгария се заджлжаваше да мобилизира най-кжсно 15 дена след сжключването на договора четирете дивизии и да ги сжсредоточи така, че на 35-я ден от сжключването на този договор да стоят на сржбската граница готови за действие. От тези постановления на конвенцията се вижда, че за воковане срещу Сжрбия Бжлгария се заджлжаваше да мобилизира само част от вжоржжените си сили, т. е. 88 пехотни дружини сжс сжответната артилерия, конница и другите спомагателни войски и служби. Неопределеният израз „най-малко“ естествено трябва да се разбира в смисл, че, ако обстоятелствата наложат необходимостта от засилване на сжюзните сили за действие срещу Сжрбия, това засил-

ване ще стане, като се вземат войски пропорционално на дадените вече от Германия, Австрия и България. Не така обаче германците разбираха военната конвенция, и, както ще се види по-нататък, туй стана причина за големи недоразумения и дълги разговори между германското и българското главни командувания, които никога не се приближиха до едно общо разбиране.

От друга страна военната конвенция поставяше на войските под началството на фелдмаршал Макензен една чисто локална цел за достигане: да се бият сърбите, за да се осигури сухопътното съобщение между България и Унгария, т. е. между Германия и Турция.

Тези са главните и съществени повеления на военната конвенция, с която България се намеси във великата война за обединението си — верен атестат за малката прозорливост на хората, натоварени да пазят българските интереси, особено като се помисли, че в момента, когато се подписваше тази конвенция, ние бехме търсените съюзници, а следователно и господарите да диктуваме условията.

Спираме се само върху тези определения на военната конвенция, защото те ще имат значение при разглеждане на въпроса за военната помощ, която съюзниците бяха длъжни да ни дадат през всичкото време на войната. Иначе цялата конвенция заслужава да се разгледа пункт по пункт, за да се види, с какви несериозни актове са били обаяжзани най-висшите интереси и съдбата на България. Читателя ще намери тази конвенция на края на настоящата книга и ще си направи сам заключенията.

И тъй, по силата на сключената военна конвенция, България беше задължена да мобилизира само четири дивизии. По едно по-последно определение на конвенцията (чл. 9.) България се задължаваше да даде още една дивизия за окупационни войски в Македония. Известно е обаче, че България мобилизира първоначално не четири, а дванадесет дивизии, от които една конна, и съсредоточи на сръбската граница още в нача-

лото на операцията шест пехотни и една конна дивизии и една самостоятелна конна бригада. Скоро след почването на военните действия тези сили бидоха увеличени с притеглянето в Македония на 5., 11. и 2. пехотни дивизии.

По такъв начин България мобилизира и постави за действие срещу Сърбия още в началото на войната една армия близу два пъти по-голяма от тази, предвидена във военната конвенция, а впоследствие напрегна силите си, за да постави на бойна нога (без оплечението II. призив и без допълняющите части) една армия от 335 дружини, 396 батареи, 61 ескадрона, при личен състав 697,157 с каквато армия ни свари края на войната. Вземат ли се под внимание оплеченските и допълняющите части, ще се види, че малката България беше мобилизирала 425. пех. дружини, 88 $\frac{1}{2}$ ескадрона, 396 батареи и 15 пионерни дружини. Общата численост на тези войски на 15. септемврий 1918. година възлизаше на 877,392 души или близу 20% от общия брой на цялото население на българското царство. Това беше едно усилие, което никоя от воюващите държави не достигна.

По силата на какви допълнителни конвенции е направено това грамадно засилване на българската армия вжи от предвиденото по военната конвенция, не знаем. Вероятно такова съглашение трябва да съществува, защото е недопустимо, една такава важна и отговорна постъпка да е била направена без необходимите разговори със съюзниците, за да се гарантират на страната ни допълнителни изгоди съобразно новите усилия и жертви, които България си наложи за осигуряване успеха на общото съюзно дело.

Наистина, погледнато от чисто военна гледна точка, мобилизацията на цялата българска армия се налагаше поради неопределеното поведение, което държавата Румъния и Гърция, и поради необходимостта да се заемат с войски Моравско и Македония. Тава бяха обаче обстоятелствата, които не изникнаха инцидентно. Напроти

тези условия бяха ясни, те съществувала и се знаеха от всички. Нещо повече, тази евентуалност, да видим срещу себе си Румъния и Гърция беше предвидена в тайните спогодби между Германия и България. От тук и пълното недоумение, в което изпада човек, като чете военната конвенция, която не предвижда начините за отстранение на опасности, съществуващи и възможни, поради неясното поведение на нашите съседи и поради големите, но точно определени цели, които българската политика имаше да достига. А целите на войната се поставят от политиката, и задачите на военните е да пригодят най-добре средствата и въоръжените сили на страната за достигане на тези цели в тяхната пълнота.

Непонятно е при тези условия, защо военната конвенция не предвиждаше съответните мерки за действие срещу тези две държави, в случай че те се намесят във войната срещу централните империи, както и защо се поставя като обект на операциите една ограничена цел, която не съвпада с крайната цел, на политиката на българското правителство.

Това последно обстоятелство товари с голяма отговорност хората, които са оговаряли условията за намесата на България във войната, ако те не са изтъкнали пред правителството всичките опасности, които това положение носеше за българската политика и за българската армия.

Известно е, че войната е продължение на политиката с други средства. И ако българската политика мереше заемаването на цяла Македония, военната конвенция не можеше да пренебрегне това съществено условие, което даваше за българския народ смисъл на войната. Подписаната в Плес военна конвенция, противно на всеки здрав разум, беше направена изключително в интерес и в полза на нашите големи съюзници и визираще една цел за достигане: възстановяване и осигуряване на сухопътните съобщения между Унгария и България. С други думи това означава, че централните империи се съюзават с българите, за да се бият

сърбите дотолкова, доколкото това е необходимо за да се осигури движението по железопътната линия Белград—Ниш—София, та да може по такъв начин да се помогне на Турция, която отстояваше със сетни сили отбраната на Цариград срещу пристъпа на съглашенските войски пред Дарданелите.

Ясно беше, че за достигане на тази локална и точно определена цел, която военната конвенция поставяше, нямаше нужда да се отива чак при Гевгели и Битоля, още по-малко при Демир-Хисар и Орфано. Наистина, конвенцията допускаше да стават изменения в първоначалната директива, по предварително споразумение на главните командувания, но трябва да се има предвид, че това изменение може да засяга само средствата и начините за достигане главната цел, изрично указана в конвенцията, а не може да отиде до там, че да се иска поставяне на нови цели, съобразно със желанията на българското правителство.

Изобщо, сключената между България, Германия и Австро-Унгария военна конвенция е съвсем непълна. Тя е един акт на непрозорливост и на сляпо доверие в искреността на съюзниците. Тя носи отпечатък на прибързаните и необмислени до крайните им последици работи.

Туй, което се каза до сега, мисля е достатъчно, за да подкрепи верността на нашето твърдение. Но, ако то се сметне за недостатъчно, ето още един възк аргумент, който не е лишен от значение. Член 7. от конвенцията определя: „Германия ще достави на България военни материали от всякакво естество, доколкото туй е възможно с оглед към собствените германски нужди“. Като се остави на страна неопределеността на термина „достави“, който даде повод на дълги тълкувания и обсъждания, дали туй не означава „снабдява“ в смисъл на доставяне даром всички военни материали, ние обръщаме вниманието на читателя върху обстоятелството, че всички доставки са подчинени на условието, че ще се изпълняват, доколкото

това е възможно с оглед към германските нужди. Тази недогледаност в редакцията на този член стана причина за много и неприятни разпръвки между главните командувания и военните министерства на България и Германия. Знаеше се, че България не е индустриална страна, и, ако Германия не ѝ доставеше оръжия, снаряди, барути и пр., тя не би могла да ги намери на никой друг пазар, следователно, никаква условност в тази доставка не трябваше да се допуска. Опити показа, че тази недогледаност в редактирането на чл. 7. беше използвана от германците, за да искат компенсация за всяка доставка на военни материали, като по едно време спряха дори всякакви доставки за българската армия, докато не се внесат съответните суми. А това беше тжй лесно да се предвиди още от самото начало, и да се избягнат твърде неприятните разпръвки, които силно увреждаха искреността на съюзните отношения.

Ето тжй, тази военна конвенция, несъобразена с общото военно положение на Балканите, без предвижданията за вероятните събития през утрешния ден, поставяше българската армия чисто и просто за стража на пътя Берлин—Цариград, като не споменуваше нищо за това как ще се гарантират нашите политически цели, и как ще се отстранят вероятните и възможни действия от страна на нашите съседи румъни и гърци, без да говорим за тези от страна на войските на Сърбия, които мъчно можаха да се предвидят. От тук и печалните недоразумения, които последваха при настъпването в Македония, когато българската армия беше изоставена на собствените си сили, за да чака деня на едно тежко поражение.

И тжй, военната конвенция не държеше сметка за стремежите на българската политика, тя не взимаше под внимание възможните и вероятни усложнения, които налягането на България във войната можеше да докара на Балканите; тя се позоваваше на сътрудничеството само на част от българската въоръжена сила — нещо което беше погрешно; тя, най-после, съдържаше неясни

и неточни определения, които дадоха място на порочни тълкувания. Всичко това в значителна степен би се избягнало, ако се вземеше под внимание опита с военната конвенция през 1912. година, и ако компетентното учреждение — щаба на армията не беше пренебрегнато при решаването на такива съществени въпроси. А щаба на армията беше не само в положение да даде по обосновано мнение, къде, кога и как да се употреби българската въоръжена сила, но той също тжй притежаваше документи, които му позволяваха да даде една по-правилна и по-точна преценка на общото военно положение с оглед към възможните бъдещи събития.

Тук не става въпрос за това дали щаба на армията би въздействувал, да се промени курса на българската политика. Върху този въпрос сега мъчно могат да се правят догаждания. Онова обаче, което изглежда сигурно е, че налягането на щаба на армията щеше да позволи да се проучат по-основно въпросите и би спомогнала да се внесе по-голяма определеност и повече смисленост в съдържанието на конвенцията. Наистина, министра на войната беше в течение на много неща. Той познаваше и духа, и материалното положение на армията, той знаеше и оперативните планове, при все това, да се игнорира учреждението, което при сключаването на военната конвенция, подготвяваше войната беше признак, че се действува с предвзети решения, които не се нуждаят от корекция.

А от общ интерес беше, конвенцията да бъде по-пълна и да предвижда поне ония възможни събития в бъдещето, които бяха напълно вероятни. По такъв начин би се избягнало, поне отчасти, една от не малките причини, които доведоха до постоянни и никога неуредени разпръвки по тълкуване на конвенцията, и които способстваха тжй много, за да се отслаби сцеплението между съюзниците. В една от последуващите глави ще излагаме големите различия в гледищата на българското и германското главни командувания по този важен въпрос. Всичко туй създаде хладина в отноше-

нията, която не беше в полза на командуването. Самата конвенция, следователно, съдържаше в зародиш елементи на раздори, което беше една слабост във вреда на общите интереси на съюза.

ГЛАВА III

Главното командване и уреждане на командните отношения със съюзниците

Въпроса за главното командване е от толкова важно и деликатно естество, че ние не се наемаме да го третираме тук в неговата цялост. Риска да попаднем в погрешни заключения е твърде голям, че ние бихме нарушили обективността, която сме си наложили, ако се отдадем на преценки, вътрешната страна на които не е осветлена. Подлежи следователно на хората, които бяха главните водачи на българската армия, да излязат и кажат своята дума по този голям въпрос, както това направиха други в чужбина.

При все това, пред вид целите на нашата книга, въпроса за главното командване не може да остане, поне от неговата външна страна, незасегнат. Необходимо е да се осветлят някои страни на командването, които не бяха твърде благоприятни за успешното водене на една война, към която в продължение на много години трябваше да се насочат усилията на целия български народ.

Според Конституцията, царят е върховен началник на всички военни сили в Царството, както в мирно, така и във военно време. На практика обаче и според предвижданията на военните наредби царят имаше право да делегира правата си по командването на армията във военно време върху друго едно лице, което облича с властта на главнокомандующ. През време на Балканската война царят сам командуваше армията в качество на главнокомандующ. Но, понеже нему липсваше необходимата техническа подготовка и призванието на военначалник, той взе в близост до себе си един известен генерал от армията, когото наз-

начи за свой помощник. Това обаче създаде някои неприятни тжркания сжс шаба на действующата армия, които се свжршиха с това, че тогавашния началник на шаба трябваше временно да напусне длжността си.

Било поради констатираните неудобства в уредбата на главното командуване в Балканската война, било поради туй, че целите, които имаше да преследва бжлгарската армия, бяха ограничени и подчинени в голяма степен от германското главно командуване, царя пожела да преотстжпи правото си на главнокомандующ вжрху едно друго лице. За целта, от малкото генерали между които имаше да се прави избор, той се спрж вжрху генерал Жеков, тогавашен министжр на войната.

Правата и заджлженията на главнокомандующия не бяха определени с никакво законоположение. Новия главнокомандующ обаче имаше едно тжрде широко разбиране за своята власт, което произтичаше от неговите чисти схващания на войник, натоварен с най отговорната работа. Той излизаше от началото, че днес войните са войни на народите, и че това налага на правителството заджлжението да тури безусловно в негово разпореждане всички сили и всички средства, които са необходими за успешното водене на операциите. И в това отношение, без да се джржи голяма сметка, че в една конституционна джржава не всякога правата на едната страна, която е главното командуване, водят кжм заджлжения за другата, която е правителството и която, според основния закон, сжщо носи отговорности, главнокомандующия искаше да има пжлна власт вжрху всичко, с което се води войната вжн и вжтре в страната, и той мислеше, че е достатжчно да каже „искам“, за да му се даде¹⁾.

¹⁾ Това разбиране на главнокомандующия намираще подкрепа в § 4 от устава на Полската служба, който гласеше: „Главнокомандующия е пжлновластен разпоредител с всички средства без изключение, които се намират вжрху територията обявена на военно положение и които са необходими за водене на операциите. Неговото пжлновластие се разпростира и вжрху гражданското управление в тази територия“.

Такова едно широко схващане на командните функции на главнокомандующия се зловидеше, естествено, на управниците. Те не можеха да се примирят с мисжлта, че трябва само да изпълняват нарежданията на един генерал. Вжрху тази чувствена почва се появиха пжрвите тжркания между главното командуване и правителството. Тжрде незабелязано най-пжрво се повдигна вжпроса по назначаването на офицерския персонал в действующата армия. Под благовидния предлог, че е конституционен принцип, тези назначения да стават от царя по доклад на министра на войната, главнокомандующия се сжгласи, те да стават по реда, който правителството искаше. Това беше една отстжпка не без значение, защото тя затрудни до известна степен правилното уреждане на вжпроса за службата на офицерите на фронта и вжв вжтрешността.

По сетне различията в схващанията на главното командуване и правителството по администрирането на заетите територии и по уредбата на прехраната на армията доведоха отношенията до голямо изстудяване. Още през март 1916. година между главнокомандующият и министра на войната бяха разменени доста остри писма, в едно от които беше казано, че главнокомандующия няма намерение да дели правата си като главнокомандующ на всички вжоржжени сили в страната с министра на войната, който трябва да остане като негов помощник и да допжля функциите му, а не да му се противупоставя¹⁾. Това вече не сочеше на добро, и се разбира, че може-би щеше да бжде много по-добре, ако главнокомандующия беше запазил за себе си и портфейла на министжр на войната. Тогавашно да избегне много от неприятните тжркания, които при по-голям такт и преки сношения с министрите, като член от кабинета, можеха да се избегнат.

По такжв начин между главното командуване и правителството се създаде една атмосфера не само на

¹⁾ Писмо до министра на войната № 2714. от 27. март 1916 г.

натегнатост, но и на недоверие. Всичко това тежеше на главнокомандующия, но той не взе по тези въпроси никога едно решително становище. Работата достигна в началото на 1917. година до там, че се яви необходимост, да се определят правата на главнокомандующия чрез един правилник, изработен от министъра на войната. Начина, по който този правилник, ограничителен за командната власт на главнокомандующия, беше изработен и публикуван, даваше всички основания на последния, след всичко станало, да вземе едно важно решение, макар и с пожертвуване на своето положение.

Това не стана, и затуй намясата в главнокомандуването продължаваше. През пролетта на 1917. година биде сменен началника на полската канцелария — достоен и предан на главнокомандующият офицер. По-късно, към края на 1917. година, биде сменен и началника на щаба на действующата армия, без да бъде заменен с друг генерал. Тези смени не бяха желани от главнокомандующия, те му бяха наложени. Така главнокомандующия се лиши от двама сътрудници, които една дълга съвместна работа в трудни времена му беше направила незаменими помощници. Това бяха действия на недоверие към главнокомандующия, за понасянето на които се искаше извънредна примиримост. И главнокомандующия ги понесе до степен, че при многото работа, с която беше претрупан, се нагърби и с непосредственото управление на щаба на действующата армия поради невъзможност да намери в армията един генерал, с когото да може да работи при взаимно разбиране.¹⁾

Най-после, през юлий 1918. година, но все въпреки неговото желание и въпреки неговата воля, беше назначен нов началник на щаба, и беше създадена длъжност помощник на главнокомандующия. Всичката тази намяса в главното командуване, независимо по чии искания и чии наблягания, създаде една атмосфера, непоносима за едно действително и независимо командуване.

1) Това е силно съществено явление, защото в началото на войната, когато всички очакваха единствено и истинско командване, а всъщност имаше само фактически командване.

Ние знаем, че всички тези констатации са болезнени, защото сочат на един дълг, който не биде изпълнен, и на едно пожертвуване, което не биде направено. В една порочна книга¹⁾, която, за съжаление, носи одобрението на главнокомандующия, са очертани приетите за прокарване тези искания за назначения и размяствания. Тази задкулисна работа тук не ни интересува. Главнокомандующия носеше големи отговорности и не трябваше да допуска вмешателства, които не бяха продиктувани от интереса на командуването. Неговия път в случая беше определен и налагаше без друго задължението, да се пожертвува едно високо положение, защото се касаеше до нарушение на важни принципи в командуването, които безусловно трябваше да се зачитат от царят и от правителството.

Главнокомандующия, следователно, действуваше при една тежка атмосфера, която изключваше взаимното разбиране между фронтът и тила. Той съзнаваше всички несгоди от това, както и неудобствата и пагубността на разните назначения, които се правеха чрез насила изтржнати съгласия, но той ни еднаж не се реши да приложи последното ефикасно средство, за да затвърди авторитета на командуването — да пожертвува себе си. Това вече беше една слабост, която се чувствуваше, и за която се говореше и на фронта.

Но, като се говори за командуването в свързка с обстоятелствата, които предшествуваха септемврийските събития от 1918. година, не може да не се кажат няколко думи за онази аномалия, да се командуват с германски щабове български корпуси, дивизии и бригади, което беше обидно за достоинството на българското командуване и за престижа на българския началник, без да говорим, че то беше несъвместимо с понятието на суверенните права на българската държава.

Наистина, по въпроса за начина, по който командуваха тези щабове, не може да се каже лоша дума.

¹⁾ Принос към истината за катастрофата на България.

Германците положиха голямо усърдие и употребиха всичката методичност на своя ум, за да закрепят един фронт по свое разбиране и да го отбраняват по свое схващане. Те не познаваха обаче бжлгарина нито пжк се вслушваха в разумните доводи, които от време на време бяха подсказвани от щаба на действующата армия. Те си останаха чужди на бжлгарската душа и независими в схващанията си до последния момент.

Известно е, че според военната конвенция главното командване на войските за война срещу Сърбия беше възложено на генерал-фелдмаршал Макензен. В това отношение фелдмаршала действуваше независимо и получаваше заповеди само от германската глвна квартира. В конвенцията не се говореше нищо за функциите и правата на бжлгарското главно командване, обаче на практика те се изразиха в командване войските, които настъпиха в Македония, и които не влизаха в числото на войските, определени за борба срещу сжрбите.

Когато биде разбита сржбската армия, и се изгониха англо-френските войски оттатжк гржцката граница, предстоеше да се стабилизира един фронт за отбрана в Македония. Вжпреки обстоятелството, че през това време, както ще се види от по-нататжшното изложение, бяха изтеглени значително германски части от силите, предназначени за борба срещу Сърбия, бжлгарското главно командване, колкото и да желаше, не успя да измени командните отношения. Макар германското главно командване и да даде сжгласието си за подчиняване щаба на армейската група под бжлгарското главно командване, обаче, в сжщност фелдмаршал Макензен остана и по-нататжк независим общ началник на I. армия на генерал Бояджиев и на XI. армия на генерал Галвиц. По такжв начин, може да се каже, армейската група Макензен пое в оперативно отношение командването на всички войски, разположен на фронта от в. Високачука на Беласица до р. Шкумба, на сжщото основание и сжс сжщите права, предвидени вжв военната конвенция. Бжлгарското главно командване запази за себе

си командването на войските, разположени източно от в. Високачука и сжставящи II. армия на генерал Тодоров.

Знае се, че постепенно германските войски бидоха отдржпнати от Македония, и по такжв начин оставената в Македония XI. германска армия се обжрна само на един германски щаб, който командуваше бжлгарски войски. Така сжщо, следователно, и щаба на армейската група Макензен командуваше само бжлгарски войски.

Понеже фелдмаршал Макензен имаше почти пжлна автономност в командването и не зависеше в нищо, колкото се отнася до операциите, от бжлгарската глвна квартира, един голям вжпрос за единството в командването на целият отбранителен фронт от р. Шкумба до Бялото море стоеше открит и неразрешен. Това вече беше една слабост в командването, която до известна степен, но само до известна степен, беше отстранена сжс сменяването на фелдмаршала Макензен от командването на групата армии в Македония и изпращането му в Добруджа.

Мястото на фелдмаршал Макензен биде заето от генерал фон Бѐлов. Бжлгарското главно командване беше обнадеждено, че с назначаването на генерал Белов ще се премахнат ония пречки, които правеха невжзможно подчинението на армейската група направо на щаба на действующата армия. Поради високото и особено положение, което фелдмаршал Макензен заемаше, и поради голямото име, което той си бе спечелил с много сполучливи бойни дела, беше мжчно да се настоява, той да бжде подчинен на бжлгарския главнокомандующ, макар единството на фронтжт и да изискваше това. Тактичността на фелдмаршалжт и добрите разбирания на службата на неговият отличен началник на щаба генерал фон Зект спомагаха вжв всеки случай, вжпреки тази неестественост в командването, да се избягнат тжрканията и да се дойде до взаимно разбиране сжс щаба на действующата армия по много вжпроси.

Новия командующ групата армии генерал Белов имаше инструкции да действа в по-близко единение с бжлгарското командване. В сжщност, и той повече чакаше нареждания и заповеди от германската главна квартира и не желаше да подчини разбиранията си по воденето на операциите на разбиранията на бжлгарското главно командване.

Това най-добре излжкна в мжчните дни през есента на 1916. година, когато се водеха тежките боеве след падането на Битоля. Главнокомандующия генерал Жеков беше на полесражението, той следеше операциите от близу и беше уверен, че, ако 3. Балканска дивизия настжпи, не само работите ще се поправят в наша полза, но и противника ще се постави в безизходно положение. Но той, бжлгарския главнокомандующ, беше безсилен да заповяда на една бжлгарска част да тржгне напред и се задоволи да телеграфира на полковник Ганчев да измоли за това разрешение от германската главна квартира. Тази телеграма е много характерна, защото рисува командните отношения и липсата на общи разбираня между бжлгарското главно командване и германските щабове. Ето нейното сжджржание:

„Полковник Ганчев

„... Командующия XI. армия генерал Винклер¹⁾ и началника на щаба му като че ли имат главна грижа да отстжпват. Техните заповеди са пжлни с дреболий. Двойственост в командването, разбжркване на частите дотолкова, ча сега нито един бжлгарски началник на дивизия не командува своите части. Германските началници, подчинени на нашите, не обичат да изпжлняват заповедите им, защото от самия щаб на XI. армия ги поощряват кжм това... Всичко туй аз констатирах, но сжм безсилен да го отстраня. Докладвайте по смижл на гореизложеното и настояйте отново вжрху необходимостта, да се спре час по-скоро отстжплението на

¹⁾ Генерал Винклер бе сменил генерала Галвица в командването на XI. армия.

бжлгарския фронт, както и да се възприеме нашия план за контрорфансива на 3. дивизия, защото не само ще парализираме инициативата на противника, но и ще го поставим в безизходно положение в Битолската равнина. № 4786, 21. ноемврий 1916. година“.

Тази телеграма ясно рисува безсилието на бжлгарското главно командване, безсилие, което самия главнокомандующ признава; и ако е вярно, че напредването на 3. дивизия е шяло да постави противника в безизходно положение в Битолската равнина, необяснимо е, защо са били тжрпени тези командни отношения при сжзнанието, че те са пагубни за Бжлгария и за сжюзното дело. Но бжлгарския главнокомандующ изпита не само тази горчивина, да остане зрител на бойното поле, без всякаква командна власт, когато бжлгарските войски се изпращаха на смжрт, но той допусна в сжщото време да се увеличат германските командни инстанции в бжлгарската армия.

В невжзможност да ни засили сжс значителни подкрепления в тежката борба, която водехме сжс сжрби и французи в Битолската равнина, германското командване заедно с няколкото батальона, които ни изпрати на помощ, намери удобния момент да вземе командването на бжлгарските части по-здрово в своите ржще. Без всякакво предупреждение на бжлгарското главно командване германците изпратиха на южния фронт корпусни, дивизионни и бригадни щабове и си разпределиха командването на бжлгарските части. В момента бжлгарското главно командване не реагира. Главнокомандующия тжрпеше едно положение, което му беше наложено, и което той считаше за вредно, от страх, да не се развалят добрите отношения с германците, и от желание, може-би, да не си сжздава лични неприятности.

Чак през 1918. година главнокомандующия взе едно по-решително становище по вжпроса за германските щабове и не само се противопостави на новите искания на германското главнокомандване, да се освободят

някои български началници на дивизии, и да се поставят на тяхно място германци, но поиска също, да се премахнат германските корпусни и дивизионни щаботе. Естествено, в настояванията и сега не се отиде до край и се дойде пак до положението, старото да си остане т.ж., както е, а новите искания на германците да се смятат за непредявени.

По такъв начин до края на войната правилни командни отношения между щаба на действующата армия и германските щаботе не можаха да се установят. Било защото не доверяваха на разположението на българите, било защото смятаха, че българските командни инстанции са по-малко подготвени за длъжностите си, германците правеха всичко възможно, за да избягнат една подчиненост, която, явно беше, им тежеше. Щаба на групата армии неохотно изпълняваше разпорежданията на щаба на действующата армия и често пъти отбягваше да дава необходимите сведения за силите и разположението на разните части. Изобщо, съществуваше една натегнатост в командните отношения, която, трябва да се признае, спяваше главното командване в изпълнение на функциите му и го лишаваше от онази свобода на действие, която единството на фронта налагаше. Наистина, голямата тактичност и твърде голямото разположение към общи разбирания, които новия командующ групата армии генерал фон Шолц показва, намаляваха донякъде пречките в командването, без да ги отстранят окончателно. Създадените привички и сложилите се вече убеждения мъчно се изкореняват, и то по вината на двете страни. Поради туй, ако съществуваше на германските командни инстанции внасяше известно подобрене на фронтът и в тила в техническо отношение, сигурно може да се каже, че по отношение на операциите и по общите съображения за действие германското командване имаше схващания, които не бяха продиктувани от условията на общото положение по целия фронт съобразно с българските желания. А на схващанията на германците мъчно можеше да се про-

тивудейства, защото те бяха прокарвани чрез застъпничеството на върховното командване.

Върховното командване беше създадено или, по-добре, оформено (защото и преди това германската главна квартира имаше положението на общ разпоредител) през месец септември 1916. година. То засягаше въпроса за общото главно командване на централните сили и техните съюзници и беше изразено в едно споразумение, подписано от фелдмаршал Хинденбург, генерал Конрад, Енвер паша и генерал Жеков. Изцяло това споразумение гласи:

1. За да се осигури единството в командването при бъдещите действия на българските, германските, австро-унгарските и турските армии, Негово Величество германският император поема върховното командване на централните сили и техните съюзници.

2. Височайшите права на върховните вождове на съюзените армии по отношение на респективните им армии остават незасегнати.

3. Върховното командване се простира върху общия план и изпълнението на операциите в общи члрти съответно общото положение и главно по отношение:

- а) на общите цели на операциите, които ще се водят на разните бойни театри;
- б) на силите, които ще се употребяват за тези действия;
- в) също и относително командните отношения и подчинеността там, където ще участвуват войски от няколко съюзни държави.

4. При упражнението на върховното командване германският император има на свое разположение главнокомандующите на съюзните армии и техните началници на щаботе; в турската армия — само заместник-главнокомандующия.

Те трябва да бъдат изслушвани за всяко важно решение, което засяга общите интереси. При това трябва да се гледа, да се постига пълно единодушие между главните командвания.

5. Решенията, взети от германският император след изслушване главнокомандующите, са задължителни за всички сюзни вжоржжени сили.

6. Главнокомандующите на сюзните вжоржжени сили са длъжни да донасят постоянно на германският император:

- а) за положението на подчинените им бойни сили,
- б) за своите оперативни намерения,
- в) за средствата, с които разполагат, тяхното разпределение и размястване.

7. Всички решения на Негово Величество германският император, както и другите негови съобщения до главнокомандующите на сюзните вжоржжени сили, се подписват „За вжрховното командване“ от началника на щаба на германската действаща армия.

8. Воденето на преговорите между сюзните главни командувания се предоставя на германското главно командване.

Идеи могат да се дават от всички сюзни армейски главни командувания.

9. Служебните отношения на главнокомандующите с техните вжрховни вождове, както и със централните учреждения на техните джржави, не претжрпяват никакво изменение. Служебно сношение между вжрховното командване и тези инстанции няма.

10. Пренасянето и снабдяването с материали войсковите части, предназначени за една обща операция, по принцип се вменява в длъжност на съответните главни командувания. Отклонения са позволени само въз основа на особени споразумения.

11. Тези постановления влизат в сила само в случай че вжрховните вождове на всички сюзни армии дадат съгласието си за това.

Датата, от която те влизат в сила, ще се определи, след като се получи това съгласие.

Това споразумение оформено влезе в сила в началото на ноември 1916. г.

Наистина, от гледна точка на общият интерес, който изискваше победа над многобройните противници, обединението на командването в едни ръце беше една мярка, която принципите за водене на войната налагаха. Обаче при коалициите това обединение на командването всякога остава подчинено на частните интереси на всяка една от сюзените джржави, и изпълнението му среща непреодолими пречки от естество да направят илузорно всяко споразумение. И в това отношение нито Австро-Унгария, нито Турция, нито България, по морални и политически причини, не можеха да направят за общото дело жертви по-големи от тези, които техните близки интереси допускаха. При тези условия не може да се говори за вжрховно командване там, където липсва една единна воля да заповядва на подчинени, които безрезервно да изпълняват. По такъв начин това споразумение беше и си остана един документ на благопожелания, който възлагаше на германското командване, само на книга, общото ръководство на войната, без да му дава увереност, че то безрезервно може да разполага със силите на своите сюзници, както обича, и за цели, за които то смята за добре. По такъв начин споразумението за общото командване се явяваше като един теоретичен документ без практическо съдържание, защото в основата му не беше поставено едно конкретно положение и една ясна и определена цел за постигане. При коалициите всякога е необходимо, общото командване да се явява като последица на една съзнателна нужда, след всестранно проучване на общото военно положение от всички сюзни командувания и след конкретизиране на операциите, които трябва да се водят с общи усилия за достигане реалната цел на войната—унищожаване съпротивата на неприятеля. Тази практическа основа на споразумение липсваше, и затова то остана като още един излишен атестат на готовност да се пожертвуват без полза българските интереси за вжображаеми нужди на сюза.

Като се сжпостави споразумението за общото главно командуване с военната конвенция, ще се разбере, доколко не се е джржало сметка за заджлженията на Австрия и Германия, и колко е било опасно, да се прави арбитжр на положението един човек, па макар той и да е германският император, при различните локални интереси на всякого едного от отделните сжюзници.

Така това споразумение по незабелязан начин унищожаваше и повеленията на военната конвенция за война срещу Сжрбия относително помощта вжв войски, която централните империи бяха длжжни да дадат на Бжлгария. Това беше капитална грешка, неизмеримите последици от която се почувствуваха в тежките дни, когато на протестите от страна на бжлгарското главно командуване, да не се изтеглят германски войски от южния фронт, понеже и без това техния брой е малжк, началника на щаба на германската действующа армия, генерал-фелдмаршал фон Хинденбург, отговаряше: „Вжрховното командуване е длжжно да настоява на своята заповед сжгласно споразумението от 6. септември 1916. година“. Ясно беше, следователно, че, когато се правеха споразумения от такова важно естество, които поставяха бжлгарската армия в пжлно разпореждане на германският император, не биваше да се увеличава грешката, сторена при сжставянето на военната конвенция, а трябваше да се прецизират точно бжлгарските желания и ония цели, за които Бжлгария се намеси вжв войната, за да не остава никакво сжмнение, че фронта в Македония е фронт не само на Бжлгария, а и на нейните сжюзници.

И тжй, според сжздаденото положение и сжгласно споразумението за общо командуване, ние имахме едно вжрховно командуване, което се намираше в германски ржце, и друго почти автономно командуване, пак германско — това на армейската група Шолц, което непосредствено заповядваше на по-голямата част от бжлгарската армия, сжставена от девет пехотни дивизии,

разположени на най-важния фронт от Дойранското езеро до р. Шкумба.

Несправедливо би било обаче да виним за нашата кататстрофа само германското командуване в Македония. Наистина, то носи своя дял на голяма отговорност, както ще се види по-нататжк, но онова, което може да се каже още сега в тежест на тези командни инстанции, то е, че те бяха всякога пречка за установяване на правилни командни отношения при общо разбиране на хора, преминавали една и сжща школа и взаимно познаващи се. В това отношение, единството в командуването на фронта се налагаше като условие за единство в действията.

Колкото се отнася до вжрховното командуване, неговото влияние и неговото разбиране подготвиха в много отношения пжтя за поражението на Бжлгария. Никога не зачитащо най-правите и разумни доводи на бжлгарското главно командуване, то не влезе в нуждите на бжлгарите и не даде надлежна оценка на Македонския фронт.

Вжрховното командуване, водимо от чувства и интереси, които не сжвпадаха с тези на бжлгарския народ, продължи, изключително с оглед кжм германските интереси, войната на Балканите, като ни изостави на нашите собствени сили. Разбира се, това не намалява с нищо отговорността на ония бжлгарски ржководни фактори, които обавжрзаха Бжлгария с конвенции и споразумения, неотговарящи на нашите нужди и цели, и които оставиха сжществени и сждбоносни вжпроси да бждат разрешавани от времето.

И тжй, кжм многото причини на слабост се прибавяше още една — неуреденото командуване на бжлгарската действующа армия, което поставяше много пжти бжлгарското главно командуване в една безпомощност, която го лишаваше от авторитет и сила, без да говорим, че му отнемаше вжзможността за каквато и да е свобода в действията.

ГЛАВА IV

Общ поглед върху военните действия от началото на войната до септемврий 1918. година

За да може читателя да сжди правилно за военното положение, което беше се сжждало на южния фронт през септемврий 1918. година, необходимо е да се нахвърлят, макар и в твърде едри чърти, всички военни сжбития, които ни доведоха до необходимостта да приковем силите си на едно място и да ги поставим при всички несгоди на една неподвижна отбрана, края на която не се виждаше.

Както е известно, за война срещу Сжрбия Бжлгария беше заджлжена да мобилизира всичко пет дивизии, от които четире трябваше да бждат турени под заповедите на фелдмаршала Макензен за непосредственото водене на операциите в Сжрбия, а една трябваше да окупира в сжщото време Македония. Според военната конвенция тези дивизии трябваше да бждат мобилизирани най-късно петнадесет деня след датата на сключването на конвенцията, т. е. най-късно на 21. септемврий. Най-късно на 11. октомврий тези дивизии трябваше да бждат развжрнати на сжрбската граница, готови за действие. За сжюзните 12 дивизии конвенцията предвиждаше, че те трябва да бждат готови за действие пет деня по-рано от бжлгарските.

Към определената в конвенцията дата, 6. октомврий, сжюзните войски бяха готови за действие и почнаха настжплението срещу Сжрбия. В Бжлгария обаче мобилизацията и сжсредоточаването на войските закжсна с няколко деня. Мобилизацията на бжлгарската армия се обяви на 23. септемврий. Тя не се отнасяше само до пет дивизии, както беше оговорено в конвенцията, а беше обща и засегна всички класове на вжоржените

сили. Поради късното обявяване на мобилизацията и поради административни мъжнотии съсредоточаването и развърщането на българските дивизии към сръбската граница можаха да бъдат завършени едва на 13. октомври, а военните действия почнаха на следния ден.

Мобилизираната българска армия беше групирана в 11 пехотни и една конна дивизия. Тези сили бяха разпределени както следва:

а) 1., 6., 8. и 9. пехотни дивизии образуваха I. отделна армия, командуването на която се възложи на генерал Бояджиев. Общата численост на тази армия възлизаше на 145,000 души при боен състав 89 дружини, 95 батареи и 16 ескадрона.

б) 3. и 7. пехотни дивизии заедно с конната дивизия образуваха II. отделна армия, командуването на която се възложи на генерал Тодоров. Числения състав на тази армия възлизаше на 70,000 души при една бойна сила от 43 пехотни дружини, 38 батареи и 18 ескадрона.

Тези две армии, общата сила на които беше 131 дружини, 34 ескадрона и 133 батареи с 532 оръдия, бяха предназначени, още от началото, за действия срещу сръбската армия.

в) Поради несигурното положение на Гърция и Румъния, за охрана на южната граница бяха оставени 2. и 10. пехотни дивизии с един конен полк, а за пазене на северната граница беше формирана една III. отделна армия, под командуването на генерал Тошев, в състав 4. и 5. пехотни дивизии и два конни полка.

Във вътрешността на царството в разпореждане на главното командване се намираше 11. пехотна Македонска дивизия, съставена изключително от младежи-доброволци из Македония, формирането на която не беше още напълно завършено.

За похода срещу Сърбия съюзниците формираха две армии:

а) III. австро-унгарска армия под командуването на генерал Кйовеш. Тя се състоеше от две австро-унгар-

ски и три германски дивизии. Австрийците не можаха да дадат предвидените 6 дивизии, и германците, въпреки големите боеве, които през това време водеха на западния фронт, трябваше да допълнят силата, която Австрия не можа да даде.

б) XI. германска армия под командуването на генерал Галвиц. Тази армия се състоеше от седем пехотни дивизии, снабдени с многобройна тежка артилерия и отлично екипирани.

Общата численост на тези две армии не надминаваше 200 хиляди души.

За водене действията срещу Сърбия, от съюзното командване в съгласие с българския главнокомандующ беше оговорено първоначалното развърщане на армиите. При това, поради липса на време, колкото се отнася до българските войски, не се направиха големи изменения в съществуващия вече оперативен план за война на България срещу Сърбия. Различието беше само в размера на силите. Изобщо този план допаднаше добре за близките цели, които германското командване преследваше с разбиването на сръбите, и той, въпреки очевидните му недостатъци по групирането на главните сили северно от Балкана, бе одобрен.

Макар че територията на Сърбия по отношение териториите на съюзниците позволяваше, чрез действия от изток и запад да се насочат операциите с оглед към пълното обкръжаване на сръбската армия, туй важно стратегическо предимство не бе използвано. Поради твърде непригодните теренни условия и съобщителни средства, едно настъпление в голям мащаб откъм запад трябваше да бъде изоставено. От друга страна желанието, да се дойде колкото се може по-скоро в механическа връзка със съюзените армии, и да се освободи плаването по Дунава, привлече главния натиск на българите на север от Балкана, вместо на юг от него.

По такъв начин съюзените войски се развърнаха по двата катета на един правоъгълен триъгълник, като имаха на единия катет, образуван от Дунава, III. австр-

унгарска и XI. германска армии, а на другия катет, образуван от северните разклонения на западната Стара планина и от тези на Осоговската планина, — I. и II. бжлгарски армии.

III. австро-унгарска армия беше съсредоточена в пространството между Дунава и Сава и развжрната с главните си сили от Бялград до Митровица. Тази армия имаше задача да мине Дунава при Еялград и Купиново, след което да напредне към Крагуевац, като вземе мерки за охрана на десното си крило.

XI. германска армия беше съсредоточена в района Панчево—Темешвар—Вайскирхен, с един отряд в Оршо̀ва. Главните сили на тази армия трябваше да минат Дунава при Рам, а останалите — по̀ на запад, при Смедерево. Отряда при Оршо̀ва трябваше да демонстрира желанието си да мине на десния бряг на Дунава. След минаването на Дунава задачата на армията беше да напредне от двете страни на Мора̀ва към Ниш.

I. бжлгарска армия беше съсредоточена със 6. дивизия при Ку̀ла (една бригада при Брегово), 8. — около Белоградчик и прохода Салаш, 9. дивизия — около Чупрене и прохода св. Никола, 1. дивизия — току до границата от двете страни на пътя Пирот—Цариброд. Тази армия имаше задача, като изпрати бригадата при Брегово по посока на Неготин — Бжрза-паланка за установяване на връзка с австро-германският отряд при Оршо̀ва, с останалите си сили да атакува решително противника и, след като заеме Княжевац, Иново, Пирот, да нахлуе в долината на Мора̀ва и да достигне линията Парачин — Алексинац — Ниш.

II. бжлгарска армия беше развжрната на един широк фронт, който минаваше приблизително през вжрха Голям, Гюшево, Ваксево, Джумая, Петрич. Тази армия имаше задача да прекъсне съобщенията на Сжрбия с Македония, за да не допустне, сжрбската армия да се оттегли на юг, като в сжщото време попречи и на всеки опит на сжглашенските войски от Солун да подадат ръка на сжрбите.

От изложеното се вижда, че за операциите срещу Сжрбия бяха формирани четири армии, три от които се намираха под командването на фелдмаршал Макензен, а една, II. бжлгарска армия, беше непосредствено под заповедите на бжлгарското главно командване.

Срещу тези сжюзнишки сили, които общо възлизаха на около 400,000 души, стоеше сжрбската армия. Според сведенията, които имаше щаба на действащата армия, към деня на мобилизацията общата численост на сжрбската армия се пресмяташе приблизително на 360,000 души при една бойна сила от 273 дружини, 159 батареи и 46 ескадрона.

Тази сжрбска армия беше вжв война от 1914. година и беше вече претжрпяла от водените до тогава боеве значителни загуби. При все това духа на войските беше добжр поради дотогавашните успешни за сжрбското оржжия действия и поради голямата надежда, че в скоро време ще пристигнат от Солун в Сжрбия значителни сжюзни подкрепления.

До средата на септемврий сжрбската армия беше разположена главно за отбрана на северните и западните граници на кралството. След несполучливия голям опит на австрийците да бият сжрбската армия през есента на 1914. година, на този фронт царуваше сравнително спокойствие, и сжрбското командване не очакваше тук големи действия от австрийска страна. Твжрде пригодните пжк мерки, които германското командване беше взело за запаване на тайната, не позволиха на сжрбските разузнавателни органи да се уведомят на време за групирането на значителни германски сили северно от Дунава. Дори и след като бе обявена бжлгарската мобилизация, сжрбското командване оставаше под впечатление, че няма признаци за едно общо комбинирано нападение от страна на бжлгари, германци и австрийци. За да се подджржа туй заблуждение помогна много и обстоятелството, че водените на западния фронт големи боеве даваха да се мисли, какво германците са в невжзможност да отделят войски за други операции.

Когато се заповяда мобилизацията на българските войски, сърбите имаха на източната си граница съвсем слаба охрана. Сръбското командване обаче веднага схвана, че българската мобилизация не можеше да бъде насочена против другото освен срещу Сърбия, и почна да групира войски към българската граница. Усиленото превозване на сръбски войски от запад към изток продължаваше до първите дни на октомврий, когато сърбите бяха изненадани от един голям удар от север. Тъй започна войната.

За по-голяма нагледност ние ще разгледаме действията в Сърбия и Македония в следната последователност:

- а) съвместни действия на I. българска армия с австро-германските войски до падането на гр. Ниш;
- б) действията на II. българска армия в Македония до падането на гр. Ниш;
- в) общи действия на всички армии за окръжаването на сръбската армия до падането на гр. Призрен;
- г) операциите срещу сръбския експедиционен корпус;
- д) спиране на преследването и действията от 1916. до септемврий 1918. година.

а) Съвместни действия на I. българска армия с австро-германските войски до падането на гр. Ниш.

Както е известно, австро-германските войски трябваше да започнат действията срещу сърбите пет дена по-рано от българските. Действително, рано сутринта на 6. октомврий III. австро-унгарска и XI. германска армии започнаха бомбардирането на десните брегове на Дунава и Сава в пунктовете, определени за преминаване на тези реки. През това време главните сръбски сили се намираха на българската граница, от дето още същия ден започна едно ново движение на войски към север и запад. Така че от стратегическа гледна точка сърбите бяха напълно изненадани. Това улесни в значителна степен преминаването на такива големи пре-

пятствия, каквито са реките Дунав и Сава. Без големи жертви на 7. октомврий III. австро-унгарска армия премина Сава между Бялград и Купиново, а XI. германска армия премина Дунава при Рам. На следния ден остават от XI. армия мина на десния бряг на Дунава при Смедерево.

Тази голяма операция, следователно, не срещна сериозна съпротива от страна на сърбите. Причините за това трябва да се търсят: в голямата скритност на съсредоточаването на германците — денем не е било разрешено да се извършват никакви значителни движения на войски; в предварителното проучване на всички въпроси, които засягат преминаването на реките — още през пролетта и лятото са били проучени пунктовете за преминаването им, са били определени пътищата на колоните и местата на батареите; в заблуждението, в което са били държани сърбите относително пунктовете за минаване на реките — чести канонади по фронта на р. Дрина и при Оршова; в многобройната и могща артилерия; в доверието, което сръбското командване имаше в уверенията на съюзниците, че за една голяма операция в Сърбия нито германци, нито австрийци ще могат да отделят достатъчно сили, та, следователно, от север може да става въпрос най-много за една диверсия, но не и за сериозни действия.

Всички тези причини и условия спомогнаха, щото сърбите да бъдат изненадани и да не могат да окажат никаква сериозна съпротива на германските и австрийските войски.

След минаването на Дунава настъплението по-нататък продължи бавно, и то не толкова поради съпротивата на сърбите, колкото поради лошото състояние на пътищата и поради мъжнотиите, които се срещнаха при построяването на мостовете на Дунава, които едва на 21. октомврий можаха да бъдат готови. Всичко това затрудняваше бързото напредване. Имаше обаче и друго едно обстоятелство, което не беше без значение при определяне възможността да се слезе бързо на

юг. Колкото мъчно и да беше за сърбите, поради липса на удобни съобщения, да пренесат бързо войските си от един фронт на друг, все пак една операция по вътрешни линии беше допустима. България обяви война на Сърбия на 14. октомври, т. е. осем деня по-късно от почването на германското и австрийското настъпление. Ако сърбите бяха решили още на 6. октомври да съсредоточат повечето от силите си на север, те биха могли да поставят XI. германска армия в трудно положение. Това обстоятелство не е без значение, като се разглежда въпроса за бавното напредване на германските и австрийските войски. Те имаха всички основания да се боят от едно частично разбиране, затова и тяхното напредване, в продължение на осем деня, не надмина 8—10 километра отсам Дунава и Сава. За да могат да напреднат по-смело, германците чакаха обявяването войната от страна на българите, които не бяха още сигурен съюзник.

Българите обявиха войната на 14. октомври, вместо на 11., както беше предвидено във военната конвенция. Това закъсняване беше от полза, понеже то спомогна да се отдръпнат още някои части от българската граница, за да се изпратят на другите фронтове, гдето се водеха боевете. Туй улесни до известна степен задачата на българската армия.

Още към края на септември сърбите бяха сполучили да съсредоточат на българската граница сили, които надминаваха 160 дружини. Като не подозираше голямата опасност, която го застрашаваше от север, сръбското командване държеше за една смела акция срещу България, армията на която се намираще още в периода на съсредоточаването. Резултатите от подобни действия сега не могат да се обзрат, но сигурно е, че едно напредване на сръбските войски в българска територия щеше да донесе разстройство в съсредоточаването на българските дивизии и би оказало без друго въздействие върху операциите в Македония, понеже II. армия щеше да бъде потребна за запазването на столицата.

Поради причини, които тепърва ще има да се пояснят, този план на сръбското командване не се приведе в изпълнение. Но трябва да се признае, че дните от 1. до 6. октомври бяха за българската армия една криза, която беше преминала само поради бездействието на сърбите. Съсредоточаването на българската армия в пунктове току до границата, при един противник, който е вече мобилизиран и готов за действие, не беше един акт на благоразумие и точна сметка. Това беше едно смело действие, което не почиваше на пресмятане в момента, а се придържаеше о нарежданията на онзи оперативен план, който беше съставен при предположение, че двете страни са заповядали мобилизация на войските си приблизително едновременно. Сърбите ни простиха тази грешка, която можеше да има доста големи последици, които сега не могат да се преценят с положителност, и трябва да им благодарим.

При почването на военните действия от страна на България сърбите имаха развжрнати по границата от Дунава до Дойранското езеро близу 120 дружини с около 62 батареи, от които 88 дружини срещу фронта на I. армия, а останалите — срещу фронта на II. армия. Превъзходството, следователно, на българските сили над сръбските, колкото се отнася до пехотата, не беше значително. Българската артилерия обаче беше два пъти по-многобройна от сръбската.

Военните действия от българска страна почнаха на 14. октомври. Срещу I. армия сърбите оказаха навсякъде жилава съпротива. Планинската местност, която образуваше граничната зона, се поддаваше твърде добре на отбрана, а лошите и разкаляни от дъждовете пътища затрудняваха твърде много движението на колоните и службата на подвоза. Вследствие на проливните дъждове всички реки бяха придошли, и тяхното поройно течение затрудняваше уреждането на редовни съобщения с мостове. Всичко това въздействува в голяма степен, за да се затегнат действията по нежелателен начин.

Поради тези причини I. армия едва към 27. октомври достигна и зае първите й зададени обективи: Зай-

чар, Княжевац, Иново и Пирот. По-нататъшното настъпление на I. армия вървеше сравнително по-бързо. Вследствие на натиска от север и поради прекъсване на съобщенията с Македония, което накара сърбите да изгубят всяка надежда за помощ от страна на Сърбия, за сръбското командване не оставаше нищо друго освен да потърси спасение на живата сила на армията, докато всичките пътища не са затворени. Поради туй и съпротивата, която сръбската армия оказваше, беше продиктувана само от необходимостта, да се печели време за уреждане на отстъплението, което за сръбското командване беше вече решено.

На 5. ноември Ниш, столицата на сръбското кралство, падна под ударите на 8. и 9. дивизии; на другия ден гр. Лесковац също бе завладян, а една колона от 6. дивизия се насочваше към Парачин. По такъв начин вторите обекти, дадени на армията, бяха достигнати. По-нататъшната задача на армията беше да се затвърди по двата бряга на Морава и да подготви настъплението си в юго-западна посока. В същото време съседните XI. германска и III. австро-унгарска армии бяха достигнали до долината на сръбска Морава и през Крагуевац, Кралево, Чачак стигаха до Ужица. Една австро-унгарска дивизия, идеца от Босна, беше заела Вишеград.

По този начин със сливането в долината на р. Морава и р. Нишава всички армии, действащи срещу сърбите, идваха в непосредствен контакт, и се възстановяваха напълно сухопътните съобщения между Унгария и България, което беше главната оперативна цел на армиите под началството на фелдмаршал Макензен.

б) Действията на II. българска армия в Македония до падането на гр. Ниш.

Действията на II. армия бяха бързи и скоро докараха до освобождението на Македония. Първата грижа на армията, естествено, беше да прекъсне съобщенията между Македония и Сърбия.

За целта щаба на действащата армия беше разпоредил, частите, стоящи на крайното ляво крило на I. армия и на десното крило на II. армия, да насочат една независима операция по долината на р. Морава. Войските, предназначени за тези действия, възлизаха първоначално на три пехотни и два конни полка с 9 батареи. По-късно за действие в тази посока бе притеглен още един пехотен полк с две батареи.

Тези войски, предназначени за едно общо действие, притежаваха всичките несгоди на новите формирования, и едно общо командване над всички части можеше да се установи едва към края на октомври. Поради тази причина тия части, въпреки положените усилия, не можаха да принесат всичката полза, която можеше да се очаква от тях. Впрочем, тази операция трябваше да се развива в една мъчна планинска местност, без пътища, което поставяше войските, особено при лошо време, в твърде трудни условия на съществуване. От друга страна жилавата съпротива на сърбите за запазване на тази важна посока поставяше тези разединени части често пъти пред мъчни задачи и големи изпитания.

В тази посока настъплението се почна на 14. срещу 15. октомври. На 16. октомври една колона зае гр. Враня и прекъсна железопътните съобщения в този пункт. Тогава в щаба на действащата армия назря идеята за едно по-смело настъпване на север по двата бряга на Морава по посока на Лесковац—Ниш, със цел да се попречи на противника да слезе на юг и да се облекчи положението на частите от лявото крило на I. армия, които мъчно си пробиваха път в планината, като се застраши тила на сръбските части, които им се противопоставяха. Вън от това, настъплението на север към Лесковац и Ниш пресичаше пътищата на отстъпление на сръбската армия — нещо, което от стратегическа гледна точка водеше към едно близко обкръжаване.

Тази важна задача обаче не беше по силите на малкото части, които бяха назначени за действие в

тази посока, отслабени още повече с изпращането на двата конни полка за действие в друго направление. Вжн от това, обединението на тези части под едно общо командване, под това на началника на 3. пехотна дивизия, стана едва на 27. октомврий. По такъв начин действията в тази посока, които трябваше да бъдат смели и енергични, се изразиха в едно мудно напредване, което беше резултат не само на съпротивата от страна на неприятелските войски, но и на заповедта, че главната задача на отряда е да не позволи едно отстъпление на противника по долината на р. Морава към Македония, което често пъти правеше да се мисли, че мъжнотиите за напредване са много по-големи, отколкото бяха в действителност.

На 6. ноемврий, на следния ден от падането на Ниш, частите на този отряд дебушираха в Лесковското поле заедно с частите на 1. дивизия от състава на I. армия.

С това се завърши тази операция, която, наистина, косвено спомогна да се облекчи положението на някои български части при настъплението в Сърбия, но не достигна онази голяма цел, която можеше да се очаква от нея. В продължение на 23 дена частите на отряда преминаха едно разстояние, което не надминаваше 60—70 километра, сметнато от изходните им пунктове, за да ударят в един от най-важните моменти на войната в празнина, без противник пред себе си. След туй тези части трябваше да бъдат върнати на юг, и да им се дават нови обекти за достигане. И тук беше направена една грешка, защото много по-добре щеше да бъде, ако тези части, вместо да се връщат, бяха оставени да действуват съвместно с частите от 1. пехотна дивизия.

Другите части от II. армия, които действуваха в Македония, имаха да разрешават една мъчна задача. Наистина, те нямаха пред себе си значителни неприятелски части, но тяхната задача се усложняваше от възможността на бъдещи действия от юг и от север. Бойната сила на тази армия не беше голяма, но тя беше още повече намалена в началото на операциите чрез отде-

лянето на три пехотни полка за изпълнението на онази междинна операция към Враня и Лесковац, за която току-що говорихме. Щаба на действующата армия обаче имаше пред вид едно засилване на тази армия чрез притегляне в Македония на 11. Македонска дивизия и 5. Дунавска дивизия, без да говорим за 2. Тракийска дивизия, която беше разположена в съседство с II. армия и подчинението на която на командующия армията можеше да стане във всеки момент.

Рано сутринта на 14. октомврий частите на II. армия, минаха границата на Македония и при слабо съпротивление от страна на противника на 20. октомврий бяха вече при Куманово и Велес. Както другде, така и тука главните мъжнотиии при настъплението бяха грижата за прехраната на хората и добитъка, поради съвършено мъжния подвоз, и разкаляните пътища, които затрудняваха действията и изморяваха хората до неимоверност.

При боевете около Велес на 20. октомврий стана известно, че между сръбските има и французки части, пристигнали от Солун. На 22. октомврий едно българско отделение, изпратено към с. Удово да разруши ж. п. линия в този пункт, срещна сериозна съпротива от превъзхождащи го французки сили и бе принудено да се отдръпне. Това не бе изненада за никого. Щаба на действующата армия имаше достатъчно сведения, които даваха ясна представа за количеството на дебаркираните при Солун сръбски войски. Беше известно също тъй, че още на 15. октомврий французките войски са отпътували по железницата за Гевгели.

Общата численост на тези войски се изчисляваше към 16. октомврий приблизително на 56,000 души, при една бойна сила от 38 дружини, 46 батареи и 7 ескадрона.

При получаването на сведенията, които даваха да се мисли, че е възможно едно настъпление на сръбшенските войски в Македония, щаба на действующата армия още на 20. октомврий разпореди, Македонската

дивизия да ускори движението си и да се съсредоточи в района Щип—Велес—Клисели—Куманово. На 30. октомври една бригада от тази дивизия стигна в Щип. След нея следваха другите две бригади. Бяха дадени нареждания и до 5. дивизия, от състава на III. армия, да се приготви за пренасяне в Македония. Една бригада от тази дивизия бе насочена през Крива Паланка за Бояновци. Другите две бригади — през Щип за Велес.

От този ден стана явно, че частите на II. армия ще трябва да се разделят за действие на два операционни фронта — северен срещу сърбите и южен срещу англо-французите. На северния фронт задачата на армията беше да препречи пътя на сърбите да отстъпят в Македония и да се стреми към тяхното пълно обкръжаване. На южния фронт, поради неопределеността на положението, налагаше се да се действа активно с разполагаемите сили, докато се срещне съпротива, която мъчно може да се сломи; при това последно положение да се мине временно към отбрана.

Тази ръководна идея беше легнала в основата на по-нататъшните операции. Затова още на 21. октомври командующия II. армия разпореди, да се преградят всички възможни пътища за едно втурване на сърбите от север в Македония. Тъй долината на Морава северно от Враня беше препречена, друга една колона стоеше при Прешово—Гиляне, за да препречи другите пътища за слизане на юг.

На 22. октомври след кратък бой българските войски заеха Скопие. Едновременно с това една колона бе изпратена към прохода Качаник, за да препречи пътя на сърбите в тази посока.

Частите, които бяха натоварени със задачата да преградят пътя на отстъплението на сърбите към Македония, не бяха многобройни. Тяхната сила без голямото ядро, което действуваше северно от Враня, не надминаваше три пехотни полка с една конна бригада и няколко бајареи. Това не бяха прочее сили, на които може да се възложи някоя голяма активна задача.

148
Скоро обаче, още на 27. октомври, тези части бяха засилени с една бригада от 5. пехотна дивизия, и по такъв начин се заздрави едно положение, което не беше без опасности. Последвалите след това на няколко пъти смели атаки на противника при Гиляни и Качаник пропадаха пред жилавата съпротива на Балканци и Дунавци. Във всеки случай, поради малкото сили, с които се разполагаше на север, щаба на действующата армия още не искаше да рискува с една активна акция. Едва след падането на Ниш биде заповядана една комбинирана акция от Гиляне и Качаник към Прищина.

Акцията не успя поради малкото сили (4 пехотни полка и една конна бригада), които бяха натоварени с изпълнението ѝ.

За действие в южна посока бяха отделени 4 пехотни полка от 7. пехотна дивизия и цялата конна дивизия. Скоро тези части бяха засилени с полковете от Македонската дивизия и с някои части от 5. дивизия. Към тези сили трябва да се прибавят и трите пехотни полка от 2. дивизия, разположени южно от Струмица.

Идеята на щаба на действующата армия, както се каза, беше да се действа първоначално решително в тази посока, за да се нанесе един бърз удар на сръбските войски. Операциите обаче се затрудниха поради доста сериозната съпротива, която сърбите оказаха при Велес и Соничка глава, и поради необходимостта, да се чакат подкрепленията, които вече бяха насочени за Македония. През времето до 5. ноември последваха няколко сериозни сбивания главно с французките войски при Криволак и с английските войски южно от Струмица, които сбивания доведоха щаба на действующата армия до убеждението, че е необходимо да се премине на юг към отбрана, а на север да се насочи един удар към Прищина, за да се пресече пътя на сръбското отстъпление. В същото време поради това, че частите на II. армия бяха значително разхвърляни на едно голямо пространство, и командването им беше затруднено, щаба на действующата армия намери

за добре да подели командването на армията между командующият армията и неговия началник на щаба. На първия бе възложено командването на войските, действащи на юг, а на втория — на тези, действащи на север. Командването засягаше само операциите.

в) Общи действия на всички армии за окръжаването на сръбската армия до падането на Призрен.

Така в продължение на 23 дена съпротивата на сръбската армия под задружните удари на сюзниците бе окончателно сломена, и след падането на Ниш сръбското командване не мислеше вече за друго освен да спечели необходимото време, за да може да организира отстъплението.

Наистина, сръбската армия се би храбро. Тя оказа на много пъти жилава съпротива на настъпващите и стана причина, сюзниците да увеличат силите си над предвиденото по конвенцията. Така, Германия бе принудена да изпрати в Сърбия Алпийския си корпус, за да подтикне напредването на III. австро-унгарска армия, която настъпваше твърде бавно, макар да имаше в състава си и германски части. България също тъй бе принудена да привлече в Македония, вместо една, цели пет пехотни дивизии (2., 3., 5., 7. и 11.) и една конна дивизия.

И тъй, една операция беше завършена: сръбската армия беше хвърлена в трудно достъпната западна Сърбия и откъсната от Македония. Сърбите, след понесени твърде тежки загуби, се намираха в пълно отстъпление към Косово поле.

Създаденото положение налагаше безспирно и решително преследване на отстъпващия противник със всички сили. Наистина, със сливането в долините на българска и сръбска Морава бойния фронт на армията значително се скъсяваше и правеше възможно оттеглянето на някои части, без да се попречи с това на успеха при преследването, още повече че се имаха вече сигурни признаци за разложението в сръбската армия. Начинът

обааче, по който се направи това отдръпване на частите, попречи, до известна степен, да се оберат всички плодове на победата.

Със заемането на Ниш германското главно командване сметна, че се е достигнала голямата задача, която се преследваше с разбиването на сърбите, и заповяда, някои части от XI. армия да се спрат, и веднага след това почна пренасянето им от татък Дунава. Че германските войници от XI. армия, които в продължение на един месец бяха водили непрестанни боеве, имаха нужда от почивка, е безспорно; обаче създаденото военно положение, с оглед към общите сюзни интереси, изискваше от германските войски още усилия. Това положение налагаше необходимостта, да се продължи преследването енергично със същите части в посока южно от Крушевац към Куршумли и Прищина и от Кралево към Рашка и Митровица, за да не се изгубва връзката с отстъпващата сръбска армия, и за да може тя да бъде силно притисната и поставена в невъзможност да уреди отстъплението си през Албания. Вместо да се направи това, отдръпнаха се от фронта значителни германски части, и преследването се продължи само с три германски дивизии. Енергичното преследване от страна на германците беше още повече необходимо и затуй, че българските части от 6. дивизия бяха останали назад, а тези от 9. дивизия, по липса на средства да преминат придошлата от поройните джждове р. Морава, не бяха в състояние да почнат веднага енергични действия срещу отстъпващата сръбска армия.

Тъй бидоха изгубени няколко ценни дни, а това даде възможност на сърбите да се посъвземат и по-добре ориентират в положението и да окажат една съпротива, която надминаваше очакванията. Тази съпротива бе още повече улеснена от обстоятелството, че армията действуваше в планинска местност, лишена от добри съобщения, която даваше големи изгоди на отбраната.

Положението, създадено след приключването на първия период на действията в Сърбия и Македония, беше твърде благоприятно за едно стратегическо обкръжаване на сръбската армия. След падането на Ниш сърбите имаше да избират едно от двете решения: или да направят едно отчаяно усилие на юг и да се опитат да си пробият път през редовете на втората бългурска армия, за да потърсят връзка със сжглашения експедиционен корпус, части от който бяха вече заели линията по Вардара чак до Кривопаланк; или да отстъпят в западна посока към Призрен, Дяково, Ипек и по-нататък към Дебър или Шкодра.

Първото предположение беше малко вероятно не само затуй, че пътищата на юг бяха преградени, но и за това, че значителни сили вярваха от север след отстъпващите сръбски войски. При все това, едно такова действие от страна на сърбите трябваше да се вземе в съображение, защото, колкото и малко вероятно, то беше възможно. Второто предположение беше по-вероятно, и тук щаба на действащата армия предполагаше, че „главните сили на сърбите ще бъдат насочени към Албания, още повече и затуй, че пътя към Дебър, при създаденото положение, не представлява сигурност за извършване на един отстъпателен поход“.

В резултат от тези съображения щаба на действащата армия и главното командване Макензен взеха решения:

- 1) Да се преследва най-енергично противника към юг и запад.
- 2) Да се преградят здраво посоките, по които едно отстъпление на сърбите в Македония е вероятно.
- 3) Да се настъпва от юг решително към Прищина със цел да се изпревари сръбската армия на Косово поле и се прегради пътя на отстъплението ѝ в западна посока.

В изпълнение на това решение щаба на армейската група Макензен организира преследването от север и изток към юг и запад.

За целта алпийския корпус (дивизия) бе насочен от Кралево към Рашка; друга една германска колона (101. и 103. дивизии) — от Крушевац към Куршумлие. За връзка между тези две колони една германска бригада следваше по пътя от Тржстеник за Митровица. Две бългурски дивизии бяха насочени от Алексинац и Ниш към Прокупле, Куршумлие, Прищина, и друга една бългурска дивизия — от Лесковац през Лебане за Прищина.

Останалите свободни първоначално една, а после две бългурски дивизии, а също тъй и онези части, които действаха по долината на река Морава към Лесковац, бяха отправени за засилване на II. бългурска армия.

Така засилената II. бългурска армия имаше задача да се отбранява на юг срещу англо-французките войски, а на север да действава нападателно и решително.

Тези разпоредения дадоха място на действия, които траяха от 5. до 25. ноември и се завършиха със заемането на Косово поле. Главната цел обаче, която се преследваше с тях — пълното обкръжаване на противника —, не можеше да се достигне. Преследването от север не беше водено с онази енергичност, която се налагаше от момента. То беше значително забавено от необходимостта, да се притегли напред стоещата зад германските части 6. бългурска дивизия, и от големите трудности, които 9. бългурска дивизия трябваше да преодолява при преминаването на р. Морава западно от Ниш поради липса на подходящ мостов материал, поради което това преминаване можеше да бъде завършено едва на 11. ноември.

Срещу преследващите войски сърбите оказаха навсякъде значително съпротивление и проявиха активност в действията, която не беше привично да се очаква от една армия, която е претърпяла толкова големи крушения. При преследването, някои бългурски части, поради изгубване на връзка със сжседите, бяха изложени на сериозни опасности и претърпяха чувствителни загуби.

Колкото се отнася до действията на юг, те не можах да се развият планомерно. Всичките опити да се настъпи към Прищина бяха осуетени от противника, който беше успял да струпва към застрашените пунктове (Бояновци, Гиляне, Качаник) сили, които превъзхождаха българските. По такъв начин назначените за действие към Прищина първоначално две пехотни и една конна бригада трябваше по-скоро да се отбраняват, отколкото да нападат.

Един опит за едно по-далечно обкръжаване на противника бе направен към средата на ноември. След заемането на Тетово една колона от три дружини с планинска артилерия бе насочена през Шар планина за Призрен. Операцията не сполучи поради извънредно лошото време. След няколкодневната борба със снежните виелици, на 23. ноември тази колона трябваше да се върне обратно в Тетово.

Тези действия показаха за лишен път, че първоначалните грешки в оперативния план по развърщането на армията мъчно се поправят; затова и българската армия изпусна един от редките случаи да остави в историята един пример на пълно обкръжаване на противника в открито поле. За пълното обкръжаване на сръбската армия липсваха, наистина, достатъчно сили, но нямаше също тъй и нужната решителност, липсата на каквато произтичаше пък в голяма степен от липсата на едно обединяващо командване. Всички тези грешки, наистина, постепенно се поправиха, но времето за удара беше преминало. На 23. ноември, след бой от север, Прищина бе зает от българските войски, но сръбите спокойно се отдръпнаха на запад. По-нататъшното преследване към Призрен, Дяково и по на запад беше възложено на части от II. българска и III. австро-унгарска армии.

На 29. ноември гр. Призрен бе зает, и контакта със сръбската армия, която се отдръпваше по долината на р. Бели-Дрим, в албанските усои, бе изгубен. Постепенно и другите градове от западна Македония, гдето

имаше още ядра със сръбски войници, паднаха в ръцете на българските войски. Така бяха освободени един след друг Кичево, Дебър, Струга, Ресен, Охрид, а на 4. декември българските войски влязоха в Битоля. Тъй похода срещу сръбската армия бе завършен.

г) Операциите срещу сръбския експедиционен корпус.

Наистина, със заемането на Призрен сръбската армия беше окончателно разбита, но войната срещу Сърбия продължаваше. Сега главната грижа на българското главно командване беше, да се отхвърлят войските на Сръбшението, които бяха дошли в Македония. А тези войски всеки ден растяха и бяха достигнали до 130,000 души, по-голямата част от които се намираха вече при Вардара и южно от Струмица. С този експедиционен корпус, командван от генерал Сарай, трябваше да се ликвидира напълно час по-скоро, защото се имаха всички основания да се мисли, че той ще бъде засилен. Разузнавателния бюлетин на щаба на действующата армия от 23. ноември между другото даваше следната оценка на положението:

„Усилването на експедиционния корпус чрез новостоварване на войски продължава . . . От разпоредбите и приготовленията, които интендантството на експедиционните войски прави в Солун, може да се заключи, че се вземат всички мерки за осигуряване едно продължително пребиваване на тези войски в Македония и за увеличаване на тяхното число. Независимо от приготвените и постоянно уголемяваните запаси на хранителни припаси, дадена е на предприемачи постройката на солидни жилищни бараки около Солун за една сума от около три милиона драхми. Всичко това сочи да затвърди убеждението, че операцията в Македония ще бъде продължена, и че при отказа на Гърция да вземе право участие във войната за върване е, че войските на Сръбшението ще бъдат засилени.

Няма признаци, които биха дали основание да се мисли, че армията на Сжглашението ще напусне Македония. При най-неблагоприятното положение тези войски ще направят всичко възможно за запазване поне безопасността и сигурността на Солунското пристанище и за задържане тази база в ръцете си. Наистина, правите цели, за достигането на които беше предназначен този експедиционен корпус — помощ на Сърбия и въздействие срещу Гърция —, след унищожението на сръбската армия и след отказа на Гърция да се ангажира във войната губят вече своята цена и при други условия биха наложили отдръпването на този корпус; но твърде силно ангажирания престиж на Франция и Англия, особено след несполуката на Дарданелската операция, карат да се предполага, че войските от експедиционния корпус няма да бждат отдръпнати. При тези условия, и понеже сега оперативните цели, които може да си постави англо-френската армия, освен в случаите, когато Сжглашението би се ограничило с отбраната на Солунското пристанище, изискват едно много по-голямо число войски, то може да се допусне, че дебаркирането на нови войски ще продължи. В тази смисъл се правят големи усилия, да се склони и Италия да вземе участие в експедицията чрез дебаркирането на войски в Албания или Солун. До сега обаче още няма сведения за резултатът от тези постъпки.

В заключение може да се каже, че има изгледи, които показват, че операцията в Македония ще се разшири*.

При тези условия, естествено, бжлгарското главно командване, след падането на Прищина и Призрен, се върна отново върху идеята за активни действия срещу армията на генерал Сарай. През това време сжглашенските войски на южния фронт заемаха една линия, която вървеше от Возарци на север по р. Черна, южно от Градско, северно от Криволак, гдето минаваше по левия бряг на Вардара, следваше северно от Демир-Капия и Удово за Беласица. Общата сила на тези войски се

изчисляваше приблизително на 100,000 души. Срещу тях се намираха приблизително и толкова бжлгари.

Веднага сжс завършването на операциите в Сърбия, кжм юг бяха насочени, както се вижда от приложението № 3, значителни подкрепления. Докато обаче тези сили стигнат до фронта на Вардара, командването на Източните сжглашенски армии беше вече решило въпроса за отдръпване на изнесените напред части от експедиционния корпус кжм Солун.

Още на 30. ноемврий щаба на действующата армия имаше сведения, че противникът е почнал да се оттегля на някои пунктове. Явно беше, че след разбиването на сръбската армия командующия сжглашенските войски не намираше вече смисъл в една акция срещу бжлгарите, която би ги изложила на сигурно поражение. Вместо енергично преследване, от бжлгарска страна се заповядва, да се произведат усилените рекогносцировки и, ако се установи, че наистина противника се оттегля, да се почне преследването му сжс частите, които са под ръка. По такъв начин се изгубиха няколко деня, и, когато на 3. декемврий II. армия почна общо настъпление, срещу бжлгарските части имаше само една завеса от патрули и разезди, поддржжани от слаби ариергарди, които все пак забавяха бжрзото напредване. Лошото, студено и снежно време и трудния подвоз, от друга страна, сжщо тжй попречиха твърде много на бжрзото преследване.

При твърде мъчни условия и често пжти след сериозни сбивания с прикриващите неприятелски части, на 11. декемврий 2., 5., 7. и 11. дивизии стигнаха до границата на Гърция в долината на Вардара. Тжй цяла Македония беше очистена от англо-французките войски, и II. армия се спря на гржцката граница, след като получи няколко пжти от бжлгарската главна квартира предупреждение, че минаването в гржцка територия е абсолютно забранено.

а. Спиране на преследването и действията от 1916. до септември 1918. г.

Така, след два месеца от почването на войната Македония беше освободена. На българската армия обаче предстояха нови усилия и нови жертви.

Източната армия на Сжгласението не бе разбита. Тя се оттегли към Солун и под закрилата на един странен неутралитет на гръцката държава започна да се реорганизира и поплъва за бъдещата борба. В това се заключаваше една голяма опасност, която българското главно командване много пъти се опита да отстрани, но всякога без успех. Самото стоварване на сжгласенски войски върху територията на гръцката държава беше вече едно нарушение на принципите на международното право, и то даваше на държавите от Сюзата всяко основание да поставят категорично на Гърция въпроса за тяхното обезоръжаване. Българското главно командване направи в това отношение сериозни постъпки, обаче германците не се оказаха разположени да възприемат българските искания, които отиваха до там, че предлагаша, Гърция да се счита за враг на Сюзата. Германското главно командване даваше ухо на гръцките извинения в безпомощност и намираше, че поради изложеността на гръцките брегове и поради липса на храна Гърция не би могла да направи някакъв натиск върху Сжгласението, за да опразни то гръцките земи, без риск да си навлече най-големи злини.

Разговорите по този въпрос се проточиха през ноември и декември. Българското главно командване не искаше да търпи едно положение, което способствуваше на сжгласенската армия да се организира и увеличава в Солун под видимата и действителна закрила на мобилизираната гръцка армия. Затова то твърде правилно заяви, че ако гръците търпят една чужда въоръжена сила върху своята територия и са безпомощни да направят да се зачита техния неутралитет, те на същото основание трябва да позволят и на българската армия да настъпи към Солун и да изгони

сжгласенските войски. При това, понеже гръцката армия беше мобилизирана, и върху истинските намерения на гръците съществуваше известно подозрение, българското главно командване молеше, акцията на българите към Солун да бъде подкрепена от една германска армия от 100,000 души — помощ по-малка от тази, която военната конвенция предвиждаше за похода срещу Сърбия. Тази помощ беше необходима, за да се гарантира успеха на операциите, в случай че Гърция вземе страната на Сжгласението.

Най-после, след дълги преговори, по въпроса се постигна известно споразумение, и се изработиха общите линии за една операция към Солун. За тази операция германското главно командване обещавахе да даде два корпуса. Но и в този случай сжгласието на германците, да се атакуват и изгонят сжгласенските войски от Солун, не беше искрено. Същата телеграма, с която германското главно командване даваше сжгласието си за тази операция и разпределяше силите за настъпление към Солун, завършваше с покана към българското главно командване, да се проучи въпроса за отбрана от южния фронт, в случай „че намеренията ни да атакуваме не се сбъднат“.

По повод на това последно искане щаба на действащата армия отговори на германското главно командване¹⁾, че Македонския фронт е дълъг 600 километра, че отбраната на такъв фронт ще бъде трудна и рискована работа, че да се прикове нетърпеливата българска душа към неподвижността и несгодите на една дълга отбрана е грешка, и че най-после, пред вид на възможните бъдещи усложнения, за нас е предпочително не да се спираме на никаква позиция, а да вървим напред да атакуваме противника, за да го изгоним от Солун.

Всички тези правдиви искания от българска страна останаха само пожелания. Интимната мисъл да ни

¹⁾ Телеграма № 1667 от 26.XII. 1915 г.

държи ангажирани в Македония срещу сжглашенските войски не напушаше германското главно командване. И под предлог на това, че Гжрция скоро щяла да се определи към страна на Сюзюа, поради туй, че другде трябвало да се държат сили за по-важни действия, по причина, че пжтищата не били поправени, и снабдяването било затруднено, операцията се отложи за по-благоприятно време.

Наистина, от всичките аргументи лошите съобщения и трудностите в подвоза бяха най-веският аргумент. Но и този аргумент падна при предложението, че се отнасяше за едно напредване само на 70—80 км. от линията, на която армията се беше спряла, и че се касаеше да станем господари на земи, средствата на които можеха да гарантират съществуването на армията за много дни, без да говорим за онова улеснение, което бжлгарската армия щеше да има със заемането на ж. п. линия Серес—Драма.

През времето, когато се водеха тези разговори между двете сюзюни командования, сжглашенските войски в Солун работеха трескаво да създадат около града една укрепена позиция, която да може да противустои на един сериозен удар. В същото време пристигаха нови подкрепления. Бжлгарското главно командване, като виждаше, че германците няма да дадат исканата помощ, за да се свърши войната на Балканите, се спря на друга една идея. Проникнато от съзнанието, че, ако се заеме за отбрана граничната с Гжрция линия, отбраната ще се разтегне твърде много, и че такава разтегнатост не е по силите на бжлгарската армия, бжлгарското командване на 8. февруарий 1916. год. отправи до германското главно командване нова молба, да се разреши на бжлгарската армия да заеме за отбрана една линия, която да дава следните предимства:

1. да скъсява фронта, понеже отбранителната линия от в. Бабия до устието на р. Марица е дълга и изисква много войски за заемането ѝ;

2. да представлява солидна линия за упорна отбрана като позиция;

3. да гарантира маневрирането в тила във всички посоки;

4. да осигурява удобни комуникационни пжтища за правилния подвоз в тила на армията.

За такава се сочеше линията, която минава от устието на р. Струма през Тахинското и Бутковското езера, Круша планина, Дойранското езеро, в. Поглед (к. 1430), Паяк планина, Воден, Островското езеро, езерото Рудник, Костурското езеро, в. Бук и южните краища на Преспенското и Охридското езера.

И това искане на бжлгарите не биде възприето от страна на германците. Под благовидния предлог, че, ако се изпълнел плана на бжлгарското главно командване, щял да се наруши неутралитетът на Гжрция, и щели да се появят усложнения, които не били в интереса на Сюзюа, и тази операция се отхвърли. Ясно беше обаче, че германците се бояха, да не би един лесен успех при заемането на гореозначената линия да насърчи бжлгарите да продължат операцията и понататък за заемането на Солун, което не беше по сметките на германското главно командване и на германската политика, насочена да менажира Гжрция. *и затвърдени сжмислените ит б. логични*

И тжй, поради скритата цел, която германското главно командване преследваше, и поради недоверието към бжлгарите като сюзюна сила, на която може да се разчита при всички обстоятелства, беше нарушен един от най-важните принципи по воденето на войната, като се даде възможност на един бит противник да се организира и подготви за нова борба. Подобни схващания за воденето на войната, която мери унищожението на противника, не са привични на военното изкуство в новото време и можеха да намерят място само в коалициите. Но за това требваше да плати скъпо не само Бжлгария, а и целия сюзю.

И тжй, въпреки волята си, бжлгарското главно командване трябваше да заповяда на бжлгарската армия да

заеме за отбрана една дълга и неудобна линия и да забрани на войските да минават гръцката граница и тогава, когато тактическите условия и свързката за отбраната на разните пунктове изискваха това. Така по граничната линия с Гърция се наредиха три армии: на десното крило I. армия на генерал Бояджиев, в центъра от двете страни на Вардара XI. германска армия на генерал Галвиц, на лявото крило от двете страни на Струма II. армия на генерал Тодоров. И се започна една трескава работа по укрепяването на позициите, които очаквахме засилилия се в Солун противник да дойде да атакува. Как тогава щеше да се тури край на войната на Балканите?

Ясно беше, че, след като се отвори пътят Берлин—Цариград, и след като се премахна онази страшна угроза, която тежеше на австрийците от страна на сърбите, Балканите станаха за германското командване един второстепенен театър на войната. За тях войната срещу Сърбия беше евентуално свършена, и те оставиха в Македония на първо време само три дивизии, но запазиха за себе си общото командване на I. и XI. армия чрез щаба на армейската група Макензен и командването на XI. армия, в състава на която влизаха значителни български части.

Но една отбрана има смисъл дотолкова, доколкото на нея ще се гледа като на едно временно положение, предизвикано от една необходимост, от което положение обаче трябва да се стремим да излезем колкото може по-скоро. Ясно беше, че, колкото по-дълго време се стои на едно място, толкова военното положение на българските войски се влошава, независимо от издигнатите укрепления. А противника се засилваше. Към март вече неговите сили достигнаха до 270,000 души, от които 11,000 сърби. Към средата на пролетта работите по укрепяването на Солун бяха завършени, и съгласенските войски започнаха да се изнасят напред. През април те бяха навсякъде в контакт с българските войски, срещу които нападенията зачестиха. Към май вече

сведенията бяха, че генерал Сарай се готви за едно нападение на фронта.

При това положение българското главно командване се върна отново на идеята, да се коригира отбранителния фронт на армията, като се настъпи с двете крила (армията на генерал Бояджиев и на генерал Тодоров) в гръцка територия. В това отношение едно подобрене на позицията пред фронта на II. армия се постигна още към края на м. май със заемаването на Рупелското дефиле.

Това окуражи българското главно командване, и то още през юний направи пред германското главно командване настоятелни постъпки за едно бързо настъпление с I. армия към Лерин и с II. армия към долна Струма. Пред вид на несигурното положение на Румъния и пред вид на това, че армията на генерал Сарай беше значително засилена, генерал Фалкенхайн не искаше да даде съгласието си за една операция към Лерин. Този страх на германското главно командване не беше неоснователен. По това време съгласението беше намислило да действува на Балканите активно. Предстоеше на Румъния да обяви война. Армията на генерал Сарай трябваше да мине в настъпление, за да попречи на България да отдели войски срещу Румъния. Това настъпление беше много вероятно и за туй, че съгласенската армия беше засилена с 80,000 сръбски войници, които бяха сведена в 6 дивизии. Вжн от това, една руска дивизия беше пренесена от Франция в Македония. На южния фронт, следователно, беше се създала една значителна сила, която вече не можеше да се пренебрегва.*)

Щаба на армейската група също тъй не намираще тази операция удобна за момента. На 14. август фелдмаршал Макензен съобщи на българския главно-

*) Щаба на действующата армия още на 1. юний беше предупреден от полковник Ганчев за едно настъпление към Битоля. Това той узнал от кореспондент на неутрална държава.

командующ, че командующия I. армия не се наемал да атакува и искал значителни подкрепления. Пред вид на тоза армейската група считаше въпроса за изчерпан и даваше мнение, да не се минава в настъпление.¹⁾

Запитан по този въпрос, командующия I. армия генерал Бояджиев отговори, че той се наема да атакува, но е сигурен само в първия успех, обаче за хода на по нататъжните операции изказваше известно съмнение.

Това заявление на командующия I. армия беше породило и в главнокомандующият известно съмнение върху успеха на една голяма операция с нашето десно крило. През това време обаче имаше всички признаци, че генерал Сарай се готви да атакува позициите на XI. армия от двете страни на Вардара. При невъзможността да спре удара на противника чрез изпращане на резерви към застрашения пункт, българското главно командване предпочете да остане на първото си решение, да действа активно със частите от I. армия, със цел да изпревари сръбската армия в действията, за да ѝ нанесе едно поражение, което би въздействувало благоприятно за въздържане на Румъния. Затова на 15. август главнокомандующия съобщи на генерал Фалкенхайн,²⁾ че противникът обстрелва силно българските позиции от двете страни на Вардара, че това вероятно е началото на голямата офензива на генерал Сарай, и че, за да се облекчи положението в центъра, главнокомандующия моли, да се ускори настъплението на I. армия към Лерин, Воден и това на II. армия към Струма. Германското главнокомандване, най-после, пред тези доводи се съгласи, да се почне настъплението в гръцка територия. На 16. август частите бяха готови за настъпление, което и почна на следния ден.

Операцията на II. армия към Струма се разви твърде благоприятно, и в скоро време частите достигнаха поставените им обективи, след като сломиха слабата съпротива на неприятеля. Тази съпротива стана по-значителна в доли-

¹⁾ Писмо № 1570 от 14. август 1916. год.

²⁾ Телеграма № 3701 от 15. август 1916. год.

ната на Долна Струма, обаче и това не попречи на армията да вземе една изгодна и сравнително по-къса линия за отбрана. Колкото се отнася до гръцките войски от IV. корпус, които се намираха в източна Македония, те имаха инструкции да не се съпротивляват на българското настъпление. Работата се завърши с това, че войниците от този корпус бидоха обезоръжени и впоследствие изпратени в Германия. Другата гръцка армия постепенно бе демобилизирана.

Операциите с десното крило не можаха да се развият с успех. През първите дни армията напредна доста на юг. Тя взе след слаби боеве Лерин, Баница и Костур, но по-нататък по посока Суровичево, Воден и към Острово българските полкове срещнаха една силна съпротива от сърби и французи, която въпреки всичките ненадминати героични усилия на българския войник не можеше да бъде сломена. Паметни в това отношение ще останат боевете при Чеган. Тъй още на 24. август трудностите в настъплението станаха тъй големи, че беше необходимо, да се изпратят за засилване на армията нови части, които с мъка се намираха.

Положението към средата на септември стана тежко, и отговорността за това трябваше да понесе генерал Бояджиев, който командуваше армията. Неговата грешка беше, че той бе разхвърлил армията си на голям фронт. Той беше заместен с генерал Гешев, който до тогава командуваше 2. Тракийска дивизия. Но и генерал Гешев не остана дълго време на този фронт. Пред вид на това, че положението изискваше, да се изпратят бързо подкрепления от Германия, главнокомандующият охотно се съгласи, да стане една размяна в командванията между I. и XI. армия, която щаб на армейската група предложи. По този начин командующият XI. германска армия генерал Винклер, който беше заместил генерал Галвиц, повикан на западния фронт, на 26. септември пое командването на I. армия, която се преименува на XI. германска армия, а генерал Гешев пое командването на войските от двете страни на Вардара.

От това обаче положението не се измени. Срещу слабите сили на българите (65 дружини с 52 батареи) стояха две французки дивизии, една руска бригада и цялата сръбска армия — нещо около 84 дружини, снабдени с артилерия, която превъзхождаше българската, и със всички нови средства за борба, които българите още не познаваха. Вън от това, българските части бяха претърпели значителни загуби, които нямаше от къде да се попълнят, и понасяха лишения, които подлагаха на изпитание техния морал. При това положение новия командующ армията се видя принуден още в началото на октомврий да заповяда едно одръжване на изнесеня напред отбранителен фронт към завоя на р. Черна и южно от Битоля.

По-нататък боевете продължаваха непрекъснато до края на ноемврий. Противникът особено силно наблягаше завоя на р. Черна. Големи и кървави боеве се разиграха на този фронт, особено към средата на ноемврий, което докара ново одръжване на отбранителната линия и изоставяне на Битоля в неприятелски ръце (18. ноемврий с. г.). Положението по-нататък бе заздравено от пристигащите подкрепления, и в началото на декемврий генерал Сарай трябваше да напусне мисълта за едно напредване по на север.

Така се завърши тази голяма операция, която струваше на българската армия повече от 40,000 души убити и ранени, офицери и войници. Но тази операция е важна в друго отношение. Тя беше последния голям опит от българска страна, да се мине в настъпление на юг. Цели две години след това армията ни остава на южния фронт почти неподвижна, без да може да си постави една голяма цел за постигане. През време на тази операция също тъй се забеляза за пръв път чувствително пречупване в духа на много части, които преживяха първите разочарования след много успехи.

Така от края на 1916. година и до началото на голямата офензива на Сжглашението през средата на м. септемврий 1918. година българската армия остана на

една и съща позиция. Наистина, противника през пролетта и есента на 1917. година прави много опити да пробие южният отбранителен фронт, но не успя. По-важни нападения в това отношение бяха направени от двете страни на Вардара, при Добро поле, в завоя на Черна, при Битоля и между Охридското и Преспанското езера. Всички тези нападения обаче, макар и добре подготвени, пропаднаха пред жилавата съпротива на българския войник. Само към Битоля неприятеля реализира един малък частичен успех, който не беше от значение.

Предвиждаше се, че 1918. година ще бъде година на по-големи активни действия от страна на Сжглашението в Македония. Гърция вече формално беше влязла във водите на Франция и Англия, и три дивизии на революционното правителство на Венизелос бяха засилили неприятелските редове.

На тези дивизии трябваше да се даде увереност в борбата за един частичен успех. И генерал Гийома, тогавашен командующ източните армии, не закъсня да организира едно нападение на един участък от българския фронт, което, изкусно водено, даде неочаквани резултати. Към края на м. май последва едно нападение по десния бряг на Вардара срещу така наречените Яребични висоти, южно от с. Хума. В това нападение взеха участие две гръцки и една французка дивизии. Щабът на I. армия беше напълно ориентиран в намеренията на противника, знаеше се даже точно деня и часа за началото на атаката. Въпреки това неприятеля с леснина доби успехи, които не очакваше там, където, преди една година, при много по-трудни условия, неговите удари бяха отбити. Заповяданите действия за отвоюване на изгубените позиции не можаха да дадат даже едно начало на изпълнение, главно поради лошото морално състояние на войските и поради невъзможността, да се групират необходимите резерви. Този лесен успех на противника срещу една добре укрепена позиция можеше да има твърде тежки последствия за задържане на

целият оборнителен фронт, ако сжглашенското командуване не беше си поставило една ограничена цел за достигане. Но това, което стана при Яребичните височини, не беше привично за бжлгарската армия, и то импресионира твжрде силно и бжлгарския цар, който на 9. юний изпрати на главнокомандующия следната телеграма:

„Главнокомандующия действ. армия генерал Жеков.

Благодаря за сжобщението касателно обиколката Ви на фронта. Много сжм дозобен, че направихте преглед на нашите войски, и че положението в 5. п. дивизия е закрепено. Знам, че духа на войските е много лош, и че те са, за жалост, сжвжршено заразени от разни престжпни агитации. Действующата армия е окончателно отровена от политически и партизански страсти. Заради това не мога да разчитам, както по-напред, на нея. Катастрофалните последствия от това грозно положение няма да закжснеят да турят край на моята дейност на Изток.

Царя“.

Положението беше тежко, но главнокомандующия даде на царя уверение, че то ще се поправи, — уверение, което не почиваше на никакви обективни данни. И тук беше пропуснат един удобен момент, да се използва това настроение на царя, и да се убеди той, и да се настоя здраво, че, ако сжюзниците не изпълнят заджженията си кжм Бжлгария сжгласно военната конвенция, ние ще бждем осждени на сигурна гибел.

И друга една нападателна операция на крайното десно крило, западно от Охридското езеро, от джлго време приготвявана, трябваше да бжде изоставена поради липса на достатжчни войски и поради мжчнотиите в подвоза, без да говорим за това, че германското главно командуване не намираще за целесжбразно, да се предприемат нападателни действия на южния фронт, от страх да не би това да стане причина за заджржане германските войски в Македония в

един момент, когато те бяха тжй потребни вжв Франция.

По такжв начин, както ще се види по-сетне, поради ред причини, на пжрво място слабата численост на войските, лошото материално положение, неудовлетворителността в прехраната и намалената маневрена способност на частите поради измирането на добитжка, бжлгарската армия беше прикована кжм един начин на неподвижна отбрана, която при най-благоприятните случаи можеше да осигури печелене на време, но не и едно решение на войната, което всякога се постига чрез нападение.

Бжлгарското главно командуване с болка гледаше на това положение, но беше безсилно да наложи на вжрховното командуване своите разбираня по воденето на войната.

Общото отбранително положение на южния фронт от устието на Струма до Вардара представляваше една вглжбната кжм юг джга, в която като клин се вмжкваше неприятелското разположение по Круша-планина. Останалия фронт от Вардара до Шкумба имаше тенденцията да се доближи до правата линия.

На този фронт, джлжг близу 360 км., войските и на двете страни бяха разположени почти равномерно с известно по-чувствително групиране на сили в долината на Вардара. Това беше едно линейно разположение в пжлната смисл на думата; а познато е, че при това разположение силата на упорната и активна отбрана на тжй джлгите фронтове лежи толкова вжрху жилавата отбрана на предните линии, колкото и вжрху достатжчно силните резерви, които чрез своевременното намяване в боя са в сжстояние да парализират частичните успехи на противника, винаги вжжможни поради леснотата, която дават джлгите фронтове, да се произведат ненадейни удари с превжзходни сили в известни пунктове.

Силите, с които бжлгарите и Сжглашението разполагаха на южния фронт, далеч не бяха достатжчни за сигурната и трайна защита на всички участжци. На западния фронт вжв Франция, гдето гжстотата на бой-

ците в участниците надминаваше 4—5 пъти тази, която двете страни имаха в Македония, заемането на дълги и непрекъснати фронтове имаше всичките тактически предимства на линейното разположение без неговите недостатъци. Действително, непрекъснатото разположение дава възможност да се използват в най-голяма степен всички бойни средства (оръжия, картечници, гранатохвъргачки, минохвъргачки, пушки и пр.), а стоещите отзад близки и далечни резерви, при удобните средства за съобщения, каквито съществуват във Франция, имаха възможност да пристигнат всякога на време и да направят мъчна всяка акция на противника, която мери пробив на фронта.

На източния германски фронт, гдето гъстотата на заемането на позициите беше по-малка, частичните удари, подготвени с изненада от едната и другата страна, са давали всякога резултати много по-големи от тези на западния фронт и са излагали на опасност голяма част от общото разположение.

Това схващане беше проучено в един обстоен доклад на началника на оперативният отдел, който намери пълното одобрение на главокомандующия¹⁾. В този доклад по въпроса за разпределението на силите се казваше:

„При мъчните за отбрана на дългите непрекъснати линии с малко войски, поради невъзможността да се формират необходимите резерви, явява се въпрос, дали не би било по-рационално, като се възложи отбраната на позициите на най-необходимото число войски, с останалите части да формираме една или две ударносни групи срещу най-чувствителните пунктове на неприятелското разположение. По такъв начин, в случай, че в един даден момент се почувствуваме по-силни от противника, ние ще бъдем в състояние да използваме веднага това превъзходство с един удар в най-чувствителната за него посока. Ако ли пък неприятеля, чрез съответно прегупиране на частите си или

¹⁾ Доклад № 4 от 20. декември 1917 год.

поради това, че е получил подкрепления, поиска да ни атакува в някой пункт, ние чрез един контр-удар, в една по-важна за него посока, ще парализираме косвено усилията му и ще отстраним опасността, която ни застрашава другде. Поради особеното положение на неприятелския фронт, поради недостатъчността на силите, с които разполагаме, и поради липсата на добри и достатъчни напречни пътища, този начин на косвена защита отговаря по-добре на нашите местни условия. Разбира се, че при този вид на действие ние ще бъдем принудени някъде по фронта и да губим, но това ще бъдат временни загуби, които ще направят поражението на противника по-действително“.

Но друга една необходимост препоръчваше този начин на действие:

„При предположенията, че противника може да приеме нападателни действия в споменатата горе оперативна посока, ние едва ли ще бъдем в състояние да предугадам на време групирането на неприятелските сили към фронта на нападението и, следователно, няма да бъдем в положение да вземем своевременно съответните контра-мерки чрез съсредоточаване на необходимите резерви.

Поради тази причина и при познатите мъכותни по прехвърляне на резервите, за нас се явява необходимо да се отбраняваме, като атакуваме“.

По-нататък в доклада се казваше:

„Изобщо, ако ние успеем да съсредоточим един резерв от една или две дивизии с пет-шест пехотни и един-два полски артилерийски полка и около 20—25 тежки батареи зад фронта на I. армия и да групираме друг резерв поне от три-четири пехотни полка с десет-петнадесет батареи северно от Прилеп, вжн от войските, които сега заемат фронта, ние ще можем с известно спокойствие да дочакаме събития, които би се развили на южния фронт и при намаясата на гръжката армия“.

Към времето, когато е писан този доклад, съюзниците имаха на южния фронт още 23 дружини, от които

18 германски, 3 турски и 2 австрийски заедно с 84 сюзни батареи. Тогава се поиска от фелдмаршал Хинденбург да не изтегля от южния фронт никакви сюзни части с изключение на трите турски дружини; по такъв начин с пристигащите части от III. армия беше възможно да се формират предвидените резерви. Ще се види по-сетне, как върховното командване посрещна тези наши искания, и как постепенно, въпреки всички протести от бългурска страна, бяха изтеглени от Македония 20 дружини и 33 батареи сюзни войски, за да се намерим в решителния момент подпомогнати само с три дружини и 51 батареи германски войски.

За да поправи отчасти негодите по отбраната на позициите, които се почувствуваха с изтеглянето на германските войски, щаба на действующата армия заповяда на армейската група Шолц да направи всички икономии по заемането на позициите с минимално число войски и да изтегли в резерв поне три пехотни полка с няколко батареи. Заповяда се на командующия II. армия да тури в разпореждане на главното командване два пехотни и един артилерийски полкове, които да съсредоточи между Струмица и Петрич, а на командующия IV. армия се предписа да съсредоточи една пехотна бригада с едно артилерийско отделение при Доксат.

По силата на тези разпореждания още през юний и юлий бяха групирани всички резерви, които можеше да се отделят от фронта, без да се отслабва чувствително отбраната на предните линии.

Идеята обаче, която легна в основата на употребението на тези резерви, беше различна от първоначалното схващане. Те бяха предназначени за една пасивна цел — да бждат хвърлени там, където противника насочи удара си, за да възпрат неговото настъпление и ограничат резултатът от неговото действие.

Причината, за да си постави главното командване такава ограничена цел, ще се види от по-нататъшното изложение за моралното състояние на войските.

ГЛАВА V

Въпроси в свръзка с военната помощ, която Германия и Австрия трябваше да дадат на България по воденето на войната

Както се каза, военната конвенция, сключена в Плес на 6. септември 1915. година, обещавахе на България, за сломяването на Сърбия, една сюзна помощ от 12 дивизии. Естествено, тази голяма помощ идеше да успокои българското главно командване и правителството, че тежестта по воденето на войната няма да засегне силно българския народ, още повече и затуй, че се предполагаше, какво войната срещу сърбите ще трае само късо време.

Щом обаче се реализираха първите големи успехи срещу сръбската армия и стана ясно, че България има на разположение достатъчно сили, за да продължи сама действията за окончателното сломяване на сърбите, германското главно командване сметна, че задачата, с която беше натоварена германската армия, е вече свършена, и започна да изтегля германските дивизии от Сърбия и да им дава друго назначение. По такъв начин още в началото на ноември 1915. г., след падането на Ниш, някои германски части бидоха изтеглени на север от Дунава, а много части от австрийската войска заминаха да завладяват Черна-гора. За отбелязване е факта, че това оттегляне стана без предупреждение и мимо знанието на българското главно командване. По такъв начин всичките действия по-нататък на юг от линията Лесковац-Куршумлие, до окончателното изгонване на сръбската армия отатък Призрен, легнаха главно върху плещите на българския войник със слабо съдействие на германски и австрийски войски. Цялата пък операция в Македония срещу англо-френският експедиционен корпус се води изключително от българските войски.

В една книга като настоящата, която мери да изтъкне причините, които ни докараха до примирието в Солун, не може да не се отдели достатъчно място и на въпроса за взаимната помощ, която сжюзниците си длжаха за воденето на войната, понеже всичките разговори, които се водеха по него, рисуваха вече едно положение, което включваше всички признаци на безпокойство за утрешния ден.

В периода от ноемврий 1915. година до края на септемврий 1918. година се размениха по този повод много писма с германската главна квартира и с германското правителство, обаче на бжлгарските протести срещу нарушенията клаузите на конвенцията не се обжрна никакво внимание. Пжрвоначално фелдмаршал фон Макензен, ползувайки се от правата, които военната конвенция му даваше като пжлноправен разпоредител сжс всички сили, предназначени за война срещу Сжрбия, действуваше напжлно самостоятелно, без да се допитва до бжлгарското главно командуване. Щаба на действующата армия, след като узна за преждевременното оттегляне на германски части от Сжрбия, протестира пред германското главно командуване, което намери за добре да оправдае това изтегляне с необходимостта, да се заемат други бойни фронтове, и с това, че било излишно, да се джржат безполезно германски сили на един театжр, гдето от тях нямало нужда.

При тези обяснения бжлгарското главно командуване не се формализира да иска, щото помощта от 12 дивизии германци и австрийци да остане изцяло в Македония. Пред вид на незначителните сили, с които Сжглашението разполагаше в Македония, и пред вид на ограничените за момента оперативни цели, които имаше да се достигат, главнокомандующия се сжгласи, макар това и да беше противно на буквата на конвенцията, да се оттеглят ония германски войски, които не бяха строго необходими за водене на близките бждещи операции.

Голямата грешка обаче, която бе изжвршена през ноемврий 1915. година, е, че двете главни командувания

бжлгарското и германското, не дойдоха до едно общо разбиране по повеленията на конвенцията за размера на сжюзнишката помощ. Сжмненията не останаха разрешени, и, докато от бжлгарска страна намаляването на германските войски под нормата, определена в конвенцията, се смяташе като отстжпка от временен характер, от германска страна бяха убедени, че това е чисто и просто едно тяхно договорно право. По такжв начин този важен и голям въпрос за сжюзната помощ, длжима на Бжлгария, не можж да получи едно определено тжлкуване още от самото начало, поради което, за сжжаление, по-сетне през цялото траене на войната не бе възможно да се дойде до едно общо разбиране по него.

Не иска и дума, че беше грешка от бжлгарска страна, дето се допусна, да се изтеглят германски и австрийски войски от Сжрбия, за да им се даде друго назначение, преди войната на Балканите да бжде свжршена. Десанта на сжглашенските войски в Солун и мобилизираната гржцка армия бяха нови обстоятелства, непредвидени във военната конвенция, която смяташе като единствен възможен противник само сжрбската армия. Тези нови обстоятелства налагаха една ревизия на конвенцията.

Наистина, по онова време не сжществуваха опасности, които да изискват претоварването на Македонския фронт с излишни войски, още повече и затуй, че прехраната и снабдяването на тези войски бяха затруднени, обаче, ако за момента военното положение в Македония не преставляваше опасности, не сжщото може да се каже за бждещето. Скоро бжлгарското главно командуване сжзна грешката си. Да се остави битата армия на Сжглашението да се организира и увеличава в Солун под видимата и сжществуваща закрила на мобилизираната гржцка армия, и, да се прикове бжлгарската подвижна и нетжрпелива душа кжм неподвижността и несгодите на една дллга отбранителна война, не сжвпадаше сжс желанието на бжлгарския главнокомандующ.

Много телеграми и писма се размениха в края на 1915. година и началото на 1916. година между бжл-

гарското и германското главни командувания по този въпрос. Тези документи свидетелствуват, че от българска страна е имало едно правилно разбиране и схващане на опасностите, на които ни излагаше едно бездействие, наложено ни от германците по силата уж на необходимостта, да се пази неприкосновеността на гръцката територия.

От германска страна не се е оспорвала правдивостта на българските разбирания за нуждата, да се ликвидира час по-скоро с експедиционния корпус на Сягласението в Солун. Германската главна квартира обаче всякога търсеше да отложи изпълнението на една акция, която щеше да изисква употребението и на германски войски, особено в случая, ако Гърция не останеше неутрална.

Друго едно важно обстоятелство караше германците да бждат против една операция към Солун. За тях беше износно, французи и англичани да разделят силите си. Те знаеха, че една сягласенска армия в Солун, па макар и от 300—400 хиляди души, е всякога едно облекчение за западния фронт. Да се ликвидира с експедиционния корпус на Сягласението в Македония, би значило, да се видят тези сили във Франция без надежда да се закарат там български дивизии, за да ги уравновесят. Затова, каквото и да се казва, па това явствува и от спомените на генералите Фалкенхайн и Лудендорф, германското главно командване е било всякога вътрешно противник на всеки план, който мереше изгонването на сягласенските войски от Македония.

И действително, както имахме случая да кажем в глава IV., никаква операция в Македония от татък гръцката граница не бе предприета до август 1916. година. Най-после, през август почна онова злощастно настъпване с армията на генерал Бояджиѝв, което свърши с изгубването на Битоля. Българските части бяха разстроени и изтощени от големите загуби, и тогава се сжзна най-силно, че само една действителна помощ във войски от страна на Германия може да спаси положението.

Напразни бяха обаче апелите за помощ от страна на българското главно командване. Едва когато положението стана извънредно критическо, германците се решиха да пратят няколко батальона заедно с множество германски щапове.

Колко голяма беше мъжнотията, да се изискат тези малки подкрепления, явствува от следния документ. Когато на 18. ноемврий Битоля падна в ръцете на противника, главнокомандующия донесе на царя за тази загуба и молеше застъпничеството му пред германският император, да се, оцени надлежно положението на Македонския фронт, и да се изпратят, докато е време, няколко цели дивизии подкрепления.

На тази телеграма царят отговори на другия ден със следната:

„Дълбоко покъртен от голямото народно и военно нещастие — изгубването на Битоля — изказвам Ви от името на българския народ моите най-скръбни съболезнования. След всичко, което аз поисках в Плес през септемврий от фелдмаршал Хинденбург и от императора, за което е свидетел и самия княз Борис, след нееднократни депеши, които отправих до Хинденбург през октомврий и ноемврий, за което и получих напоследък държжк и оскърбителен за мен и армията ни отговор, не искам да прося повече. Направете остри и заплашителни постъпки в Плес чрез Ганчева. Денят 18. ноемврий е един триумф с неимоверни последици за Сягласението“.

Приведохме този документ, за да се види, колко силно е било упорството на германското главно командване, че дори застъпничеството на самия цар на българите не беше в състояние да го склони да изпълни задълженията си по една конвенция, която за него вече не съществуваше. Германското главно командване оставаше с убеждението, което сжбощи и на главнокомандующия генерал Жеков, че Македония, с оглед на общите цели на войната, е един второстепенен театър на операции, и че загубването на няколко квадратни километра българска земя не може да има абсолютно

никакво значение за крайният изход на войната. Много по-важен беше за него [западния фронт, гдето тогава големите боеве още продължаваха, и сломяването на Румжния, срещу която бойните действия бяха в пълния си разгар. Тези съображения обаче, които могат да бъдат съвсем правилни, когато една нация води война по вътрешни линии на много фронтове, не можеха да намерят приложение в коалициите. Българския войник виждаше, че е принуден от противниците си да жертвува български земи, които току-що бе освободил, и оценяваше неизпращането на определените във военната конвенция подкрепления не като резултат на някои по-висши съображения в интереса на общото съюзно дело, а като израз на немощ и на зло разположение към българите. Дори българските командни инстанции гледаха това неизпращане на оговорените сили като един резултат на порочно тълкуване на военната конвенция. А всичко това не беше от естество да закрепи в българския войник и офицер, които съдеха за нещата по онова, което виждаха, вярата им в германската сила и увереността им в крайната победа.

Тук не е безинтересно да се обърне внимание върху друго едно обстоятелство. Телеграмата на царя подканваше главнокомандующия да направи в Плес остри и заплашителни постъпки за изпращане подкрепления, понеже той, царя на българите, не иска вече да моли за помощ, защото за застъпничеството си в тази смисъл бил получил джръжк и оскърбителен за него и ариятата отговор. Това налагаше на главнокомандующия да постави ясно и определено на германското главно командване въпроса за военната помощ, за да се определят веднаж за винаги взаимните отношения между съюзниците. Вместо да стори това, той на другия ден се задоволява да прати до полковник Ганчев онази телеграма (която приведохме на стр. 38), с която се молеше, да се изпрати помощ на южния фронт, и да се разреши на 3. п. дивизия да настъпи, като за всеки случай полковник Ганчев се предупреждаваше да пре-

даде това на германското главно командване „в подходяща форма“. Мотивите на това боязливо държане на главнокомандующия към германското главно командване, след като царя беше го подканил да държи заплашителен език, подлежат на пояснение.

Необходимо беше, да се започне малко по-отдалеч, за да се изтъкне, че този важен въпрос (за намалването на германските и австрийските войски в Македония) не беше нов, и че той датираше още от ноември 1915. година, когато се достигна оперативната задача, поставена във военната конвенция.

И спорете по този въпрос се проточиха цели три години, без той да получи едно определено разрешение поне по силата на една допълнителна конвенция, която непременно трябваше да бъде сключена в момента, когато се намесвахме във войната срещу Румжния, поради създадените нови условия.

Тогава беше твърде лесно, да се предявят определени искания от наша страна, с голям шанс да бъдат приети от германското главно командване, защото дори генерал Лудендорф в спомените си, като говори за Добруджа, казва, че българите пропуснали случая да предявят исканията си в момента, когато обявиха война на румжните. Това показва, че, ако тези искания бяха предявени, те щяха да бъдат разгледани и вероятно удовлетворени. Вместо да стори това, в този същия момент българския главнокомандующ подписа онова споразумение за общо командване, което, тясно взето, поставяше цялата българска армия под заповедите на фелдмаршал Хиинденбург.

Наистина, изглежда, че щабът на действующата армия е настоявал, да се ревизира военната конвенция в момента, когато се намесвахме във войната с Румжния, обаче сондажа, който е бил направен за това пред германското главно командване чрез българския военен пълномощник, не е бил насърчителен. Полковник Ганчев е отговорил, че намира, какво в морално отношение момента не е удобен, да се повдига подобен

въпрос, понеже германците биха погледнали на нас като на хора, които искат да ги изнудват, и биха ни нарекли „нелоялни съюзници“. Тъй работата е била оставена да заглъхне.

Колко тази наша постъпка, продиктувана от чувство на съюзнишка вярност и войнишка доблест, е била надлежно оценена от германското главно командване, стана ясно едва след една година, когато на настоятелните искания от бългърска страна, да не се изтеглят германски войски от Македония, защото и без туй военната конвенция не е изпълнена, колкото се отнася до войските, които Германия трябва да държи на Балканите, фелдмаршал Хинденбург отговори на бългърския главнокомандующ без всякакво стеснение тъй, както следва:

„Във военната конвенция, сключена в Плес на 6. септемврий 1915. година между Блггария, Германия и Австро-Унгария, с договор биде установена взаимната поддръжка за войната срещу Сърбия. Аз мисля, че всички оговорени задължения са били изпълнени напълно от договорящите страни. След свършване на похода срещу Сърбия подобен договор не съществува.“¹⁾

Това беше отговора, който бългърското главно командване получи като награда за прекомерната си скрупулозност да не обиди германската чувствителност и да не огорчи своя велик съюзник през септемврий 1916. година, когато още един враг се нахвърляше срещу централните империи.

Този отговор беше една заслужена отплата за прекомерното доверие, което бългърските ръководни хора имаха в германската искреност и честност. В същото време обаче този брутален отговор налагаше на бългърското командване и на бългърското правителство да помислят по-сериозно върху въпроса, дали продължаването на войната по-нататък е по силите на бългър-

¹⁾ Телеграма от германската главна квартира № 4722 от 25. септемврий 1917. година. *Защо българите се ка-
сифе свободни от този си германс?*

ската армия и по средствата на бългърския народ. Тази телеграма правеше необходимо едно по-ясно и категорично поставяне на въпроса за по-нататъшно оставане на Блггария в съюза на централните сили, защото нашите усилия не се ценяха, и защото пълна недобросъвестност беше да се твърди, че войната със Сърбия била вече свършена, когато на южния фронт редом със сърбите стояха и техните съюзници — французи, англичани, италианци и гърци. Похода срещу Сърбия за целите, определени във военната конвенция, колкото се отнася до осигуряване движението по железнопътната линия Бялград — Ниш — София, беше действително свършен; но войната срещу сърбите продължаваше в много по-голям размер, и свършено погрешно беше, следователно, германското схващане, да се даде на Блггария предвидената в конвенцията помощ изцяло само тогава, когато сигурността на този път биде изложена на сериозна опасност, т. е. когато неприятелските войски дойдат на няколко десетки километра от Ниш. Подобно тълкуване на конвенцията беше не само порочно, но и пагубно за общото съюзно дело. То издаваше обаче и друга една некрасива страна на работата: че съставителите на конвенцията още при редактирането ѝ съимали скритото желание да вкарат Блггария в мировия конфликт и да я направят оржие на своите цели. Наистина, една по-голяма прозорливост от бългърска страна в момента, когато се е подписвала конвенцията, както се казва в глава II., би позволила да се избягнат тези нежелателни и вредни за съюзното дело разбирания; но неоправдателно е за германското командване да се ссилае на едно договорно право, произхождащо от една погрешна редакция, неотговоряща на действителното военно положение.

Истината иска да признаем, че бългърското главно командване действуваше в това отношение с по-голям замах и искреност в полза на общото съюзно дело, без да държи сметка за отговорностите. Вън от задълженията си по конвенцията и ръководено само от идеята

да победи противника, то напрегна до неимоверност вжоржената сила на България, без да предявява предварително формални искания, предполагайки, че тези големи жертви ще бъдат надлежно оценени от германското главно командване. Опитът показва, че да се разчита на чувствата в това направление е било погрешно.

Положенията, създадени първо с телеграмата на царят от 19. ноември 1916. година и после с телеграмата на фелдмаршал Хинденбург, развръзваха на два пъти ръцете на българския главнокомандуващ да постави ясно и определено на германското главно командване въпроса за по-нататъшното водене на войната, още повече че и намясането на Гърция в полза на Сърбия щеше да го улесни в тази задача. Вместо обаче да се даде определеност на едно положение, което тежеше на всички, започва се пак само писане на писма при всяко искане на германците да изтеглят някои части от южния фронт. Наистина, в тези писма са казани много прави думи, но в края на краищата германското гледище е бивало всякога прокарано въпреки българските протести. Тъй дните минаваха, без спорните въпроси да получат едно надлежно разрешение.

Изобщо, като бойна сила, след сломяването на сръбската армия, германците държаха на южния фронт средно между 15—20 дружини срещу повече от 250 български. През есента на 1916. година, поради събитията на Битолския фронт, тях сили бяха доведени до един максимум до 30 дружини, но веднага, щом се закрепил положението, германското главно командване пак започна да отдръпва частите си и да ги изпраща на други фронтове под разни предлози и нужди. В началото на ноември 1917. година на македонския фронт бяха останали само 18 германски дружини с 51 батареи, когато германското главно командване повдигна решително въпроса за окончателното изтегляне на германските войски от Македония под благовидния предлог да замести с тях българските части в Румъния и Добруджа,

които пак да бъдат притеглени в Македония.¹⁾ Към това време в Добруджа и Румъния се намираха три пехотни и една конна български дивизии.

Като мотив за това изтегляне на германските войски се изтъкваха също недобрите отношения между българските и германските командни инстанции и произнесените в края на октомври 1917. година в Народното Собрание от страна на опозицията непочтителни думи по адрес на германската армия.

От датата на тази телеграма (3. ноември 1917. година) трябва да се смята, че въпроса за пълното изтегляне на германските части от Македония беше решен окончателно за германското командване.

Как българското главно командване е гледало на този въпрос, се вижда от отговора, който главнокомандующия даде на фелдмаршал Хинденбург по повод писмото му от 3. ноември, и който гласи:

„На № 5204. Предложението на Ваше Превъзходителство за размяната на войските от Сборната дивизия и III. армия с германски от южния фронт, което означава напускане на Македония от германски войски, е въпрос от твърде важно политическо естество, което засяга същността и стипулациите на договорите и военната конвенция, сключени между България и Германия.

Известно е на Ваше Превъзходителство, че според военната конвенция, за похода срещу Сърбия, Германия и Австрия трябваше да участвуват с по шест дивизии, и то при една точна определена обстановка и при категоричното уверение на Германия в неутралитета на Гърция и Румъния, и без да се е допускала намесата на Франция, Англия, Италия и Русия във войната срещу нас на южния фронт.

Войната срещу Сърбия не е още свършена; напротив, с участието на Антантата и Гърция тя влиза във своята решителна фаза.

Длъжен съм да припомня на Ваше Превъзходителство, че през време на действията в Сърбия австрий-

¹⁾ Телеграма № 2122 от 3. XI. 1917. година.

ските войски се отеглиха, за да водят самостоятелни операции срещу Черна-гора, а фелдмаршал Макензен в най-големия разгар на войната започна да изпраща още от Крагуевац германски войски на други бойни фронтове, макар да се знаеше за англо-френския десант в Солун. С постепенното приближаване на сжглашенската армия към сръбско-гръцката граница количеството на германските войски прогресивно намаляваше, и, когато се стигна на границата, тежестта на отбраната на извжиредно длгия фронт легна изключително на бжлгарската армия, на която се възложи непосилна задача. *Всичко това се вършеше не само без сжгласието, но и мимо знанието и без предупреждение на бжлгарското главно командване.* Бжлгария, която е вжв война от 1912. година, напрегна силите си до максималния предел, искрено вжодушевявана от сжюзнишка лоялност и коректност, и не се формализира да иска точно спазване постановленията на конвенцията; напротив, с едно рядко самопожертвуване тя турна всичките си вжоржжени сили в услуга на сжюзната кауза. И бжлгарската армия с досегашното си джржане, вярвам, е допринесла достатъчно за настоящото блестящо положение на Сжюза.

Предложението на Ваше Превжзходителство сжздава едно извжндоговорно положение, което по политически, военни и морални причини е неприемливо; затова аз сжм длжжен безусловно да го отклоня, още повече че разрешението му не е от изключителна моя компетентност. Затова моля Ваше Превжзходителство да се откажете от предложението си. Аз смея да Ви уверя и джлбоко сжм убеден, че това Ваше предложение, ако стане публично достояние, ще предизвика негодуване в бжлгарския народ и такива политически усложнения, които биха имали непоправими последствия.

Ако III. армия, в сжстава на която има голям процент добружанци, напусне този край, тамкашното бжлгарско население ще се види изоставено, а това ще се отрази твжрде болезнено вжрху целия бжлгарски народ.

Виждам се принуден да изтжкна за лишен пжт пред Ваше Превжзходителство, че източника на печалните недоразумения и триения не трябва да се тжрси вжв войските на фронта, гдето всичко се изглажда при пжлно взаимно разбиране, а главно в тила на войските, гдето се е сжждало едно аномално положение, което налага бжрзото и енергично вмешателство на всички фактори.

Аз най-много скжрбя и искрено сжжалаявам, че някои от опозиционните представители в Народното Сжбрание, в борбата си срещу правителството, са казали някои оскжрбителни думи по адрес на доблестните германски войници. Причините за това трябва да се дирят в парламентарните нрави. Но правителството, респективно министжр-председателя, си е изпжлнило длгга по този печален случай. Вжв всеки парламент, гдето има представители на всички обществени класи и слоеве, противниците на правителството в борбата си срещу него вжнесат повече елементи на страсти и чувства, отколкото здрав разум, и в минути на общо вжзбуждане и раздразнение, предизвикано от взаимни нападки, преминават границата на допустимата свобода в пренията, като вжршат осждителни постжпки. От подобни случайни факти, плод на минутни настроения, не трябва да се влияе великото сжюзно дело, а още по-малко факторите, които са длжжни да го крепят и засилват.

Пред вид на гореизложеното, аз моля Ваше Превжзходителство да се откажете от предложението си. № 8292. 25. XI. 1917. година".

Понеже на горните аргументи германското главно командване не е могло да вжзрази, то намира нов претекст да иска оттеглянето на германските войски от Македония — необходимостта, да се помогне на Турция, която по това време действително не стоеше добре на палестинския фронт. За целта генерал Лудендорф беше определил дружините, батареите и картечните отделения, които трябваше да се изпратят за Цариград, и беше разпоредил направо до щаба на армейската група

в Скопие, да се нареди необходимото за тяхното отпътуване.¹⁾ Българското главно командване и по този случай протестира, но най-после се съгласи, да се оттеглят някои части, като се задоволи само с формалното обещание от страна на фелдмаршал Хинденбург, че, в случай на нужда, на България ще бъде дадена необходимата германска подкрепа.

Само няколко деня след това обаче се направи нов натиск върху главнокомандующия за изтеглянето на войски от южния фронт. Под предлог, че на западния фронт предстоят важни и решителни боеве, и че Румъния е сключила вече примирие, фелдмаршал Хинденбург се връща на старото си искане и настоява да се преместят българските войски от Добруджа в Македония, а да се освободят германските войски от южния фронт, още повече и затуй, че имало признаци, какво Съглашението намалявало войските си в Македония и се готвело да се оттегли към Солун и Тесалия.²⁾

На тези искания на германското главно командване се отговори със следната обширна и обстойна телеграма:

„Известявам на Ваше Превъзходителство, че по въпросите, изложени в телеграмата Ви № 5762, моето гледище е следното:

1) Сключеното примирие и растещото разложение на руската армия ни дават действително възможността да разполагаме с нашите войски от III. армия, обаче, при все това, до окончателното разяснение на положението, ние ще трябва да държим в Добруджа достатъчно войски за избягване възможните изненади. Поради тази причина отдръпването на нашите войски от Добруджа ще става постепенно.

2) Относително желанието на Ваше Превъзходителство, да се изтеглят от Македония германски войски и щапове, аз имам да направя някои възражения, които се налагат от положението. Преди всичко преждевре-

¹⁾ Телеграма № 5412 от 30. ноември 1917. година.

²⁾ Телеграма № 5762 от 7. декември.

менно е да смятаме, че Съглашението ще се реши да намали количеството на войските си на Балканите. Затова няма още никакви признаци, а освен това, по причини от военен и политически характер, не е вероятно, противника да се отслаби и оттегли доброволно. Напротив, трябва да допуснем за вероятно и възможно, какво Съглашението ще успее към началото на пролетта да постави срещу нас, ако не цялата, то част от гръцката армия. Поради тези причини аз не мога да се съглася на едно по-нататъшно отслабване на южния фронт с изтегляне на германски войски даже и тогава, когато получим максимума подкрепления, които можем да вземем от Добруджа — около 18 дружини, 20 ескадрона, 24 полски и 10 тежки батареи.

Действително, нашите сили на южния фронт сега едва се подравняват с тези на противника, и, ако ние вместо пристигащите наши войски от северния фронт продължаваме да освобождаваме съответното число германски части, то през идната година ще бъдем тъй безсилни да направим нещо, както бехме през текущата година. А в Македония ние трябва да бъдем достатъчно силни, не само за да браним с успех позициите си против войските на Съглашението, засилени даже от гръцката армия, но и да бъдем готови да минем в решително наетъпление при първият удобен момент.

Поради тази причина за нас е желателно и необходимо да засилим с войските, които ще вземем от Добруджа, армията си на южния фронт, за да образуваме поне слаби ядра от резерви във важните посоки, а не да си послужим с тях за заместване съответното число германски дружини и батареи.

В заключение по този пункт, аз моля върховното командване, освен исканите до сега седем пехотни дружини, десет картечни отделения и шест полски батареи, други войски да се не изтеглят от Македония. В краен случай, ако положението на другите фронтове налага изтеглянето на още войски, то моля най-насто-

ятелно, в Македония да се остави поне една пехотна германска дивизия с 9—12 дружини.

3. Ако Сжглашението би намалило евентуално войските си в Македония и би се оттеглило в разширения Солунски укрепен лагер и на границата на Тесалия, моето мнение е, че това положение трябва да се използва напълно с оглед на общите сжюзни интереси. Естествено, ако противника почне да отстъпва, той ще се преследва по цялата дължина на фронта до тогава, до когато се дойде до главните позиции на сжглашенските войски. В тази смисъл са дадени вече необходимите разпоредби. По-нататжшните действия, свжзани с атакуването на Солунският укрепен лагер и с окончателното изгонване на неприятеля от Балканите, ще зависят от преценката на общото положение и по другите бойни театри. Вжв всеки случай ние трябва да бждем готови за едно такова крайно решение на вжпроса, както трябва да мислим и да бждем достатжчно силни да посрещнем и другата евентуалност — намясването на гржцката армия вжв войната.

Като изтжквам пред Ваше Превжзходителство тези обстоятелства и като подчжртавам, че до днес няма абсолютно никакви сведения и признаци, от които би могло да се заключи, че силата на неприятелските войски на южния фронт е намалена, аз моля, да се вземат под внимание нашите твжрде малки желаня, изложени в пункт 2.

На Ваше Превжзходителство е известно, че войната сжс Сжрбия е още непривжршена, че тя продължава в много по-широки граници от предначжртаното, а утре кжм многото неприятели на южния фронт вжзможно е да имаме и още един. Това налага, да бждем в Македония силни, защото за нас бжлгарите сигурността на положението на южния фронт е от жизнено значение, и в никой случай ние не можем да рискуваме в едно, макар и временно, частично отстъпване на някой участжк, понеже такава слабост, при днешното положение у нас, би силно парализирала изджржливостта

→ които има ушч — да са силни!

на духа на армията. 8657, 26. декемврий 1917. година“.

Разбира се, тези разумни и прави доводи не спомогнаха за нищо. Германското главно командване остави да се измине известно време, но още в края на януарий се вжрна пак кжм пжрвоначалните си исканя, да се освободят германските части. На това ново искане главнокомандующият отговори:

„На № 6011. В писмото си № 8657 от 26. декемврий миналата година аз изложих обективно и мотивирано на Ваше Превжзходителство ония доводи, които ме карат да настоявам, да не се намалява силата на германските войски в Македония. С това аз не исках безогледно да се основавам на едно право, което бжлгарското главно командване има по силата на договорите, а мотивирах нашето искане с положението на работите на южния фронт и сжс специалното жизнено значение, което този фронт има за нас.

От тогава обстоятелствата не са се изменили; напротив, има всички основания да се приеме като положително, че Сжглашението не само се готви за една здрава и упорна отбрана вжрху позициите, които сега заема, но смята в началото на пролетта да премине в настжпление срещу известни участжци от нашия фронт. Положително е установено, че генерал Гийома е предриел вече известни размяствания по фронта, за да си образува необходимите резерви за маневриране; знае се, че в Солун са пристигнали две нови сржбски дивизии; сигурно е тжй сжщо, че след един месец ние ще имаме срещу нас, ако не цялата гржцка армия, то поне още няколко гржцки дивизии. При това положение на нещата и при познатата малобрройност на нашите войски, аз не мога да гледам сжс спокойствие и безгрижие на бждещето; потребно е, тук, в Македония, да се вземат всички мерки, за да се осигури поне здравето заджржсане на позициите, които сега заемаме. За тази цел аз смятам за необходимо да сжздам две групи за маневриране от 18—20 дружини — едната северно от Прилеп, а другата в долината на Вардара, за да поставя отбраната на по-сигурна основа

и да спомогна за частичното сменяване на частите, които от година стоят безсменно на позиция.

За да стане това обаче, необходимо е, не само нашите войски от Добруджа да бъдат прехвърлени на южния фронт, а и германските войски в Македония да останат на местата си — иначе не би се получило никакво засилване на фронта, и ние не ще можем да посрещнем със сигурност за успех сбъдванията, които ни очакват през пролетта.

От друга страна, ще изповядам с пълна откровеност на Ваше Превъзходителство, че аз не считам положението на румънския фронт за сигурно и лишено от опасности до там, че да се реша да прехвърля цялата III. армия в Македония. Сведенията, които имам, показват, че румънската армия е още силна, морално твърде бодра и е на път чрез придобивките в Бесарабия да получи ново засилване със значителни контингенти румъни от тази руска провинция.

Като познавам настроението на този наш съсед, аз не мога да не допусна, че румъните биха се възползували от първия случай, когато узнаят, че ние сме слаби, да създадат прецеденти, за да оттишат нашите постове и да навлязат в Добруджа.

Със чувство на верен и лоялен съюзник аз трябва да изповядам, че последиците от едно такова положение на нещата биха били губителни не само за България. Ето защо, докато не се реши въпроса за мир и война с Русия и Румъния, аз не мога да се реша да намалю нашата бойна сила в Добруджа. Това решение ми се налага не от тясно българско гледище, а от гледището на общите ни съюзни интереси с оглед на бъдещето.

За да дам обаче израз на моите най-добри желания и за да устоя на обещанието, което дадох на Ваше Превъзходителство с телеграмата си от 26. декември миналата година, аз ще заповядам, щото, щом се уясни положението на Румъния, 7. 31. и 48. пехотни полкове заедно със щаба на 4. дивизия да почнат да се превозват

за Македония. В замена на тези полкове ще разпоредя да заминат за Добруджа два опълченски полка, взети от вътрешността на царството, за да не отслабват значително силите на III. армия.

В заключение, аз моля Ваше Превъзходителство да влезете в същността на мотивите, които ме заставяват, не без основание, да държа върху искането си, да се не отслабва южния фронт. Аз ще бъда особено благодарен, ако върховното командуване, което знае, доколко аз никога не съм се формализирал със стипулациите на известни конвенции при други случаи, не настоява повече в искането си за изтегляне на германските войски от Македония, понеже положението на противника на южния фронт ми задава *сериозни грижи, и аз не бих могъл самостоятелно да поема отговорността за по-нататъшното намаление на съюзните войски на Балканите.* № 8906. 2. февруарий 1918. год."

Но и на този протест на главнокомандующия не бе обърнато внимание. Фелдмаршал фон Хинденбург отговори, че положението на западния фронт изисквало, да се изпратят за там непременно всички сили, от които другите фронтове биха могли да се лишат, вследствие на което искаше незабавното изпращане за Германия на два батальона тежка артилерия. На това искане на фелдмаршал Хинденбург главнокомандующия генерал Жеков отговори: „Понеже върховното командуване, въпреки всички наши основателни доводи, не дава надлежна оценка на нашите нужди на македонския фронт, принуден съм да се примиря временно с положението и да наредя, да се изпълни искането Ви“.

Приведохме тези документи, за да се илюстрират твърде правилните гледища на българското главно командуване, което обаче в края на краищата отстъпва от съобразените с положението и договорите разбирания, за да се подчини безусловно на волята на германците.

И тази слабост на българското главно командуване е била добре известна в германската главна квартира и е била всякога напълно използвана.

Поради тази причина германското главно командване, след като се измина известно време, в началото на месец април отново повдигна въпроса за окончателното оттегляне на германските войски, като този път към другите причини прибави и тези: че прехраната на германските части в Македония била затруднена, че военното положение не позволявало на противника да води големи операции в Македония, че гръцката армия се оказвала „все повече и повече призрачна“, че освен туй, по сведения, които германската главна квартира имала, три френски и една английска дивизии от македонския фронт щели да бъдат пренесени в Франция.¹⁾

Пред една такава настойчивост от страна на върховното командване да ликвидира окончателно с въпроса за съюзната помощ, която се дължи на България според военната конвенция, главнокомандующия не можеше да не заинтересува правителството.

На 12. април той изпрати на фелдмаршал Хинденбург следният отговор:

„Известявам на Ваше Превъзходителство, че продълствието на българските части, както в Македония, тѣй и в Добруджа не стои действително тѣй добре. В това отношение положението обаче е такова, че намаляването на германските войски би спомогнало твърде малко за прехраната на нашата армия.

От едно току-що получено сведение за състоянието на подвозът аз виждам, че през изтеклите десет дена е било изпратено за българските части едва 44% от полагащото се брашно. При тези условия, естествено, малката икономия, която би се получила от изтеглянето на германските войски, не би могла да повдигне този процент дори до 50%, което във всеки случай е нищожно. Ето защо аз не намирам, че изтеглянето на германските войски от Македония е средство, което би спомогнало да се подобри по задоволителен начин прехраната на армията ни.

¹⁾ Телеграма от фелдмаршал Хинденбург № 7467 от 3. април 1918. г.

От чисто военно гледище аз смянавам твърде добре основателното искане на върховното командване да употреби и последния германски войник на решителния фронт във Франция. Сжображения обаче от гледна точка на българските интереси на южния фронт и такива от морално естество ми налагат длъжността да моля, да не се задминава в това отношение известен предел, прехвърлянето на който би ни поставило в твърде трудно положение.

Сегашното искане на Ваше Превъзходителство мери окончателното изтегляне на германските войски от Македония. Преди да дам съгласието си по него, дължен съм да предупредя върховното командване, че тази мярка, без да спомогне за подобрене на прехраната, ще накара да се почувствува в армията и народа, че нашия фронт се напуска в един момент, когато имаме насреща си нов противник, и когато предстоят още сериозни задачи на македонския фронт. Това би оказало въздействие върху нашите войски, последиците от което мъчно може да се предвидят, и аз сам лично не мога да поема отговорността, понеже въпросът е еднакво политически и военен, поради което трябва да взема мнението на българското правителство.

Вжн от това, преждевременното отслабване на южния фронт е свързано с опасности и изненади, които в дадения момент не са желателни. Наистина, ние ще пренесем от Добруджа всичко, което е възможно, но това няма да бъде достатъчно, да запълним съществуващите празнини в пехота и артилерия, а присъствието на фронта, вече положително констатирано, на войски от кралската гръцка армия показва, че ние в скоро време ще имаме срещу нас и гръцката армия, стойността на която не може да се подценява.

Наистина, вероятно и възможно е, да бъдат изтеглени в замена на това някои английски и французки части, обаче това са обстоятелства, за които с положителност не може да се каже нищо. Ето защо за момента македонския фронт има нужда, ако не от засилване, то

поне от запазване онази сила на отбраната, която съществуваше на този фронт, преди да се отдръпнат германските части, за които по-рано дадох съгласието си. Сега, с настъпването на пролетта и подобрението на съобщенията и подвоза, и за нас тук настъпва един по-силен период на дейност, и за не бих искал да пропусна случая за една операция в по-голям размер, която при сегашното положение има своя смисъл.

Във всеки случай, като съзнавам напълно значението на западния фронт и като ценя високо героичните усилия на германската армия, аз пак обещавам, след като се пренесат всички части от Добруджа, и след като се систематизира фронта на отбраната при новите условия, да поставя веднага в разположение на В. П. всички германски пехотни и артилерийски части, които няма да бъдат строго необходими за защита на позицията. Засега обаче аз моля още веднаж, да се отложи временно изтеглянето на останалите германски части от Македония. № 9579."

Изпратената след това до правителството телеграма по същия повод гласеше:

"София. — Министър-Председателя.

Германското главно командуване... настоява, да се съглася с искането му, да се изтеглят от южния фронт и пренесат в Германия всички намиращи се сега в Македония строеви германски пехотни и артилерийски части. Понеже това искане е равносилно с окончателното напускане на южния фронт от страна на нашите съюзници и не отговаря на задължението, което Германия и Австрия имат спрямо нас съгласно конвенцията, моля правителството да вземе становище по въпроса и да ми съобщи решението си.

При това известявам, че, освен административните войски, германците имат на южния фронт само девет пехотни дружини и 51 батареи. Изтеглянето на тези войски би увеличило и без това голямата тежест на България, която сама ще трябва да отстоява на многобройните противници, когато според конвенцията гер-

манците и австрийците би трябвало да имат в Македония по шест дивизии. Вжн от това, нашата и съюзната задача в Македония далеч не е завършена. Ние и без германците ще можем да държим позициите си в Македония при сегашните условия¹⁾ обаче рисковете и изненадите могат да бъдат големи в случай, ако цялата гръцка армия дойде да засили войските на Съглашението. № 9580 — 13. IV. 1918. г."

На тази телеграма правителството отговори както следва:

"За Главнокомандующия — Кюстендил.

На № 9580. Понеже по военната конвенция Германия и Австро-Унгария са длъжни да държат по шест дивизии, което си задължение те не са изпълнили, правителството не може да се съгласи, да се изтеглят толкова малкото германска пехота и артилерия от южния фронт, гдето неприятеля се засилва с гръцки войски. № 1050 — 15. IV. 1918. г. Министър Радославов".

При наличността на този отговор от страна на правителството, главнокомандующия имаше всичкото основание да вземе едно здраво становище по изпълнение на конвенцията, както той я разбираше. Това обаче и сега не стана. Отговора на правителството беше съобщен на германската главна квартира текстуално, обаче и тук войника не можеше да влезе в ролята на политика и към края на телеграмата добави следното уверение, което отнимаше нейната сила: „аз, щом видя, че е възможно отслабването на фронта, сам ще разпоредя, лишните германски войски да се изпратят в Германия..."

¹⁾ Пишещия настоящите редове е в положение да знае, че този пасаж относително възможността, да се отбраняват позициите само с наши войски, не беше поместен в проекта на телеграмата, независимо от това, че резолюцията на главнокомандующия беше в смисъл, да се каже на правителството това обстоятелство. Въпроса беше за изпълването на едно договорно начало, което не биваше да се подчинява на условието на нашата възможност или невъзможност да отбраняваме сами южния фронт.

Но германското главно командване имаше нужда от войски по-рано от времето, когато българския главнокомандующ щеше да реши сам. Големите боеве, които се водеха на западния фронт, струваха грамадни жертви, които правеха ценно сдействието на всяка дружина и батарея. Явно беше, че Германия прави върховни усилия, за да наложи волята си чрез една победа над противника. При тези условия доброволното решение на българския главнокомандующ не можеше да се чака. Затова още на 17. април в отговор на телеграмата на главнокомандующия № 9579 (стр. 104) фелдмаршал Хинденбург искаше, да се освободят от южния фронт и изпратят в Германия шест дружини и един полски артилерийски полк от две отделения. Българския главнокомандующ, поставен при наличността на правителствената телеграма в трудно положение, забави да даде отговор на това германско искане, което впрочем беше захванало да се изпълнява, понеже нареждания в същата смисъл бяха дадени от върховното командване и направо до щаба на армейската група Шолц в Скопие. При това положение едва на 29. април главнокомандующият изпрати на правителството следната телеграма:

„От страна на германската главна квартира продължават да се правят настоятелни постъпки за освобождаване от нашият южен фронт шест дружини пехота и един полк полска артилерия, които били твърде необходими за операциите на западния фронт, като обещавават, в случай на нужда, да ни подкрепят с необходимите сили. При това положение на нещата, и понеже въпроса се поставя в сръзка с успеха на операциите на западния фронт, гдето се водят решителните боеве, аз бих могъл да се съглася с искането на германската главна квартира, ако само правителството възприеме същото гледище.

При това добавям, както известих с телеграмата си № 9580 от 13. того, че при сегашното положение ние ще можем да отбраняваме позициите си в Македония и без тази германска помощ.

За взетото решение моля бърз отговор. № 9732 — 29. IV. 1918. година“.

Във същото време с № 9746 се поиска от фелдмаршал Хинденбург отсрочване на нареждането, да се изтеглят германски части, съобразно желанието на правителството.

Какъв е бил отговора на правителството, не намираме следа нито в документите, нито в паметта си. Факт обаче е, че германските дружини си заминаха, и съюзната помощ в Македония остана три дружини и 51 батареи. При това положение, на 24. май главнокомандующия се обжрна, чрез министра на войната, до правителството с писмо, в което изтъкна, че отслабването на войските на македонския фронт е вече опасно за сигурната защита на позициите, и молеше правителството да направи пред германското правителство бързи постъпки за размера на помощта, която нашите съюзници ни дължат.

Ето самото писмо:

Поверително.

„До Министра на войната.

Известявам Ви, Господин Генерал, че от известно време германското главно командване прави постоянни и настоятелни постъпки за изтегляне на германските войски от Македония, понеже били твърде необходими за успешното водене на боевете на западния фронт.

Водим от чувството на съюзническа лоялност, като взех пред вид нашите нужди и усилията, които са потребни за водене на гигантската борба във Франция, аз през разни времена турих в разпореджане на германското главно командване всички германски войски, които положението позволяваше да се освободят, като задържах само ония от тях, които считам, че са крайно необходими за сигурната защита на позициите в Македония.

По този начин на южния фронт останаха само три дружини и 51 батареи германски войски, които изобщо взето не надминават 15—18,000 души.

Сега германското главно командуване с телеграма № 8200 от 17. май, препис от която се прилага, настоява за окончателното оттегляне на германските войски от Македония, като обосновава това с привидния мотив, че без тези незначителни сили борбата на западния фронт щяла да се затегне.

Без да влизам в преценка на този всякога изтъкван довод, аз, като вземам пред вид сегашното военно положение на южния фронт, намирам, че едно по-нататъшно отслабване на силите в Македония би било опасно за сигурната отбрана на позициите, понеже всички сведения говорят, че Сжглашението засилва войските си в Македония с гръцката армия и с отрядите от доброволци, формирани в Америка и Русия.

Независимо от това, одржпването на германските войски от Македония би означавало окончателно отказване от страна на Германия от договорното задължение за помощта, която ни е обещала за водене на войната срещу Сърбия, която война не само продължава, но и се е разширила до размер, който далеч надминава предвижданията на конвенцията.

Също тъй въпроса за окончателното оттегляне на германските войски има и своя морална страна, която е от голямо значение. Духа на войските, колкото за сега и да е добър, все таки е в зависимост от ред обстоятелства, на първо място от които стои вярата в силата на нашите съюзници германците и увереността, че те ще ни поддържат с всички средства, за да изкараме войната до победен край. Ако сега германците ни напуснат в един момент, когато гръците сжс всичките си сили идат да усилят редовете на нашите противници, аз се боя, че ще настъпи едно пречупване на моралното състояние на войските, което, усилено от другите неблагоприятни условия по прехраната, облеклото и безменното заемане на позициите, може да ни доведе до голямо разочарование. Ето защо, от морално гледище, задържането на германските войски на южния фронт се явява от първостепенно значение.

По такъв начин, от гледна точка на фактическото положение на южния фронт, по съображения от чисто правно естество, произтичащи от задълженията на Германия и Австрия, сжгласно конвенцията, най-после и по-морални причини, аз не мога да се сжглася с искането на германската главна квартира за окончателното оттегляне на германските войски от Македония.

Колкото се отнася до предлаганото отстъпване материалната част на тежката артилерия, главно то командуване трябва да отхвърли и това искане, понеже за целта вжн от многото щабове, които ще трябва да се формират, ще бждат потребни близу 7,000 войници и 5,000 вола, които при изчерпаните средства на страната няма от къде да се вземат. Вжн от това, откупването на материалната част е един паричен въпрос, който ще ангажира държавата с много милиони.

Горното като Ви съобщавам, моля разпоредването Ви, Господин Генерал, да се внесе предложението на германците за окончателното оттегляне на германските войски от Македония на разглеждане в Министерския съвет, и да се вземе по него решение сжгласно изискванията на военното положение и съобразно сжс съществуващите конвенции. Въпросът е от твърде спешен характер. По него трябва да се влезе в разговор и с германското правителство, за да се даде едно правилно и ясно тълкуване на ония постановления на конвенцията за намясата ни в войната, които определят размера на помощта, която нашите съюзници ни дължат. Вжв всеки случай не може да става някаква дума за намаляване на тази помощ, когато освен Сърбия срещу нас се бият войските на Франция, Англия, Италия и Гърция — напротив, ние имаме всички основания да искаме увеличение на тази помощ.

За резултатът от решението на министерския съвет моля да бжда уведомен. 24. май 1918 г.

Понеже правителството забави да даде отговор на горното писмо, на 7. юний главнокомандующият изпрати следната телеграма:

„София,

Министра на войната.

Моля съобщете, какъв е резултатът от постъпките по писмото ми под № 9946 от 24. май, понеже военното положение налага, час по-скоро правителството да вземе становище по този извънредно важен въпрос. 10104*.

На 10. юний министра на войната отговори¹⁾, че по решение на правителството телеграфирал на полковник Ганчев да направи постъпки пред германското главно командване, а на министра на Външните работи писал да направи същото пред германското правителство.

Разбира се, и тези протести не дадоха никакъв резултат, а между това, въпреки съпротивата от българска страна, германското главно командване продължаваше да дава заповеди направо на групата фон Шолц за оттеглянето на германските части. По този повод главнокомандующия протестира със следната телеграма:

„Генерал Ганчев.

Германският офицер за връзка представи телеграма от армейската група фон Шолц под № 873. оп., с която се съобщава, че, съгласно заповедта от върховното главно командване № 88494. от 11. юний, ще бъдат приготвени за пренасяне от македонския на западния фронт: а) веднага: пионерния щаб; 2. рота от 19. пионерен полк и 2/11. опълченска пионерна рота; б) след четири седмици — 201. пионерна рота.

Оттеглянето на тези пионерни части от Македония става без предварително съгласие на българското главно командване, за което протестирайте в германската главна квартира и съобщете, че ние се намираме в невъзможност да заменим това масово оттегляне на германските пионерни части. Ако по този начин и напред ще се продължава да се отслабва отбраната на Македонския фронт, още от сега трябва да се признае, че ние не ще имаме сили и средства, за да държим фронта срещу цялата сегашна съглашенска армия

¹⁾ Писмо № 431.

в Македония, която вече има две френски дивизии в резерв, готови за активни действия, а след известно време ще трябва да очакваме и цялата гръцка армия, независимо от постоянното засилване на италиано-французките войски в Албания, гдето, поради неуспехите на австрийците по р. Деволи, ще се затраши и десното крило на нашия фронт. Чудно е, по какъв начин с уморената наша армия, която постоянно се отслабва с оттеглянето на германските части, ще се посрещне напора на много по-големи неприятелски сили, снабдени изобилно с артилерия и бойни припаси. Изтъкнете това гдето трябва и дайте да се разбере, че положението на македонския фронт е твърде сериозно и, ако оттеглянето на германските части продължи, ще стане обезпокоително. № 10,183—14.VI. 1918. год.“

Понеже германците продължаваха наново да настояват за изтегляне на войските си от Македония, главнокомандующият изпрати на 15. юний до фелдмаршал Хинденбург следната телеграма:

„Генерал Ганчев

2624. Предайте на Негово Превъзходителство фон Хинденбург следната телеграма:

„8200. Преди всичко аз моля извинение от Ваше Превъзходителство, че забавих тжй много отговора на телеграмата Ви. Въпроса за оттеглянето на германските войски от южния фронт е тжй важен, дори съдбоносен, че аз не можех да взема по него решение, преди да проуча основно положението и преди да чуя мнението на българското правителство.

Сега, когато бях цели две седмици в непосредствено съприкосновение с началниците и войниците в Македония, след като проучих на самото място основното положение, аз със нищо немога да изменя изказаното от мен по-рано мнение, че всяко по-нататъшно отслабване на силите на южния фронт ще има за нас и за съюзното дело опасни последици.

Водим от чувството на съюзнишка лоялност, като взех пред вид условията, които са необходими за воденето на гигантската борба във Франция, аз през разни времена турих в разпореждане на върховното командване всички германски войски, като отидох в това отношение до крайния предел.

Със съжаление трябва да изповядам обаче, че моята добра воля не намери надлежна оценка, и исканията за отдръпване на германски войски продължават, без да се държи сметка за най-насъщните наши нужди. Какво е материалното положение и моралното състояние на нашата армия, след близу три годишно воюване, на Ваше Превъзходителство е добре известно от донесенията, които получавате от армейската група Шолц. *Аз няма да скрия, че българската армия, слабо хранена и много лошо облечена, се намира в едно състояние на духа, което ми задава сериозни грижи, и аз се боя, че проектираното отдръпване на германските части, което ще се изпълни в един момент, когато гърците ще всичките си сили идат да засилят редовете на нашите противници, ще допринесе много, за да се изложи на голям риск моралната издръжливост на нашите войски.* Аз съм длъжен да привлека сериозно вниманието на Ваше Превъзходителство върху това положение на нещата и да подчъртая, че духа на нашата армия е в зависимост от ред обстоятелства, но на първо място между тях стои вярата в силата на нашите съюзници германците и непоколебимата увереност, че те ще ни поддържат със всички средства за изкарване войната до победен и благополучен за нашите народи край.

Сега фактическото положение на южния фронт изисква не отслабване, а засилване на българските войски. Действително, на един фронт от 350 километра, от устието на Струма до западно от р. Шкуба, са наредени в една линия, без всякакви резерви, 14 непълни български дивизии. Срещу тях се намират 4 английски, 8 французки, 6 сръбски, 1 италианска и 6 гръцки дивизии, или всичко 25 дивизии. Към тези сили в скоро време ще се

съединят най-малко още 6 гръцки дивизии. Това са противници, за които трябва да се държи сметка, когато се решава, да се изостави България сама на себе си.

Поради оскъдица в прехраната и поради липса на провозни средства, ние повече от година насам сме приковани към нашите позиции, изоставили сме напълно инициативата в ръцете на Съгласието и само приемаме ударите, без да можем да нанесем такива. При увеличените бойни сили и познатата маневрена способност на съгласенските войски, положението ни ще стане още по-лошо, ако не бъдем засилени, и ако не се погледне с надлежната сериозност върху военното положение на Балканите.

Ето защо, в съгласие с българското правителство, повдигам въпроса за помощта, която съюзниците са длъжни да дадат съгласно конвенцията на България, като изтъквам, какво аз съм сериозно загрижен, дали ние с нашите слаби сили и нищожни средства бихме били в състояние да задържим до край един силен натиск на многобройните ни противници. *Българската армия, най-много, може да уравни сръбската и гръцката армии, обаче ефикасната помощ, която тези последните армии получават от Франция, Англия и Италия, и която сега е равна на 13 дивизии с близу 1500 оръдия, трябва да бъде уравновесена от силите на нашите съюзници.* Само така положението на южния фронт ще може не само да се закрепи здраво, но и да се помисли за едно решително действие, което ще повдигне духа на българските войски и ще затвърди вярата им в силата на нашия съюзник.

В съзнание на големите отговорности, които падат върху мене за благополучното завършване на великата и несжразмерна със силите на България война, аз моля Ваше Превъзходителство да преустановите отдръпването на малкото германски войски, които са оставени на южния фронт, докато една обща конференция на представители от правителствата и главните командувания

на сюзните армии се произнесе и вземе решение по всички въпроси, които новото военно положение налага.
№ 10198 — 15.VI.1918. г.“

Тази телеграма е много важа по следните съображения:

а) защото е писана под пресните впечатления на една току-що завършена обиколка на фронта;

б) защото изтъква, че, ако войските ни не бъдат засилени, може да настъпи пречупване в тяхната морална издръжливост с опасни последици за нас и за цялото сюзно дело;

в) защото въпроса за помощта, която сюзниците трябва да ни дадат, се слага конкретно, т. е. те трябва да ни дадат помощ равна на французките, английските и италианските сили на южния фронт, понеже нашата армия може да уравни най-много сръбската и гръцката;

г) защото настоява, да се събере една конференция от представители на правителствата и на главните командувания, за да се произнесе и вземе решение по всички въпроси, които новото военното положение налага.

Разбира се, всички тези разумни доводи и напълно обосновани искания не стигнаха за нищо. Германците ги отхвърлиха и не приеха дори предлаганата конференция, като несъвместима с понятието за върховното командване.¹⁾

С една последующа телеграма Хинденбург изказва оцудването си, че българското главно командване не изпълнявало заповедите на върховното командване по изпращането на артилерията. Главнокомандующият и тук отговори, че изпращането на повече войски от Македония за Германия е вън от нашите сили и средства. Това писмо завършваше:

„Многократните обяснения на българското главно командване, вярвам, са убедили Ваше Превъзходителство, че българската армия се разгъна пряко границите на

1) Телеграма от Фелдмаршал Хинденбург № 8767 от 19.VI.1918 г.

възможното, и че особено нашата артилерия през времето на самата война се разви извън силите си.

Като се има пред вид всичко това, и с оглед на тежкото положение, в което изпадна нашата армия с изтеглянето на германските сили от македонския фронт, и то в един момент, когато сжглашенските войски там, без да се отслабват, се постоянно засилват с пресни дивизии от армията на кралство Гърция, смея да вярвам, че, ако на всичко това бъде дадена надлежната преценка, мероприятията на българското главно командване, без да възбуждат нито най-малко оцудване, биха били сметнати като напълно отговарящи на истинското военно положение на Балканите, твърдото запазване на което се налага не само от интересите на България.¹⁾

При това положение, българското главно командване съзираше ясно опасностите, на които се излагаше изоставената на собствените си сили българска армия в случай на една голяма атака от страна на сжглашенските войски, която считаше като неизбежна към края на август и началото на септември. За големите грижи, които му задаваше това положение, главнокомандующия донесе на правителството с един доста обстоен доклад, от 18. юлий 1918. година, в който по въпроса, който ни интересува в настоящата глава, се казва следното:

„Южния фронт без бреговата отбрана, от устието на р. Струма до височините западно от р. Шкумба, е дълга близу 350 километра. Според последните сведения, които се имат в щаба на действующата армия, този фронт се заема от страна на противниците ни с 301 дружини, 395 батарен и 56 ескадрона — всички сведени в 26 дивизии. Изобщо взето, бойната сила на сжглашенските войски възлиза на 200,000 бойци пехотинци, 1512 орждия и 6,000 сабли.

Разпределението на тези войски по националности се вижда от слената таблица:

1) Писмо № 10427 от 6. юлий 1918. година

ТАБЛИЦА
за числото на сжгласненските войски на Балканите

От каква националност	Дивизии	Пех. дружини	Артилерия						Конница еск.	
			Полска и планинска		Тежка и средна		Всичко			
			бат.	ор.	бат.	ор.	бат.	ор.		
Англичани	4	52	69	276	57	202	126	478	14	
Французи	8	104	131	524	48	162	179	686	24	
Италианци	1	18	9	36	—	—	9	36	—	
Сърби	6	64	48	192	6	24	54	216	18	
Гърци	венизел.	3	27	12	48	—	—	12	48	—
	крал. армия	4	36	12	48	—	—	12	48	—
Всичко	26	301	281	1124	111	388	392	1512	56	

Към тези войски на Сжгласнението може да се допусне с голяма вероятност, че до началото на септемврий ще се присъединят най-малко 5—8 гръцки дивизии, т. е. 45—72 дружини със съответната полска артилерия.

Срещу тези неприятелски сили ние сме поставили, като се сметнат и войските на Беломорската отбрана, 267 дружини, 344 батареи и 40 ескадрона — всички сведени в 15 дивизии. Общата бойна сила на армията възлиза на 182,000 бойци-пехотници, 1345 орджия и 4800 сабли.

Тези сили могат да бъдат засилени най-много със 6 дружини и 12 батареи от войските, които се намират още в Добруджа, и които получиха вече заповед да се прехвърлят на южния фронт. Едно по-нататъшно засилване на българските войски е възможно само с помощ от страна на съюзниците.

За сега силите на Сжгласнението, както се вижда от приложената таблица, надминават нашите с 34 дружини, 44 батареи (176 орджия) и 16 ескадрона.

1 art. montagna o reggi. montale
2 art. pes e medie

ТАБЛИЦА
за българските и съюзни войски на фронта от устието на р. Марица до р. Шкумба.

АРМИИ	Пехотни дружини	Артилерия						Ескадрони		
		Планинска и полска		Тежка и средна		Всичко				
		бат.	ор.	бат.	ор.	бат.	ор.			
XI. армия	{	български	132	50	200	12	48	62	248	5
		германски	3	16	48	9	36	25	84	4
		австрийски	1	7	28	2	6	9	34	—
I. армия	{	български	66	71	284	13	50	84	334	3
		германски	—	10	40	8	28	18	68	—
II. армия		български	48	54	216	15	54	69	270	7
IV. армия		български	26	58	232	19	75	77	307	21
Всичко			267	262	1048	78	297	344	1345	40

Това надвишаване на неприятелските сили, както се вижда, не е значително, и то не би съставлявало опасност за защитата на нашите позиции, ако армията ни беше напълно маневрена, и ако нападателния дух във всички части беше на нужната висота. За съжаление обаче нито едното, нито другото от тези необходими за боеспособността на армията качества са запазени напълно. Поради изтощението и измирането на добитъка, поради ограничените превозни механически средства, маневрената способност на войските е намалена чувствително, а поради ред причини, между които на първо място лошата храна, още по-лошото облекло, и поради другите познати причини, на които първоизточникът е в тила, духа на войските е понизен до степен, че днес най-много може със сигурност да се говори на войниците за една отбрана, но не и за едно нападение.

Поради тези причини численото превъзходство, което сега противникът има над нас, и което утре ще се уве-

личи, не може да бжде уравнивесено, както при други случаи това може да се приеме, с една по-голяма способност към маневриране от наша страна и с по-високия борчески дух на нашите войски. При днешните условия ние по необходимост трябва да прибегнем към пресмятанията на математиката и да потърсим силата в изравнение на числото.

Но, понеже ние не сме способни да направим едно напрежение по-голямо от досегашното, необходимо е, по силата на сключената военна конвенция да поискаме онази подкрепа от съюзниците си, както това аз исках от правителството с № 9946 от 24. май н. г. Този въпрос трябва да се постави на нашите съюзници в най-скоро време, понеже България понася тежести, които далеч надминават нейните задължения. Трябва да се изтъкне на германското правителство, че нашата армия може да уравнивеси най-много сръбската и гръцката, обаче ефикасната помощ, която тези последните получават от Англия, Франция и Италия, и която е равна на 13 дивизии с 1500 оръдия, трябва да бжде уравнивесена от силите на нашите съюзници. Само тъй ние ще бждем справедливо облекчени в задачата ни, и положението на южния фронт ще се заздравя напълно — нещо, което ще повдигне духа на българския войник и ще затвърди в него вярата в силата на нашия съюз.

В заключение на това писмо се казваше: „... за сега на южния фронт съществува едно относително равновесие на сили, което поставя и двете страни в невъзможност да предприемат решителни действия с надежда за значителни успехи.

Това равновесие на сили обаче постоянно се изменя и натегва към страната на противника, и, когато превъзходството му над нашите сили бжде значително, той ще се опита да ни нанесе един голям решителен удар. . . . . Затова моля правителството да настои енергично, щото съюзниците ни да изпълнят задълженията си по конвенцията и свързаните с нея въпроси по снабдяването на българската армия с бойни материали. . .

Моля почитаемия Министерски съвет да се занимае с тези въпроси в едно от най-близките си заседания и, проникнат от задачите на великите моменти, които преживяваме, да вземе по тях решение. При това, ако правителството намери за удобно и уместно, нека настои пред германското правителство, по всичко, което зясяга този пункт, да се събере една конференция от представители на правителствата и главните командувания на България и Германия, която да се произнесе по всички въпроси в свързка със воденето на войната“.

Този ясен доклад, в който се казваше, че българската армия не може да уравнивеси освен силите на Сърбия и Гърция, беше едно важно признание от страна на главното командване за безсилието, в което се намирахме. Този аргумент трябваше да бжде използван, за да се постави на ясно въпроса за задълженията на съюзниците към България. Вместо това, въпроса пак се продължи из дипломатическите канцеларии, за да се отговори на българското правителство пак същото: че германците са изпълнили напълно договорните задължения съгласно конвенцията за война срещу Сърбия.

По такъв начин въпроса за поддръжките с войски остана неразрешен до деня, когато армията на генерал Франше д'Епере премина в решително настъпление.

През всичкото време на войната, фиксирано върху мисълта да търси едно голямо решение на западния фронт, германското главно командване не съзря опасностите, които можеха да последват за съюзното дело от разклащането на фронта на Балканите, и остана глухо на всички български доводи и искания. Не само не се изпрати помощ, но и тези малки сили, които германците имаха в Македония, бяха намалени въпреки съпротивата на българското главно командване и често пъти дори и без всекакво предупреждение на българските командни инстанции.

Това, разбира се, не извинява нито българското правителство, нито главното ни командване, които имаха

плната възможност да поставят въпроса за подкрепленията решително и определено пред германците, като ги оставят да теглят последиците от едно положение, което за нас ставаше непоносимо.

При почването на голямата офензива на 15. септември щаба на действащата армия поиска от фелдмаршал фон Хинденбург да изпрати първоначално шест, а по-сетне десет германски дивизии. Вместо тези сили фелдмаршал Хинденбург изпрати една усилена германска бригада и една австрийска дивизия. Впоследствие, когато положението стана по-тежко, тези сили се увеличиха на две германски и две австрийски дивизии; а най-после, когато положението стана критическо, на 26. септември фелдмаршала телеграфира:

„Със всички разполагаеми сили идем да Ви спасим“. Моментът обаче беше пропуснат. Морала на армията беше покрусен, и българската армия не беше във състояние дори със цената на тежки териториални жертви да задържи напредването на неприятелската армия до пристигането на значителни съюзни подкрепления.

От това изложение се вижда, че въпроса за оттеглянето на германските войски и за помощта, която съюзниците ни дължаха, не е нов. Той възникна още на другия ден след падането на Ниш и заемането на Крагуевац. За нещастие обаче, цели три години се протекат безполезни разговори и протести, без да се вземе едно определено решение по него. Сума благосприятни моменти се пропускат, когато силата на малката България беше от решително значение за задържане на положението, както беше случая при обявяване на войната от страна на Румъния и повторната мобилизация на гръцката армия, за да не говорим за по-рано пропуснатите случаи към края на 1915. година. Така, поради излишна коректност, която никога няма да бъде оценена, и поради нерешителност на правителство и командване, въпреки всички правдиви предвиждания, допусна се, съюзната подкрепа в Македония да се изрази само в три слаби батальона, и цялата тежест на войната да

легне изключително върху българската армия, която се разгъна пряко силите си и вжн от границите на разумната възможност.

Беше необходимо да се спрем на този въпрос малко по-надълго, защото различните гледища по него на двете съюзни командования никога не бяха помирени, и защото тук се крие една от най-големите причини на нашето поражение. Докато от българска страна се поддържаше до последния момент, че повеленията на военната конвенция сж в сила, и че Германия и Австрия манкират на едно свое договорно задължение, като не подпомагат България с необходимите войски, от германска страна се държаха на буквата на конвенцията и на споразумението за общо върховно командване, както без всякакъв разум отблъскваха едни искания, които бяха правдиви, и удовлетворението на които, без да се държи сметка за каквито и да било конвенции и споразумения, беше наложително от гледището на общия съюзен интерес.

Сега е ясно, че положението през лятото на 1918. година е било тжй тежко за германската армия, че, дори върховното командване и да е желавело да помогне на България с войски, не е било в положение да стори това. Много по-добре щеше да бъде обаче, ако тази истина беше казана направо на българското главно командване, и ако не се тжрсеха околни пжтиша, които само изстудяваха искреността на съюзните отношения, за да се прикрие едно безсилие. И в това отношение върховното командване направи една върховна грешка, като не прие предлаганата му конференция за обсъждане на военното положение, гдето щеше да чуе една печална, но искрена изповед, че българската армия без надлежна помощ от страна на съюзниците не би могла да издържи в борбата срещу многобройните си противници в случай на една атака. Това щеше да бъде, може-би, за общо добро, защото, вероятно, щяха да се обмислят начините за отстраняване на тази опасност, която не беше опасност само за България.

Но вжн от тези натегнати отношения между главните командувания, имаше друго едно обстоятелство, сжщо от голямо значение. На фронта, гдето войници и офицери не бяха напжлно в течение на разговорите, които се водеха между бжлгари и германци, се знаеше, че сжюзниците са длжжни да дадат на Бжлгария 12 дивизии. Те не видяха тази сжюзна сила дори в най-тежките моменти и почнаха да вадят всички предположения за недоброжелателство на германците кжм нас, в подкрепа на което идеха още неполучливото разрешение на Добруджанският и ненавременното повдигане на Маришкия вжпроси.

Тези обстоятелства, естествено, гнетяха духа на войникжт и сжздаваха настроения, които намаляваха бойната сила на армията и бяха предвестник на бури.

ГЛАВА VI

Материално положение и морално сжстояние на войските

Вжпроса на тази глава е твжрде обширен. Той е от капитална важност, и неговото разглеждане в пжлната би изисквало, да се засегнат всички условия и всички чувствувания, които се изпитваха на фронта, като се погледне на тях по-отблизу през призмата на войнишките преживявания в боя и пред боя. Такова едно разглеждане би имало значение за психологическото изследване на боя, което не е предмет на настоящата книга. За краткост ние дори сжединихме разглеждането на двата вжпроса — на онзи за материалното положение и на този на моралното сжстояние на армията — в една глава. Макар по естество тези два вжпроса и да са основно различни, те имат тясна причинна връзка един от друг до степен, че единия в много отношения обусловя другия. Вжрху морала на войските материалните условия оказват такова голямо вжздействие, че понякога правят да остане суетен всеки опит, който мери да повдигне техния дух чрез позоваване вжрху всенните добродетели на длжг и на тжрпение. Това особено е вярно при едно положение на материални несгоди, ксето трае длжго време. Такова положение претжпява в голяма степен всички вжзвншени пориви и чувствувания, защото и най-добрите войници не са чужди на човешките слабости и, колкото и да се издигат нагоре, и те в края на краищата падат все пак на земята поради тежестта на своето тяло. От този естествен закон мжчно се избягва, когато се говори за колективността като морално цяло.

А познато е, че материалното положение на армията ни никога не беше напжлно добро. Мобилизацията

я завари не напълно снабдена с всички запаси от храна, облекло и бойни припаси. Малкото време, което ни отделяше от Балканската война, и обстоятелството, че Европейската война избухна едва една година след сключването на Букурещкия мир, не позволиха на армията ни да се снабди с всички материали и средства, които бяха необходими за воденето на войната. В много отношения нашето снабдяване зависеше от чуждите пазари, които още в 1914. година бяха вече затворени. Поради туй не трябва да се чудим, ако армията ни тръгна на война с известен некомплект във войнишкото снаряжение, в инженерните материали и във въоръжението, колкото се отнася главно до бойните припаси за артилерията. Не сжщото обаче може да се каже и за облеклото и храната. Балканската война беше показала, че облеклото се износва твърде скоро, и че една сериозна организация на снабдяването в това направление е необходима. Нищо обаче не беше направено за подобрене на този отрасъл, макар че можеше много да се стори, защото в страната си имахме, както суровите материали, тжй и необходимите фабрики за изработването им в платове. Трябваше обаче още от мирно време да се организира производството, а това не беше сторено. Затова скоро след почването на войната липсата на облекло започна да се чувствува, и ние трябваше да искаме такова от нашите сжюзници.

Колкото се отнася до прехраната, и в това отношение работата куцаше значително. Никакво подобрене на тилвата служба от опита на Балканската война не беше направено, вероятно по сжщата причина — липса на време. Малкото дни, които протекоха от подписването на военната конвенция до обявяването на мобилизацията, не дадоха възможност, да се почне на време формирането на магазините в близост до операционния театър, вследствие на което нито сжсредоточаването, нито операциите можаха да се почнат в оговорения в конвенцията ден. Отсрочването обявяването на войната с три деня не спомогна много за подобряване на поло-

жението. Благодарение на местните средства, които позволяваха в голяма степен да се задоволяват нуждите на войските, прехраната отиваше добре; но още в началото на ноемврий затрудненията станаха тжй големи, че войските, а особено добитжка, почнаха да тжрпят големи лишения. За да се помогне на работата, трябваше да се пожертвува началника на главното тилово управление; но времето показва, че вината не е толкова в личността, колкото в системата, която беше лишена от онази еластичност и предвидливост в организацията, които местните условия налагаха.

Но, докогато средствата на страната бяха още достатъчни, нуждите на войските, макар и сжс закъснение, все можеха да се задоволяват. Малките запаси на страната обаче скоро почнаха да се изчерпват, още повече и за туй, че нашите сжюзници по всички пжтища почнаха да изнасят всички предмети от първа необходимост. Още през 1916. година положението стана такова, че хлебната дажба на войниците трябваше да, бжде намалена.

Настжплението в Добруджа и големите запаси, които бяха намерени там, подобриха малко положението, поне до там, че освободиха главното тилово управление, макар и за кратко време, от грижите за прехраната на III. армия. Редом с това обаче страната обедняваше поради износжт и поради заджлжението, да се прехранват германските войски, които се намираха в Бжлгария и на фронта.

През 1917. година положението стана още по-тежко. Хляба на войниците, освен гдето се намали по тегло, се влоши и по качество. С голяма мъжа се сжбираше едва 50—60 % от полагащото се брашно, което се изпращаше ден по ден на фронта, гдето никакви запаси не сжществуваха. Войниците получаваха месна храна само 2 или 3 пжти в седмицата. Още по-зле стоеше прехраната на добитжка, който, за да не умре от глад, беше изтеглен и разпределен на малки групи, често пжти на повече от сто километра зад фронта на армиите.

По такъв начин действащата армия се имобилизира. Мъжнотиите по прехраната създадоха пасивност в командването. Но лятото на 1917. година мина, реколтата беше прибрана, и пак положението по прехраната не се подобряваше въпреки настоятелното искане на главното командване. През месец август 1917. година главнокомандующия се видя принуден да обжрне сериозно вниманието на правителството върху това положение, което го спжваше в неговите оперативни съображения, и което поставяше бжлгарската армия в твърде негодното положение само да тжрпи ударите на противника, без да може да напаса такива, понеже нейната маневрена способност беше намалена до неимоверност. В същото време главнокомандующия предлагаше на правителството най-късно до 1. октомври да снабди армията с необходимите храни и облекло, като създаде запаси във вътрешността поне за 4 — 5 месеца.

Това искане на главнокомандующия не биде изпълнено, и частите прекараха в продоволствено отношение и по отношение на облеклото една лоша зима, а маневрената способност на армията бе сведена до нула.

Излишно е да се спираме върху писмата, разменени по това плачевно положение на материална необезпеченост на армията между главно командване и правителство, между разните войскови управления и главното тилово управление. Всички те говорят само за едно, че началниците на фронта са погжлнати от една грижа — да осигурят съществуването на войниците си за утрешния ден.

Донесенията на частите през юний и юлий 1918. година рисуваха едно положение, което не даваше добри надежди за бъдещето. Хлебната дажба насвжкжде беше намалена на 600 грама, и то от брашно, което съдържаше 80 — 90% царевича, и в което нерядко се намираха остатъци от кочани. Някжде хлебната дажба беше намалена на 500 грама, а в някои части от II. армия се даваше, както се казваше в донесенията, „ечмичен

хляб със слама“¹⁾ който причиняваше стомашни разстройства у войниците.

Дойдем ли до облеклото, положението през лятото на 1918. година беше също тжй извънредно лошо. Почти във всички части половината от войниците бяха със съжжршено съжсано горно облекло. За да отидат в домашен отпуск, войниците е трябвало да си заемат облекло един от други. Долното облекло беше в още по-плачевно положение. Някои части донасяха, че много войници са нямали никакво долно облекло и ходели „почти голи“, а в други донесения се казваше, че се срещали „войници голи и окжсани в парцали и много нямали освен по една риза, и то съжжршено прогнела от безсменно носене“.

Сжстоянието на обущата не беше по-добро. Имаше части, в които 50% от войниците бяха боси, а някжде обути в налжи. По такъв начин една смена, за да постжпи на позиция, е трябвало да взема обущата на друга смена.

На един полк, който отиваше от Добруджа да засили Сборната дивизия (71. пехотен полк), главнокомандующия лично направи преглед през лятото на 1918 година и бе ужасен от виденото. Повече от половината войници бяха боси и облечени в дрипи, под които се подаваха месата им. И този полк отиваше да прогони противника, който беше атакувал нашето крайно десно крило!

Нямаше какво да се прави, трябваше да се изпитат всички средства за подобрене на положението, и щабна на действащата армия взе инициативата да подкани бжлгарските граждани да се притекат на помощ, който с каквото може, за да се облече бжлгарския войник. . . В същото време до правителството се изпрати доклад²⁾, в който по общото материално положение на армията, очжртано в твърде меки линии, се казваше следното:

¹⁾ Донесение от командующия II. армия.

²⁾ Доклад № 10,585. от 18. юлий.

„Почитаемото правителство е осветлено напълно върху материалното положение на войските. Колкото се отнася до прехраната, може да се смята кризата за премината. Не същото обаче може да се каже за облеклото и обувката. Тук е необходимо взимането на бързи мерки, понеже 25% от облеклото е напълно износено, а има части, в които 20% от войниците са сжвжршено боси. Всяка надежда да се поправи положението с наши средства, поне за обувката, е изключена. Тук трябва да се бърза, защото най-късно до 1. октомврий армията трябва да бъде снабдена с ново облекло и здрави обувки. Ако това не стане, духа на войските значително ще отпадне, понеже самите началници няма да бждат вече в състояние да намерят в себе си онази морална основа, която е необходима, за да се говори на войниците с убедителност.

Не трябва да се забравя, че противника за сметка на нашата нищета прави големи агитации и, нека се признае, не без успех. Неговите позиви всякога свършват с думите: „Войници, вие сте гладни, голи и боси, елате при нас, ние ще ви нахраним, облечем и обуем. Вие ще живеете охолно в свободна Франция“. И много изпокжсани войници се поддават на тези изкушения.

Вжпроса за долното облекло е също тъй един от болните вжпроси. Трябва да се направи вжвозможеното и по него. В това отношение аз моля правителството да подкрепи инициативата на щаба на действующата армия по събиране на долно облекло от населението.“

Това състояние на храната, облеклото и обувката не даваше вжзможност да се извжршат и най-елементарните разпределения на службите с онази незабавност, която военното дело изисква, нито да се предприемат и изкарат до край известни тактически операции, които сигурността на фронта налагаше.

Туй положение ставаше вече обезпокоително и в един други доклад до правителството, пак през месец юлий, се казваше :

„Разбира се, войника дири в ума си причините на това положение. Той взема всичко пред вид : и дълготрайността на войната, и липсата на подвоз, и лошите пжтища, и износа на сжюзниците ; но все пак остава дълбоко убеден, че неговите лишения сж резултат не на една обективна необходимост, а на недобрата организация, на некадърността на властта, на не добри ржце, на користолюбие у разни лица, на алчност за богатство, на спекули, на злоупотрепление с неговия залжк и облекло.

Това си убеждение той гради на непосредствено наблюдение върху онова, което става вжв вжтрешността на страната. При тази действителност душата му се пжлни с недоверие, и разочарованието го обладава.

На своите лични лишения обаче войника не отдава толкова голямо значение. Тези лишения стават чувствителни, когато войника констатира влошаване, сжщо тъй бързо, на храната, облеклото и обувките на неговите близки и роднини. Туй положение вжтре в страната угнетява духа на войника, изпжлва го с очудване и основателни безпокойства, разстройва го и го кара да негодува, защото той, земеделецжт и скотовждецжт, отдава затрудненията в страната по отношение на предметите от първа необходимост главно на гешефти, спекули, партизанство, фаворизация, на липса на разпоредителност и на желание, да се поджржа едно положение сжз цел да се използва за лични интереси“.

По-нататжк в доклада се казваше, че отпуските, които се дават на войниците, са вече средство не за подбодряване, а за влошаване на войнишкото настроение. Своего обезсжрдчение от виденото вжв вжтрешността на страната завжрналите се от отпущ войници предаваха на своите другари. Те им разправяха, често пжти в преувеличена форма, кой кмет или секретар бирник как злоупотребява, как те тжргували сжс сиренето, солта, газта и пр., как общинските власти не се грижели за семействата им, и как, докато едни трупали богатства, техните семейства тжнели в мизерия. Те знаеха, кжде

е отишла вълната от България, къде е българското жито, защо на фронта липсва тютюн, кой го изнася, и кой колко печели. Те разправяха на другарите си, че в страната се намират много здрави младежи, способни да носят оржие, които са освободени от служба, и които сквернели честта на войнишките семейства.

Така разменяните между отделните войници мисли затвърдяваха убеждението им, че спекулата и безправията са система. От отпуск войника се връщаше с възмущена душа и с протести и критики на уста. По такъв начин на много места по позициите е възникнала мисълта, изказвана твърде рязко и определено: „противникът е отзад“, се казваше в доклада.

Ето така материалните несгоди се обхрнаха в един мощен инструмент за рушение духовните сили на войника. Правителството, наистина, взе бързи мерки да поправи това положение и в скоро време постигна добри резултати. Но беше вече късно. Още през месец август пълните с дрехи и обуца кола, които отиваха към фронта, срещнаха групи войници, вжоржжени с пушки и бомби, които бяха напуснали своеволно своето място на позициите и отиваха в родните си места да се разправят с вътрешните врагове. Това беше вече лошо предзнаменование на едно близко крушение.

Победата е резултат от разрушението не на материалните, а на моралните сили на неприятеля. А моралната сила, какъвто и да е източникът ѝ, намира своята основа в съзнанието, което дава на душата онази твърдост, която е необходима за всеки гражданин и войник, за да се преследва, без колебания и при всички обстоятелства, изпълнението на онова, което се нарича общ дълг. От теоретична гледна точка, следователно, военния дълг не се различава от длъжностите, които тежат на всички граждани в държавата. Там, където всички еднакво се ползват от свободите и изгодите, които им гарантира колективността, необходимо е и еднакво да се носят всички тежести и жертви, които запазването на тази колективност налага. В една демократична дър-

жава като нашата само пълното и справедливо съгласуване на силите за достигане общите цели на народа можеше да доведе до равновесие и запазване на борческия дух на народа до край. Днес войните се водят от целите народи, а не от армиите. А това обстоятелство налагаше еднакъв режим на фронта и във вътрешността. Туй не можеше да се разбере, и не можеше да се намери правителство, което да го наложи.

Българския войник тръгна на война без голям ентузиазъм и при протеста на една част от българското общество. Появилите се в някои части още в първите дни след съсредоточаване на армията непокорства бяха само единични проявления и бяха бързо усмирени със всичката строгост на закона. Сравнително лесните победи в Сърбия и първите успехи значително повдигнаха духа на българския войник и затвърдиха в него вярата в скорошния благополучен край на войната. Последвалите след това събития, които ни накараха да заемем за отбрана южния фронт, срещу противници, които ние не сме смятали в числото на възможните ни врагове, не разколебаха духа на войските, поради постоянните и растещи успехи на германците в Русия и по сетне поради блестящите действия в Добруджа и Румъния.

Малко по малко обаче дългото стоене на позициите при значителни несгоди, липсата на достатъчна храна и добро облекло, постоянно растещата скупотия на предметите от първа необходимост и неуредиците вътре в държавата, които излагаха на страдания семействата на бойците, създадоха благоприятни условия, да се разпространи и намери почва в армията онази вредна агитация от страна на съглашението, която мереше да убие в българския войник вярата в крайния успех и да му втълпи, че нашето национално обединение ще може да се достигне по други пътища, без значителни усилия и жертви.

Неблагоприятното разрешение на Добруджанския въпрос, ненавременното повдигане въпроса за корекция на източната граница в полза на Турция, постоян-

ното натрапничество на германците, които изнесоха от страната всичко, което беше необходимо за прехрана и облекло на население и армия, въпреки запрещението на законите, дойдоха да увеличат нетърпението у бойците до степен, че голяма част от тях не виждаше или, по-добре, не съзнаваше целта на продължаването на войната.

До началото на 1918. година, въпреки проявените в някои части незадоволства, морално войската още се крепеше, но тя беше изгубила нападателяния си дух поради несигурното положение по прехраната и поради изтощението на добитъка. Напразно главнокомандующият апелираше, както се каза, към правителството и Дирекцията за С. Г. О. П., да се вземат необходимите мерки, за да се осигури прехраната, понеже се вижда сплътан в своите оперативни съображения. Нищо не помогна, и частите, особено от XI. армия, влачеха едно мизерно съществуване. Това сломи твърде много духа на войските, които, като виждаха германците, стоещи до тях, добре нахранени и още по-добре облечени, не можеха да си обяснят истинските причини за това и даваха с готовност ухо на всички небивалици, които им разказваха зломишлени агитатори.

От всички донесения, които се получаваха в щаба на действующата армия, се виждаше, че морала на армията почва сериозно да се пречупва, и повече от началниците изказаха мнение, че войските ще отбрънчат позициите си, защото в тях е заседнало здраво убеждението за опасностите, които ни очакват от едно поражение, но че те неохотно биха отишли в атака. Това вече само по себе си беше една опасност за сигурната защита на позициите, защото никоя отбрана не е действителна, ако войските не са в състояние да атакуват.

Пред едно такова сериозно положение главното командване не можеше да не заинтересува правителството и още през месец май поиска от него, да се

вземат ред мерки за закрепването на духа в армията. Тези мерки се заключаваха в следното:

1) да се поискат от Германия необходимите подкрепления в предвидения в конвенцията размер, за да се даде възможност на част от българските дивизии да бъдат извадени в втора линия, за да си починат и се постегнат;

2) да се изпратят на фронта всички здрави и млади хора от вътрешността, които с разни постановления и без такива бяха успели да избегнат от изпълнението на отечествения си дълг;

3) да се подобри прехраната на войските, и да се набави необходимото облекло;

4) да се вземат мерки срещу дезертърите, като тяхната собственост се конфискува;

5) да се положат особени грижи за осигуряване прехраната на офицерските и войнишките семейства, особено в градовете;

6) да се нареди редовно посещение при войниците на фронта, било от членове на правителството и парламента, било от почтени граждани и видни обществени дейци.

Разбира се, по всички тези искания на главното командване правителството направи твърде малко. За да се помогне що-годе на моралното подобрене на войниците, щаба на действующата армия още през 1917. година почна издаването на едно списание „Походна Войнишка Библиотека“ със цел да даде в ръцете на войниците подходящо четиво, за да могат те да се запознаят по-добре с историята, географията и литературата на своята родина, за да имат по-големи основания да я обичат. Разпореди се тъй също, да се четат редовно беседи на войниците, за да им се разяснят целите на войната, и да им се привие убеждението, че въпреки всички несгоди и лишения, трябва да се издържи до край. По-късно, към средата на 1918. година, когато моралната поквара във войската беше станала застрашителна, щаба на действующата армия установи инсти-

тута на наставниците в полковете, за да може чрез специално подготвени офицери, подофицери и войници да закрепи във всички бойци ония граждански и войнишки добродетели, които са необходими за сигурната защита на родната земя. Този наставнически институт току-що бе почнал да работи, когато почна септемрийската офензива.

И тъй, както главното командване, така и правилството отлично знаеха моралният упадък в армията, само че между тях нямаше пълно разбиране за мерките, които трябваше да се вземат за закрепване духа на войските. Между това всеки изминат ден показваше ясно, че, ако работите продължават да вървят така, нас ни очаква катастрофа, в случай че Сжглашението реши да действа активно на Балканите. Достатъчно е, да се посочат за това следните факти:

Проектираното през март 1918. година настъпление в участъка на Сборната дивизия западно от Охридското езеро, сжс цел да се заемат по-изгодни позиции, и да се застраши комуникационния път на сжгласенските войски, който минаваше от Санти-Кваранта за Корча, предизвика известно брожение в някои части. Въпреки всичките приготовления, тази операция трябваше да бъде отложена, едно поради лошия дух на част от войските, друго поради липса на достатъчно хранителни припаси и поради несигурния подвоз.

Към края на м. май 1918. година, както споменахме по-рано, противникът атакува нашите позиции пред десното крило на 5. дивизия по Яребичните висоти и ги зае с голяма леснина.

Ако успеха на Сжглашението беше ограничен, това не беше наша заслуга, а последица от едно щастливо стечение на обстоятелствата, че противника преследваше една ограничена цел и се задоволи с един локален успех.

Главното командване беше импресионирано от тази загуба на силно укрепената позиция и заповяда, да се сжсредоточат всички разполагаеми сили, за да се от-

воюва загубеното. Отвсякъде обаче завляяха донесения, че войските не са способни за една атака, че нападателния дух е понизен, че е даже съмнително, дали те ще могат да задържат и новата си линия, ако неприятеля продължи действията си. Една анкета, заповядана от началника на 5. дивизия, установи, че голяма част от началниците бяха изгубили вяра в подчинените си. При тези условия, за да се предприеме предписаното настъпление, щаба на 5. дивизия поиска освен значителни пехотни подкрепления още и многобройна артилерия — сили, които нямаше от къде да се вземат. При всетова приготовленията за атаката продължаваха. Биде изпратен на помощ 83. пехотен полк, една дружина от който още с пристигането си в разположението на 5. дивизия се разбунтува. Бунта биде усмирен, но главните подбудители дезертираха. Минаха 2—3 седмици, обаче приготвителните работи за атаката не свършваха, все още липсваше нещо.

За да се ускори решението за атаката, и да се улеснят действията на 5. дивизия, заповяда се на командующия II. армия да произведе с армията си едно общо нападение на струмския фронт, без да разкрива на частите, че с това се мери една демонстрация. Резултатът от този опит беше, че дезертиранията и от частите на тази армия към противникът и към вътрешността зачестиха. Пред тези факти и след допълнителните донесения на командующите I. и II. армии, че духа в частите е разколебан, и че те са ненадежни за атака, главнокомандующия не се реши на риска да отиде до край и, след като взе мнението на групата Шолц, заповяда, да се спрат приготовленията за атака, и войските да се отбращават здраво на новите си позиции.

Всичките тези събития бяха вече един белег, който показваше, че морала на армията ни е пречупен чувствително, и че командването няма вече никак уверено в успеха на нападателните действия; иначе то щеше непременно да наложи изпълнението на дадените вече разпореждания.

И тъй, към края на май и началото на юний нашия фронт беше подложен на една криза, от която се излезе само благодарение бездействието на неприятеля. Ако действията бяха продължили, ние без съмнение щяхме да имаме пробив на фронта със всичките негови последици, каквито видяхме през септември 1918. година.

За закрепване морала на войските бяха уволнени няколко бригадни и полкови командири, и бе сменен командующия I. армия и неговия началник на щаба. В същото време бе привлечено вниманието на германското главно командване върху сериозността на положението на южния фронт*).

Между това морала на войските не се повдигна, понеже не бяха отстранени вътрешните условия, които създаваха причините за разложението. Умората от безсменното заемане на дълги позиции, недоволството от работите вътре в страната, лишенията поради лошата храна и облекло продължаваха да съществуват. Появиха се в много части брожения, които бяха потушени, но само временно. При една обиколка на фронта от страна на главнокомандующия през месец юлий в един от полковете на сборната дивизия излиза пред строем един окжан подофицер и с висок глас¹⁾ присъствието на главнокомандующия заявява, че войната трябва да се прекрати, че при такова окаяно положение по-нататък не може да се воюва. Тази дързост, за съжаление присъща на голяма част войници, убиваше авторитета на началниците и отнемаше тяхната командна власт. Голяма част от началниците не намираха в себе си сили да се борят срещу тези проявления на непокорство от страна на войниците. Това положение не можеше да избегне на зоркото око на нашите противници. Многобройните дезертьори, между които, за съжаление, имаше и офицери, даваха на сжглашенските разузнавателни органи точни указания за моралното разложение сред нашата войска. При раздаването ордени на италиан-

*) Писмо № 10198. от 15.VI. 918.

ските войници през месец август 1918. година, генерал Момбелли, началник на 35. италианска дивизия, държал реч, в която между другото казал:

„Германските войници, които стояха досега срещу нас, са напуснали вече фронта и са заменени с бжлгарски. Бжлгарските войници обаче са напълно деморализирани. Многобройните напоследък дезертьори рисуват положението за състясанието на духовете в най-черни краски. Принуждавани от германците, те сбирани последните остатъци от военните си добродетели, за да предприемат ония дребни патрулни нападения, които вие всякога отбивате твърде лесно. Не е безосновно прочее мнението на ония, които смятат, че с добре нанесен удар върху бжлгарските войски могат да се постигнат резултати от не малко значение на Балканите. Все повече и повече надделява убеждението, че досегашната чисто отбранителна задача на сюзните войски на този фронт трябва да се обжрне в задача на голяма активност“.

В тези няколко думи на генерал Момбелли лежи пълната истина за причините, които накараха генерал д' Епере да хвърли армията си в една решителна акция, Туй морално разложение на бжлгарската армия беше добре известно в щаба на сжглашенския командующ. Ето как органите на този щаб описват положението: „ . . . Бжлгарската армия беше уморена от войната. От много месеци насам можеше да се следи със сигурност постоянното намаление на нейния дух. Многобройните беглеци свидетелствуваха за общото безразличие и растещата недисциплинираност на войските. . . Мислите на бжлгарския войник бяха отправени не към врага, а към вътрешността. Той очакваше от политиката края на войната, и, ако с идването на власт на г. Малинов бягствата на войниците бяха малко намалени, това се дължеше изключително на надеждата за мир, която новия кабинет сжбуждаше. . . Армията бе узряла за разгром при един пжрвичен неуспех ¹⁾“.

¹⁾ L' Illustration, 12. X. 918 г.

Но за тази голяма морална поквара у войниците допринесоха твърде много и известните изявления на председателя на Сжединените Щати. Редом с Англия, Сжединените Щати бяха онази държава, която се ползуваше с един неизмерим морален престиж в Бжлгария. Чрез своя Роберт Колеж в Цариград, гдето мнозина видни бжлгари бяха получили своето образование, чрез пропагандаторската дейност на много мисионери протестанти, изпращани от Америка, които учеха бжлгарския народ на вяра в Бога и на правда и любов към ближния, и които бяха закрилници на много наши сжнародници, останали под чужда власт, името на Сжединените Щати се споменуваше във всяка бжлгарска къща с обаяние. Затова и доверието, с което бжлгарския войник на фронта посрещна уверенията на председателя Уилсон в световната правда и справедливост, беше безгранично. Не само войниците, но това доверие беше обвзело и офицерите. Ако принципа на националностите се провжзгласяваше като основа за бждешата группировка на джржавите, ако имперните, сжздадени със сила, се осжждаха, за простият ум на войника не можеше да има по-голяма сжблазжн, особено когато голямата американска република ставаше гарантка за изпжлненето на това право дело. И така, душата на войника беше подготвена. Той не виждаше по-нататжк смисжл в продължаването на войната, понеже бжлгарския народ се биеше за една кауза, която от национално гледище беше права и свещена. Да се дойде до един по-бжрз мир, беше копнежа на бжлгарския войник. „Америка после ще уреди всичко“, си казваше той.

И хубавите принципи, прокламирани от председателя, жадно се поглжщаха от наболялата душа на един народ, който от много години се биеше и мреше за свето национално обединение. Миржт обаче не идваше, а войника нямаше вече желание за борба. Всред материалните несгоди, които той преживяваше, дойде един проблесжк — възможност да се свржи войната, без голямата цел, за която тя бе почната, да пострада в нещо.

Какво по-прежстително от това? И войника се поддаде на онзи морален упаджк, който му отсече крилата на самопожертвуването и го направи пригоден да възприема най-опасните обещания. И днес — но днес е вече късно — всеки бжлгарин, като преживява голямото разочарование в световната правда и справедливост, разбира, че хубавите думи на председателят Уилсон бяха едно опасно наркотично средство, което атрофира боеспособността на армията ни и ни накара да сложим оржжие, преди да бждем бити.

Наистина, имаше един момент на морално подобряване в армията: то беше времето, когато кабинета на Радославов биде сиенен от кабинета на Малинов. Но това подобрение трябваше да се смета като един период на очакване. Наистина, новия кабинет положи много грижи за материалното обезпечаване на армията, обаче това не стигна да поддржжа духа на бойците и да ги накара да се жертвуват с въздушевлението на пжрвите дни. Агитаторите, които искаха свршването на войната, се втурнаха още по-усжрдно на работа. Те измислиха нов силен за простата душа на войника аргумент, че новото правителство било дошло с твърдото решение да продължава войната, докогато Германия иска, а Радославов бил сключил договор само за три години война, и затова той паднал. Тази агитация, поддржжана и водена умело, даде своите резултати. Започнаха по фронта да се появяват позиви, да се пишат писма до началниците, да се лепят по пжтищата и позициите афиши, с които се предупреждаваха всички да бждат готови за уречения ден, между 10. и 15. септемврий, за да турят край на войната.

Всичко това сочеше вече на едно морално разложение, което беше обвзело всички. Разбира се, там, гдето спокойствието на фронта още цареше, войниците още намираха в себе си добродетели да се вжоржжат с известно тжрпение и да чакат, крепени от началници и другари, които сжзнаваха опасностите от едно преждевременно напущане на фронта.

Достатъчен беше обаче един силен и смел удар, за да се подложи на изпитание издръжливостта на бойците, и да се разклати фронта, който представляваше само една великолепна фасада, устоите на която обаче бяха вече разклатени от времето, и зад която фасада едва се скриваше мизе рията и моралното крушение на цял един народ, изоставен от сюзниците си, изгубил надежда за крайната победа и немащ вярата в собствените си сили.

ГЛАВА VII

Военното положение на южния фронт в началото на месец септември 1918. година

Чрез това, което предшествува, ние си поставихме за задача да дадем на читателя една кратка, но по възможност ясна представа за условията, при които предстоеше да се развият големите събития на южния фронт през септември 1918. година.

Много грешки, извършени от политиката и стратегията, бяха усложнили твърде много задачата на българския войник. Доста преди неприятелската офензива българската армия преживяваше вече един морален кризис, който ясно показваше, че върху нейната издръжливост не можеше да се разчита със сигурност. Това положение беше парализирало българското главно командване в неговите оперативни съображения. По силата на стеклите се обстоятелства, срещу които нямаше възможност да се отиде, голямата оперативна цел на българското главно командване намери израз в една директива до армиите, в която се казваше, че заеманите до сега позиции трябва да се защищават до последна крайност, като се осуети всеки опит на противника да мине в настъпление.

Тази пасивна стратегическа задача беше наложена на главното командване поради малобройността на армията, поради познатите причини за неудовлетворителното състояние на духът и поради лошото положение на подвозните средства. По този начин цялата инициатива за действие беше оставена в ръцете на противника, който беше напълно свободен да мести и съсредоточава резервите си, както намери за добре, сигурен, че няма да бъде обезпокоен. Тъй много благоприятни моменти за активни действия от българска страна бяха

пропуснати, и в щаба на действующата армия се гледаше със сърдце свито от болки на едно положение, което ни правеше безпомощни зрители пред всеки маневр на неприятеля, чрез който той групираше своите сили, за да удари срещу разните участъци на големият отбранителен фронт. Напразни бяха обаче всички молби до германското главно командване да засили южния фронт пред вид на една вероятна и решителна атака от страна Сяглашенияето. „За тази голяма операция бългърската армия трябваше да бъде готова морално и материално, и то не само да посреща ударите, но и да нанася такива“, се казваше в доклада до правителството от 18. юлий. Въпреки всички протести и писания обаче работата си остана неизменна, и никой от бългърските отговорни фактори не посмея да направи една решителна стъпка за уясняване отношенията и задълженията между България и съюзниците ѝ. Без да познаваме всички причини, няма да бъде рискувано, ако кажем, че отговорните фактори възпираше да поставят решително въпросите, свързани с намясатa на България във войната и с оставането ѝ по-нататък в съюза, преувеличеното значение, което те отдаваха на германската мощ и заблудението, твърде изкусно поддържано у тях, че войната скоро ще се свърши.

А действителното положение далеч не беше такова и от средата на юлий, когато французите не само спряха последната германска офензива, а и сами те минаха в настъпление, Германия изгуби всички шансове да излезе победителка. Още на 8. август военното положение на западния фронт е било тъй тежко (това казва сам генерал Лудендорф), че германското главно командване изгубило всяка надежда да победи. Но тази надежда едва ли е била много голяма и по-рано. Още през пролетта на 1917. година сяглашенските сили на западния фронт значително надвишаваха германските. По-после намясатa на Америка във войната дойде да влоши още по-вече положението и да постави германската армия пред големи изпитания. До края на месец

юлий 1918. година 1,300,000 американски войници бяха вече пренесени във Франция, и, под натиска на големи сяглашенски сили, през това време германската армия се намираше в отстъпление на един широк фронт. На състоялия се на 14. август коронен съвет фелдмаршал фон Хинденбург е изказал мнение, че германското правителство трябва веднага да влезе в преговори за мир, защото военното положение е лошо.

Това състояние на германската армия на западния фронт и това убеждение на германското командване не можеха да останат скрити за наблюдател, който би следил отблизу действията на германските войски. И тежка отговорност пада върху лицата, които бяха назначени да следят положението и действията на германската армия на фронта и в тила, загдето не уведомиха своевременно и искрено правителството и главното командване за истинското положение на нещата. Доколко тези осветления са били давани другде, не ни е известно, обаче онова, което е факт, то е, че щаба на действующата армия през всичкото време бе уверяван, че големи германски сили се съсредоточават на западния фронт, за да преминат отново в решително настъпление. Това обстоятелство е много важно, защото то самото оказва, може-би, голямо влияние върху нерешителността и мудността на правителството и командване да поставят ясно и открито на германците въпроса за по-нататъшното водене войната на Балканите или за потърсване други пътища за свършването ѝ, понеже при условията, в които се намирахме, продължаването на войната не беше вече по силите на малкия бългърски народ. Това явствува и от сравнението на силите.

1. Бългърски сили.

Преди почване на голямата сяглашенска офензива отбраната на южния фронт беше възложена на четири армии:

а) XI. германска армия, командующ генерал Щойбен, щаб г. Прилеп.

Приложение 4

б) I. бжлгарска армия, командующ генерал Нерезов, щаб с. Дедели.

в) II. бжлгарска армия, командующ генерал Луков, щаб с. Св. Врач.

г) IV. бжлгарска армия, командующ генерал Тошев, щаб г. Ксанти.

Първите две армии образуваха армейската група на генерал фон Шолц, щаба на която се намираше в гр. Скопие.

Разположението и състава на армията, като се почне от запад към изток, бяха следните :

А. XI. армия заемаше за отбрана фронта от р. Шкумба до в. Мала рупа в следния ред :

а) най на запад, от р. Шкумба до Преспенското езеро, се намираше Сборната дивизия на генерал Кантарджиев. Състав : 23 п. дружини, 69 орджия, 42 минохвжргачки, 225 картечници и 1 ескадрон.

б) по на изток б. п. Бдинска дивизия на генерал Попов заемаше участък от Преспенското езеро до с. Търново. Състав : 12 п. дружини, 58 орджия, 35 минохвжргачки, 146 картечници и 1 ескадрон.

в) редом. със б. дивизия, от с. Търново до западна Черна, заемаше участък 1. п. Софийска дивизия на генерал Недялков. Състав : 15 п. дружини, 57 орджия, 28 минохвжргачки, 197 картечници и 1 ескадрон.

Тези три дивизии в оперативно отношение бяха подчинени на щаба на 62. германски корпус.

г) От западна Черна до с. Маково участък се отбраняваше от 302. германска дивизия (само щаба германски) на генерал Цигезар, състав : 14 п. дружини, 63 орджия, 6 минохвжргачки, 144 картечници и два ескадрона.

д) от с. Маково до с. Зовик участък принадлежеше на 4. п. Преславска дивизия на генерал Киселов. Състав : 12 дружини, 48 орджия, 137 картечници, два ескадрона.

е) на изток от 4 пехотна дивизия до Доброполската река отбраната беше възложена на 2. п. Тракийска

дивизия на генерал Русев. Състав : 18 п. дружини, 108*) орджия, 30 минохвжргачки и 222 картечници.

Тези три дивизии съставляваха 61. германски корпус.

ж) последната дивизия от XI. армия беше 3 п. Балканска дивизия, командувана от генерал Рибаров, която отбраняваше участъкът от Доброполската река до в. Мала рупа. Състав : 22 дружини, 77 орджия, 32 минохвжргачки, 224 картечници и 1 ескадрон.

Вжн от тези сили, щабовете на 61. корпус и на XI. армия разполагаха с резерв от 10 дружини и 106 картечници.

Б. I. армия заемаше за отбрана фронтът от в. Мала рупа до в. Висока чука, северно от Дойранското езеро, със следните дивизии :

а) 5. п. Дунавска дивизия на генерал Бончев заемаше участъкът от Мала рупа до Вардара. Състав : 24 п. дружини, 188 орджия, 53 минохвжргачки, 267 картечници и 1 ескадрон.

б) планинската дивизия на генерал Сапунаров отбраняваше участъкът от Вардара до с. Даутли. Състав : 9 п. дружини, 69 орджия, 16 минохвжргачки, 92 картечници и 1 ескадрон.

в) 9. п. Плевенска дивизия на генерал Вазов заемаше участъкът от с. Даутли до Дойранското езеро. Състав : 17 п. дружини, 119 орджия, 34 минохвжргачки, 184 картечници и 1 ескадрон.

г) 1. бригада от 11. дивизия заемаше участъкът от Дойранското езеро до в. Висока чука. Състав : 6 п. дружини, 24 орджия и 64 картечници.

Вжн от тези сили, армията разполагаше с резерв от 7 п. дружини и 56 картечници, а щаба на армейската

*) Господин Ив. А. Русев в книгата си Добро поле и 2. п. Тракийска дивизия казва, че в участък на дивизията се намирали само 74 орджия. Сведенията на щ. д. армия бяха, че там се намират 108 орджия, от които 76 бжлгарски и 32 германски. Понеже Г. н Русев не говори нищо за тези германски орджия, вероятно те са били изтеглени, без да бъде уведомен за това щаба на действащата армия.

група Шолц имаше в свое разположение резерв от 7 п. дружини, 56 картечници и 6 орджия.

В. II. армия заемаше за отбрана фронтът от в. Висока чука до р. Ангиста със следните дивизии:

а) 11. п. Македонска дивизия (генер. Златарев) заемаше участъкът от в. Висока чука до р. Струма. Състав: 12 п. дружини, 62 орджия, 16 минохвъргачки, 139 картечници и 1 ескадрон.

б) 7. п. Рилска дивизия (генерал Тасев) заемаше участъкът от р. Струма до с. Вишани. Състав: 15 п. дружини, 97 орджия, 149 картечници и 1 ескадрон.

в) 8. п. Тунджанска дивизия (ген. Богданов) заемаше участъкът от с. Вишани до р. Ангиста. Състав: 15 п. дружини, 80 орджия, 12 минохвъргачки, 184 картечници и 9 ескадрона.

Щаба на II. армия разполагаше само с артилерийски резерв от 12 орджия.

Г. IV. армия заемаше за отбрана и наблюдение обширния фронт от р. Ангиста до устието на р. Марица. Тя се състоеше:

а) от 10. п. Беломорска дивизия (ген. Петров), която отбраняваше и наблюдаваше участъкът от р. Ангиста до устието на р. Места. Състав: 9 п. дружини, 115 орджия, 96 картечници и 1 ескадрон;

б) от Беломорската отбрана (генерал Икономов), която наблюдаваше брега на морето между Места и Марица. Състав: 6 дружини опълченци, 97 орджия, 80 картечници;

в) от 2 конни дивизии в състав 19 ескадрона, 7 п. дружини, 16 орджия, 124 картечници, образуващи резерв на IV. армия.

Вжн от тези войски, щаба на действующата армия имаше в свое разпореждане 9 дружини, 36 орджия и 96 картечници.

Подробното разпределение на тези войски се вижда от следната

Т А Б Л И Ц А

за българските и сюзните войски от р. Шкумба до устието на р. Струма към 14. септември 1918. година.

Части	фронт в км.	дружини	картечници	орджия	минохвъргачки	на дружина се падат за отбрана километра	на килом. се падат орджия и минохв.	Забележка
XI. армия								
Сборната дивизия	55	23	225	69	42	2,400	2.	Средната численост на дружината трябва да се счита 703 бойци с пушки
6. пех. дивизия	20	12	146	58	35	1,600	4,7	
1. пех. дивизия	16	15	197	57	28	1,000	5,3	
302. пех. дивизия	14	14	144	63	6	1,000	5.	
4. пех. дивизия	16	12	137	48	—	1,35	3.	
2. пех. дивизия	20	18	222	108	30	1,100	6,9	
3. пех. дивизия	42	22	224	77	32	1,900	2,6	
Резерв на армията	—	10	106	—	—	—	—	
Всичко в XI. арм.	183	126	1401	480	173	1,400	3,6	
I. армия								
5. пехот. дивизия	25	24	267	188	53	1,000	9,6	Фронта на 8. дивизия обемаше част от езер. Тахино
Планинската див.	10	9	92	69	16	1,100	8,5	
9. пехот. дивизия	10	17	184	119	34	0,600	15,3	
1/11 пех. бригада	12	6	64	24	—	2,000	2,0	
Резерв на I. арм.	—	7	56	—	—	—	—	
Всичко в I. арм.	57	63	663	400	103	0,900	8,8	
Резерв на групата Шолц	—	7	56	6	—	—	—	
Всич. в арм. група	240	196	2120	886	276	—	—	
II. армия								
11. пехот. дивизия	24	12	139	62	6	2,000	2,8	Фронта на 8. дивизия обемаше част от езер. Тахино
7. пехот. дивизия	22	15	139	97	—	1,460	4,4	
8. пехот. дивизия	42	15	184	80	12	1,460	4,3	
Резерв на армията	—	—	—	16	—	—	—	
Всичко.	88	42	472	251	18	2,000	3.	
IV. армия								
Само на Струмския фронт от 10. п. дивизия	26	6	32	44	—	4,000	2.	От тези войски само 3 дружини, 202 ордж., 9 минохвърг. и 138 картеч. бяха германски
Резерв на главн. командване	—	9	96	36	—	—	—	
А всичко на юж. фронт от р. Шкумба до устието на р. Струма.	354	255	2720	1217	294	—	—	

По такъв начин към деня на неприятелската офензива на един фронт от 354 километра по линията на позициите, като не считаме фронта по брега на морето от устието на Струма до устието на Марица, бяха разположени за отбрана на тази дълга линия от наша страна 255 дружини с 1217 орждия, 2726 картечници, 294 минохвъргачки и 26 ескадрона.

Ако към тези войски се прибавят и войските, предназначени за охрана на морския бряг от Струма до Марица (16 дружини, 168 орждия, 268 картечници и 20 ескадрона), ще се види, че изобщо на южния фронт българската армия разполагаше с 269 дружини, 2988 картечници, 1395 орждия, 294 минохвъргачки и 45 ескадрона. Общата численост на тези войски заедно сж службите, по списъчното състояние на хората, възлизаше на 626,287 души. Наличното състояние обаче не надминаваше 560.000 души, от които числото само на пехотинците с пушки възлизаше общо на около 182,000 души.

От приведената таблица явствува също тъй, че по отношение гъстотата на отбраната най-добре беше поставена I. армия, в която на дружина се падаха средно 900. метра от отбранителния фронт на армията, а на един километър фронт от отбраната се падаха близу 9. орждия и минохвъргачки. От дивизиите най-добре беше поставена 9. дивизия, която за отбраната на километър фронт разполагаше близу с две дружини и с повече от 15 орждия и минохвъргачки. В отбранително отношение сравнително зле бяха поставени досежно живата сила и артилерията: Сборната дивизия, 3. пехотна Балканска дивизия и 11. пехотна Македонска дивизия, обаче трябва да се има пред вид, че напълно планинския характер на участъците на тези дивизии позволяваше едно сравнително намаляване на живата сила за отбрана.

II. Сжглашенски сили

Сведенията, които щаба на действующата армия имаше за силите и разположението на сжглашенските

войски към деня на решителната атака, се виждат от приложената карта.

Южния фронт на сжглашенските войски, като се почне от р. Шкумба та до р. Струма, вървеше паралелно на българския. Първата неприятелска позиция започваше от Кжрчова при горното течение на Шкумба и по височината на Мокра планина достигаше западния бряг на Охридското езеро. От там позицията минаваше между двете езера, вървеше по хълмовете на Галичица планина, като оставяше високия масив Томарос на българите. После от източния бряг на Преспенското езеро вървеше по високите чуки на Баба планина и по височините северно от Битоля минаваше в Битолското поле и достигаше р. Черна, гдето след пресичането на Селечка планина следваше по височините на Индже и Кожух-планина до в. Мала рупа. След това по северните отрози на Паяк планина, пресичаше долината на Вардара, южно от Гевгели и Дойранското езеро и от там по западните и северни склонове на Круша планина и Бешик даг слизаше по десния бряг на р. Струма до нейното устие.

Цялата тази позиция беше укрепена според изискванията на съвременната фортификация и представляваше едно сериозно препятствие. Като се почне от запад към изток, сжглашенските войски заемаха за отбрана този укрепен фронт в следния ред:

а) От р. Шкумба до с. Будимирци източно от река Черна фронта се заемаше от източната французка армия на генерал Анри. В тази армия влизаха 30., 56., 76., 156. и 11. колониални французки дивизии, 35. италианска дивизия и 3. гръцка дивизия.

б) Източно от тази армия сръбската армия заемаше фронт между с. Будимирци и с. Бахово. Тя се състоеше от две армии: I. армия на генерал Бойович, състоеща се от Дринската, Дунавската и Моравската дивизии, и II. армия на войвода Степанович, състоеща се от Шумадийската, Тимошката и Юго-славянската дивизии. Знаеше се, че зад фронта на сръбските дивизии се намират също тъй две французки дивизии (122. и 17. колониални).

в) Фронта между Бахово и Маядаг беше зает от групата дивизии на генерал Анселм. Войските на тази група се състоеха от 16. колониална дивизия и Архипелажката гръцка дивизия. Към тази група е била придадена и 4. гръцка дивизия.

г) На изток от Маядаг до устието на р. Струма отбраната на фронта беше възложена на английските дивизии на генерал Милн, в които влизаха 22., 26., 27., и 28. английски дивизии и 1., 2., 13., 14., Серската и Критската гръцки дивизии¹⁾.

Щаба на действующата армия пресмяташе бойната сила на сжглашенската армия на 312 дружини с 1536 орждия, 3248 картечници и 2348 автоматически пушки. Разпределението на тези сили по националности се вижда от следната

ТАБЛИЦА

за числото на сжглашенските войски на Балканите.

От каква народност	дивизии	дружини	картечници	автоматич. пушки	орждия	обща численост	бойци пехотинци
Французи	8	104	1464	1248	686	200,000	72,000
Англичани	4	52	408	312	478	120,000	42,000
Италианци	1	18	324	124	36	40,000	13,000
Сърби	6	57	512	160	216	130,000	35,000
Гърци	9	81	504	504	120	140,000	57,000
Всичко	28	312	3248	2348	1536	630,000	219,000

От тази таблица, данните на която не се разният значително от истинските, се вижда, че към деня на атаката Сжглашението превъзхождаше бжлгарската армия, като не вземаме под внимание старата артилерия и опжлченските дружини на Беломорската отбрана,

(1) По-късно, на 23. IX., гръцката армия на Струмския фронт се отдели да действа самостоятелно под началството на генерал Данглис.

върху която не можеше да се разчита при една маневрена война, с около:

59 дружини
260 картечници
2348 автоматични пушки
319 орждия
36,000 бойци пехотинци.

Това надвишаване на силите, наистина, не е голямо и не би представлявало при други условия опасност за дълготрайната защита на позициите; обаче при моралните и материални условия, при които се намираше нашата армия през 1918. година, туй превъзходство в силите беше от решително значение.

Трябва да се има пред вид, че в морално отношение състоянието на Сжглашенската армия беше несравнено много по-добро от това на бжлгарската. Наистина, известно разколебание и морален упадък бяха обвзели сръбската армия в началото на 1918. година, обаче налясатата на гърците във войната и бездействието от бжлгарска страна възвърнаха отново на сръбските войници вярата в крайният успех. Колкото се отнася до гърците, те под ръководството на французките офицери можаха да се организират и подготвят за нуждите на съвременната война, а едно твърде умело употребление на фронтът от страна на французкото командование ги бе направило да позабравят вътрешните вражди и бе привило у тях желанието да вървят напред. Духът у англичани и французии всякога бе добър.

Дойдем ли до материалното положение, никакво сравнение не може да става между двете армии. Сжглашенската армия никога не изпита ужасите на гладът и онова мизерно положение в облеклото и обувката, в което бжлгарската армия живееше вече от години.

Вжн от това, главната военна сила на южния фронт бяха французии и англичани. И, докато бжлгарите се чувствуваха изоставени сами на себе си, сърби и гърци изпитваха силната и действителна подкрепа на своите велики съюзници и придобиха вяра в собствените си сили.

При това положение задачата на бългърската армия от ден на ден ставаше по-мжчна. Бългърското главно командуване сжзнаваше това много добре и още в края на 1917. година беше решило да атакува неприятелските позиции, преди гржцката армия да дойде да засили армията на генерал Сарай. За тази цел се искаше само да се притеглят от Добруджа и Румжния всичките бългърски войски, а германците да не изтеглят нито един войник от намиращите се тогава в Македония германски войски. При това положение се предполагаше, кжм средата на пролетта да се образува един резерв нещо повече от 30 дружини сжс сжотетната тежка и лека артилерия, и тогава да се опита един смел удар в долината на Вардара и по Круша планина. Тази операция, водена смело и решително при кордонното разположение на английските войски (4 дивизии от Вардара до устието на Струма) без значителни резерви във втора линия, обещавахе голям успех.

Обаче и тази мисжл на бългърското главно командуване трябваше да бжде изоставена, понеже, вместо да се засили, отбраната на южния фронт постоянно се отслабваше. Поради действията на западния фронт, както бе изложено в една от предшествуващите глави, германците изтеглиха почти всичките си пехотни части и голяма част артилерия. Това стана причина, идещите от Добруджа и Румжния бългърски полкове, вместо да послужат за образуване на резерва, да отидат и заменят германските дружини и батареи, изтеглени от позицията.

От друга страна, поради отстжплението на австро-унгърските войски в Албания под натиска на неприятеля, една цяла бългърска дивизия трябваше да бжде изпратена западно от Охридското езеро, за да обезпечи крайното десно крило на армията. По такжв начин отбранителния фронт, вместо да се намали, се уджлжи с още няколко десетки километра.

Това стана причина, идещите подкрепления да заемат място в пжрва линия на позициите, и никакви резерви да не могат да бждат образувани, а, следователно,

и всякаква идея за нападателни действия в голям мащаб да бжде изоставена. Задачата на бългърската армия си остана чисто отбранителна. Как бългърското главно командуване е гледало на този вжпрос, се вижда от следното писмо, изпратено до фелдмаршал фон Хинденбург¹⁾:

„Последните действия в Албания сжздадоха едно положение, което може да стане застрашително за десното крило на нашите войски западно от Охридското езеро. Поради малобройността на австрийските части, които, изглежда, не джржат и достатжчно сметка за свржзката между нашите и техните войски, ние сме длжжни да вземем самостоятелно особени мерки за осигуряване десното ни крило, чрез изпращане кжм тази страна и последните малки резерви, с които разполагаме. По такжв начин, от една страна чрез постоянното уджлжаване на бългърския фронт, а от друга страна поради изтеглянето на германските части ние, вжпреки прехвжрлянето на всички бългърски войски от Добруджа в Македония, не можахме да си образуваме поне един малжк резерв, без който защитата на позициите не може да бжде осигурена. Независимо от това, че 15 пехотни и 6 артилерийски полка дойдоха от Добруджа и Румжния да засилят нашите войски в Македония, всички те се стопиха в запжлняне празнините, причинени от изтеглянето на германските части, и в заемане на новосжздадения фронт западно от Охридското езеро, който постоянно се уджлжава. По такжв начин бългърската армия от устието на Струма до Гора Топ (западно от Шкумба) се намира изтегната в една линия без никакви поддржжки. Като се прибави кжм това линейно разположение и слабата маневрена способност на нашите части, ще се разбере, колко това положение на нещата е свжрзано с големи опасности, ако противника, както има основание да се предполага, предприеме един голям решителен удар на нашия

¹⁾ Писмо № 10472 от 11. юлий 1918. година.

фронт . . . . . В свръзка с това моля върховното командване да подложи на сериозно проучване положението на южния фронт вобщо, и след надлежна преценка да се обсъдят начините за една действителна и своевременна подкрепа на българската армия пред вид растещата активност от страна на сжглашенските войски на Балканите*.

Разбира се, на това писмо на главнокомандующия германското главно командване отговори с един съвет: да се земе отбранителната линия още по-слабо, за да се спестят войски за необходимите резерви, понеже според пресмятанията на германците сжглашенските войски в Македония били по-малобройни от българските — нещо, което не отговаряше на действителното положение. Вжн от това, мислът за отделяне необходимите резерви не бе чужда на българското главно командване. И в това отношение още на 26. февруарий 1918. г. на армиите и на армейската група Шлоц се предписа ¹⁾ да заемат най-икономично фронтът и да отделят възможно повече резерви, които да се отдръпнат назад и подготвят за сигурно отбиване на всяко неприятелско нападение. По-късно тези заповеди бидоха преповторени няколко пъти, като от частите на II. и IV. армии се оттеглиха, въпреки всички мъчнотии, три пехотни и един артилерийски полкове като резерв на главното командване. Армейската група обаче не можа да отдели значителни части в резерв, понеже постоянните наладения пред фронта на I. и XI. армии не позволиха, да се намали броя на защитниците за непосредствената отбрана на позициите. Още в началото на месец юлий армейската група донесе в щаба на действующата армия, че между станциите Градско и Криволак ще образува един значителен резерв от български и германски части, които съответно ще се подготвят под ръководството на един германски генерал, но този резерв, въпреки всички усилия на групата, не можа да надмине 7-8 дру-

* Предписание № 9133 от 26. февруарий 1918. година.

жини. При тези условия главнокомандующият отговори на фелдмаршал Хинденбург така ²⁾:

„На № 9170 . . . . . Колкото се отнася до резервите, от щаба на действующата армия се дадоха своевременно необходимите нареждания до армейската група фон Шлоц, с които се препоръча, да се изтеглят назад колкото може повече части. Сжщото се направи и до II. и IV. армии, които вече имат отделени в резерв по една бригада. Аз добре сжзнавам, че едно ефикасно командване е невъзможно без силни резерви, но в това отношение ние не можем да задминем известни граници, които непосредствената сигурност на фронта налага.

От приложената тук таблица ³⁾, в която числото на бойците е изчислено, вжз основа на последните сведения, по 140 пушки за французка рота, по 160 пушки за английска, италианска и гръцка роти и по 100 пушки за сръбска рота, се вижда, че бойците с пушки в източните сжглашенски армии възлизат на 151,500 души. Ако към това число се прибавят бомбохвъргачките и картечните войници и пр., ще се получи една численост по-голяма от 200,000 души бойци. Това число на бойците няма да намалее, напротив, има всички основания да се предполага, че цялата гръцка армия, сжз всичките си дивизии, ще дойде да увеличи това число.

Нашата армия и при това максимално напрежение, което сме направили, не може да изравни сжбраните сили на всички сжюзници от сжглашението — нашите сили са много по-малки. Прибавена към това и сжвсем слабата маневрена способност на нашите части в сравнение с тази на противника, ще се разбере, колко за нас е мъчно да разполагаме сжз силни резерви, за да бждем господари на положението.

Ето защо . . . . . бях помолил върховното командване да подложи още веднаж на сериозно проучване военното положение на Балканите и да ми сжбщи,

1) Писмо № 10739 от 28. юлий 1918. година.

2) Тази таблица е тождествена с приведената на стр. 118.

какви мерки възнамерява да вземе за подкрепа на българската армия в случай на един сериозен удар от страна на Сжглашението, който удар по всяка вероятност трябва да се очаква към края на август и началото на септември. В същото време аз ще бъда много благодарен на Ваше Превъзходителство, ако се въздействува на австро-унгарското главно командване да изпрати достатъчно войски в Албания, за да могат австрийците да заемат за сигурна отбрана участъка непосредствено западно от р. Шкумба, за да се освободи от там поне нашия 36. пехотен полк."

Отговор на това писмо се получи в щаба на действующата армия на 17. август. Той завършваше сж следното сжвсем неопределено уверение: „Ваше Превъзходителство, бждете уверени, че всякога се грижа, щото в бждеше при едни евентуални сериозни боеве да подкрепя Бжлгария с всички средства, с които бойната обстановка на другите бойни фронтове ще ми позволи да разполагам.“¹⁾

Към това време обаче положението на южния фронт се считаше достатъчно разяснено. Получените от разни източници сведения посочваха, че войските на генерал Франше д'Епере наскоро ще предприемат нападение срещу нашия фронт. За това бяха предупредени и командующите армииите²⁾. При това положение неопределеният отговор на фелдмаршал фон Хинденбург направи в бжлгарската главна квартира сжвсем тягостно впечатление. Това впечатление се засили още повече в началото на септември, когато единствената германска дружина (11. йегерска), която се намираще в резерв на армейската група и беше в движение да се премести по-близу до фронта пред вид на една възможна атака от страна на противника, получи от германското главно командване заповед да се върне назад и замине за Германия. Ясно беше, прочее, че, въпреки формалните

¹⁾ Писмо № 9170/II от 16. август 1918. г.

²⁾ Телеграма № 10945 от 14. август 1918. год.

обещания, за голямата борба, която предстоеше в Македония, бжлгарската армия беше изоставена на собствените си сили. А към края на август вече не само се знаеше, че противника ще атакува решително на южния фронт, но беше вече определена и посоката на тази атака.

Противно на това, което се говори в обществото, атаката на неприятеля не беше изненада за никого. Още в началото на втората половина на месец август в щаба на действующата армия беше известно, че противника готви нападение в голям размер по фронта на XI. армия, главно в участъка на 2. и 3. пехотни дивизии. Знаеше се сжщо тжй, че за тази цел в Мжгленската долина бяха притеглени две французки дивизии. Като най-вероятни обекти за неприятелската атака, като се сжди от групирането и засилването на неприятелската артилерия, се предположи Добро поле и сжседните му участъци от двете му страни. Пред вид на туй още на 27. август се обяви пжлна бойна готовност във 2. пехотна дивизия и десно-фланговата бригада на 3. пехотна дивизия, т. е. в тези части, които защитаваха участъците от двете страни на Добро поле.

Ето как разузнавателния бюлетин на щаба на действующата армия резюмираще положението към края на август:

„По показания на пленници, неприятеля приготвя обща офенсива на Македонския фронт. За тази офенсива по-конкретно се посочват направленията западно от Охридското езеро, в Битолско, в посока на Добро поле и Хума.

Обаче слуховете за предстоящо нападение западно от Охридското езеро по билото на Мокра планина не отговарят на действителността. Може-би е било замисляно едно нападение в горната посока, но успехите на сжюзните австрийски войски в Албания, изглежда, попречиха на реализирането му, тжй като сжсредоточените по-рано тук французки редовни войски 260. п. п. от 57. резервна дивизия и 227. полк от 76. дивизия се

изтеглиха от тук и изпратиха към долината на р. Деволи, а мястото им се зае от иноземни французки войски, ескадри и сърби от неизвестна формация със слаба подготовка и лишени от всякакъв настъпателен дух. Но, при все това, и при тоя разноплеменен състав и недостатъчна бойна стойност на войските западно от Охридското езеро, слухове за нападение и пресичане на пътя Охрид — Елбасан продължават.

Като се вземат обаче под внимание сведенията за усиленото работене по пътищата в Поградецко и престрелката на батареите по нашите позиции, разпространените слухове не са лишени от правдоподобност. Но действията, които могат да се развият за сега в този участък, поради малочислеността на войските тук не могат да имат някой широк размах, а ще се ограничат само с демонстративни действия.

Едно нападение в Битолско, в посока на Перистер, ако и често съобщавано, изглежда малко вероятно. Ако и да се съзира развиването голяма активност по подобрене на пътната мрежа към Ниже поле, ако и да съ констатирани нови поставени батареи в този участък, все пак не се прозира цел на нападението. Не се съзира една по-активна подготовка, която да разкрива нападателни намерения на противника.

Друг би бил въпроса, ако това нападение се предприеме в посока северно от Битоля, но приготовления за едно нападение тук няма.

Сведенията за предстоящо нападение в посока на Добро поле добиват все по-голяма актуалност. Пригответелните работи се развиват с трескава дейност. Постройката на пътища за камиони до Еровете, Каймакчалан и Пожарския рид е на привършване. Подвоза на бойни припаси и инженерни материали, започнат преди два месеца, продължава още. В разположението на Дринската и Дунавската дивизии съ построени гнезда за около 17 батареи. Всеки ден се откриват новопоставени батареи. Съзират се значителни биваци на части в Мжгленско. Говори се за идването на французки и

гръцки части. *Изобищо, атаката в посока на Добро поле е вече въпрос на дни. Главният удар ще се насочи срещу участъка Добро поле — Ветреник със цел да се заеме билото, което е в наше владение, и да се премахне неспособното положение за сръбските войски, особено тилните части, които извънредно много страдат от командувачото положение на нашите войски.*

Друго едно направление, в което трябва да се очаква едно нападение, е в посока на Хума, ако и да липсват за това по-точни сведения. Нападението срещу Хума ще бъде в свързка навярно с това при Добро поле. Обект на атаката ще бъде участък в Гърбата — в Филип, срещу които от десет дни се води систематичен разрушителен артилерийски огън, придружен от време на време и с обстрелване с газови снаряди. Напоследък се забелязва превдигането и на пехотни части към фронта. Очакват се и нови части от Гърция (4. и 9. гръцки полкове) . . . . .

В долината на Струма за сега не се съзират никакви признаци, които да издават някакви нападателни намерения от страна на намиращите се тук гръцки войски.

В заключение може да се каже, че на македонския фронт се намират в навечерието на една по-голяма активност от страна на противника, главно в разположението на сърбите. Дали тази активност ще се изрази само в частични нападения за заемане билото Добро поле — Ветреник, или ще се изрази в един пробив, който ще има за обект Прилеп, ще покаже бъдещето, а именно, къде ще бъдат вкарани французките резерви“.

От това изложение явствува, че атаката по посока на Добро поле не само не беше изненада за никого, а, напротив, в щаба на действующата армия още към края на месец август тя се смяташе за въпрос на дни. Това в същото време най-ясно оборва всички сния непочтени твърдения на некомпетентни хора, които като първична причина на нашето поражение сочеха обстоятелството, че началника на щаба на действующата армия не бил ориентиран достатъчно в положението

от своите подчинени органи, — нещо, което не отговаря на действителността, както ще се види и от по-нататъшните разпоредби.

Още на 10. август бе разпоредено до дивизиите, въпреки извънредно трудните условия за прехраната на добитъка, да се спре изпращането му на паша в Моравско и старите предели на Царството, пред вид *предстоящата* офензива от страна на Сжглашението на Македонския фронт.

Към 23. август, за сжщата цел, щаба на XI. армия, чрез удължаване на бойните участъци, отдръпна назад три пехотни полка (16., 53. и 81.), които заедно с три полски отделения (36 орджия) образуваха резерв на армията.

Щаба на армейската група Шолц на 30. август донесе в щаба на действующата армия, че от наблюдения и показания на избягали от плен българи трябвало да се очаква с голяма сигурност атака от страна на противника срещу Добро поле. В свързка с това се обяви повишена бойна готовност в участъците на 4. и цялата 3. дивизии.

На 3. септемврий щаба на действующата армия предупреди армейската група Шолц да засили отбраната на участъка Добро поле, срещу който участък противника се готви да атакува. Едновременно с това се разпореди, резервите, които бяха непосредствено в разпореждане на българското главно командване (14. и 87. пехотни и 24. артилерийски полкове) да се доближат по-близу до I. армия.

Заедно с тези разпоредби и сжс цел да се подобри и улесни командването в участъците на 3. и 5. дивизии, бе разпоредено, да се пренесат от Добруджа на южния фронт щаба на 12. пехотна дивизия и един бригаден щаб от сжщата дивизия. За щаба на 12. дивизия се отдели нов участък от десното крило на 5. и лявото крило на 3. дивизия. По този начин се възнамеряваше, да се облекчи командването на тези две дивизии, като

се намалят участъците им. Тази промяна до деня на офензивата не можа да се извърши.

На 7. септемврий армейската група Шолц донесе на главнокомандующия, че е засилена отбраната на Добро поле сжс бдружици, 10 гаубични орджия и една картечна рота.

На 8. септемврий щаба на сжщата армейска група донесе в щаба на действующата армия, че намира, какво *разполагаемите резерви са достатъчни, за да се посрещнат неприятелските удари.*¹⁾ В частност този щаб смяташе, че намиращите се в резерв зад фронта на I. армия 4 пехотни полка заедно с двата пехотни полка (14. и 87.) в околността на Струмица (ще рече, всичко 6 пехотни полка) са *предостатъчни* за посрещане на всяка евентуалност. За посрещане пжк на една близка атака към Добро поле щаба на групата бил приближил вече зад този участък целия 53. пехотен полк, една германска картечна рота и две гаубични батареи, а зад 4. дивизия — 16. пехотен полк. При нужда към застрашения пункт щели да бъдат изпратени, освен горните полкове, още 49., 73. и 81. пехотни полкове или всичко 15 дружини, които щаба на групата смяташе за *напълно достатъчни* за посрещане на всяка изненада.

Най-после, на 12. септемврий се разпореди, резерва в разпореждане на главното командване да се премести в непосредствена близост до I. армия при Милетково, за да може в случай на нужда да засили и 3. пехотна дивизия. Няколко деня по-рано I. армия бе засилена с още пет гаубични батареи, взети от II. и IV. армии.

Приведохме тези разпоредби на разните командни инстанции, за да се види, че атаката по посока на Добро поле беше атака не само очаквана, но и с положителност предвидена. Характерна е при това увереността на щаба на армейската група Шолц, че с располагаемите резерви ще може да задържи положението. Тази увереност на групата Шолц се основаваше върху по-

¹⁾ № № 2343 и 2347 от 8. септемврий 1918. година.

знатата упоритост на българския войник в боя и вжрху твжрде трудната планинска местност, която не позволява реализирането на бжрзи успехи дори и тогава, когато противникжт е числено по-силен. Опитжт от миналото беше показал, че бжлгарския войник, вжпреки всички несгоди и лишения, които теглеше, се беше бил всякога храбро, когато е бил атакуван. При тази оценка обаче бяха изпуснати из вид важни условия. Липсата на ефикасна сжюзна помощ беше убила в бжлгарския войник вярата в крайният успех. При тези условия и при познатите мжчноти в прехраната, умората от войната се чувствуваше, и вредните агитации на противника намираха почва в простите войнишка сжрдца. От всякжде се повтаряше мисжлта, че войниците щѣ джржат позициите си, но не щели да настжпват, че частите им не са способни за нападение. А днес коя отбрана може да бжде действителна, ако защитниците не са способни за активни действия?

Но имаше, както бе изтжкнато в предходната глава, и други обективни признаци, по които можеше да се сжди, че частите не са вече на висотата за една сериозна отбрана на позициите, която би искал много жертви. Цели роти се поддаваха на бунтарски внушения, други отказваха да работят на позициите, другжде пжк започнаха масови бягства на вжоржжени войници кжм вжтрешността. При тези условия, за достатжчната защита на позициите би могло да се говори само тогава, ако поне материалното предимство беше на наша страна. Известно е обаче, че и в това отношение бжлгарската армия беше много по-назад от армията на Сжглашенieto, която беше по-многобройна и несравнено много по-добре снабдена.

Поради туй заключението, до което идваше щаба на армейската група, че защитата на позициите е гарантирана, и което беше вжзприето и от щаба на действующата армия, почиваше вжрху едно предположение, теглено от опита на миналото, но не почиващо вече вжрху действителното положение.

Тук му е мястото да споменем сжщо тжй, че няколко дена преди неприятелската офенсива главнокомандующия генерал Жеков замина за лечение в странство. Неговото място беше заето от генерал Тодоров.

При тези обстоятелства започнаха решителните неприятелски действия, които, без да бждат изненада, достигнаха в скоро време резултати, които бяха неочаквани.

ГЛАВА III

Добро поле

В едно проучване като настоящето, което има за цел да даде общи осветления върху ония условия и обстоятелства, които станаха причина за нашето поражение, подробното разглеждане на отделните действия на частите в боевете за пробива на южния фронт не е от съществено значение. Поради туй, в тази глава за действията при Добро поле ще се говори само до толкова, доколкото това е потребно, за да се извадят заключения за целесъобразността и своевременността на известни отговорни разпоредения на по-големите началници.

Както се изтъкна в предходната глава, готвената от Сягласението атака по посока на Добро поле не беше изненада за българското командване. За тази атака бяха предупредени всички щабове, а най-вече щабовете на 2. и 3. дивизии, гдето много по-рано от деня на атаката беше обявено положение на повишена бойна готовност. При все това там противника успя да реализира една победа без големи усилия и без много жертви.

Фактите са познати. Възползуван от маневрената си способност и от онази пълна инициатива в действията, която абсолютната пасивност на българите му беше предоставила, противника през юлий и август беше успял да съсредоточи значителни сили срещу фронта на нашите 2. и 3. дивизии. След като завърши спокойно всичките си подготвителни работи, неприятеля започна огневата подготовка на решителната атака на 14. септемврий сутринта. Артилерийски огън от 570 орджия и минохвъргачки се изсипа с небивала сила върху позициите на българските полкове, които бранеха участъ-

ците от двете страни на р. Доброполска. Този огън, който продължи 24 часа, беше приковал защитниците на позициите в окопите и в закритията. На 15. септември сутринта гъсти неприятелски пехотни вериги се понесоха в атака. Неприятелската артилерия, която беше извършила своето дело на разрушение и беше разчистила вече пътя за напредване на пехотата, продължаваше да обстрелва близкия тил на нашата позиция. Малобройните защитници на позициите не издържаха срещу постоянно повтаряния натиск на една след друга следващите неприятелски вериги и почнаха да се отдръпват от укрепената си позиция. Веднаж изгубена първата и единствена укрепена линия, пробива беше направен, и войските почнаха да се отдръпват бърже назад, без даже понякога да оказват каквато и да било съпротива на противника. Изпращаните постоянно подкрепления не смогнаха да задържат положението. Увлечени от общата вълна на отстъпващите войници, те не можаха да окажат възможната съпротива на противника и го оставиха да увеличи лесно успехите си. На 20. септември тези успехи бяха вече толкова големи, че главното командване се видя принудено да заповяда отдръпването на целия фронт на XI. и I. армии на позадни позиции. На 23. септември противника зае Прилеп, на 24. същи неговите авангарди влязоха в Щип, а на 28. септември той беше със своите части пред Скопие и Царево село.

При тези обстоятелства причините, които доведоха армиите на Сърбия за две седмици до старите предели на българското царство, не могат да бъдат разглеждани с едностранчивост. Дълбоки военни и обществено-политически причини, някои от които бяха вече изтъкнати, подготвиха това наше поражение, което ще тегне на много поколения.

За по-голяма нагледност при разглеждане на причините, които оказаха влияние за непосредствения пробив на фронта, ние ще ги разделим на обективни и субективни. В първия род причини ще групираме онези

фактически данни, които са неоспорими и не се поддават на различна преценка: позиции, сили, материално положение, морално състояние на войските. Второто поделение ще побере онези условия и обстоятелства, които се поддават на преценки, които, естествено, не могат да бъдат споделени от всички: оперативни разпоредби, ход на бойните действия, командване.

а) Обективни причини.

1. *Позиции.* Закрепени от две години на едни и същи места, нашите войскове части работиха с прилежание и настойчивост да създадат една система на укрепления, които да запазват колкото може по-добре живата сила от поражението на неприятелският огън и да гарантират защитата на позициите с минимално число бойци. В това отношение, като се държеше сметка за опитите от войната, беше направено твърде много, и поведението от участниците на фронта бяха организирани в отбранително отношение по начин, чиято цел беше да се смята за сигурна дори срещу няколко пъти по-силен противник, щом защитниците имат солидни морални достоинства.

Въпреки всички дадени разпореджения по укрепването и отбраната на позициите, щаба на действащата армия след падането на здраво укрепените позиции по Яребичните висоти се видя принуден да издаде едно специално предписание*), в което, като се изтъкваха някои грешки по укрепването и заемането на позициите в свързка с тогавашното състояние на духа у войниците, се заповядваше, укрепването и отбраната им в бъдеще да става по един точно определен начин. С това щаба на действащата армия въвеждаше един шаблон, който отнемаше на по-долните началници известна част от инициативата по въпросите за укрепване, заемане и отбрана на позициите, но към тази мярка щаба на действащата армия се бе видял при-

*) Предписание № 10307 от 24. юний 1918. година.

нуден да прибегне поради страха, който съществуваше у някои началници, да отслабят отбраната на първата линия окопи, за да формират необходимите резерви, и поради слабия дух на войските, който налагаше като необходимост, да се определи по възможност точно мястото на всеки войник в боя, и да се ешелонира отбраната в дълбочина.

Това предписание в съществената си част определяше:

1. при организиране на отбраната да се устроят поне две позиции, отстоящи една от друга от 3 до 5 километра;

2. всяка една от тези позиции да бъде организирана в дълбочина, като се построят три линии окопи, отстоящи една от друга на 80—200 крачки, защото една единствена линия не е в състояние да издържи съсредоточеното усилие на неприятелската артилерия;

3. зад по важните участъци на позицията, на около 300—500 крачки, да се построят преградни позиции;

4. в първата линия окопи да се построят малки подслони и окопи само за дежурните отделения и постове; повечето подслони и галерии да се строят във втората и третата отбранителни линии;

5. първата линия окопи да не се заема навсякъде; в нея да се разполагат дежурните отделения (постове), които поставят само двойни часови. Назначението на тези отделения е да откриват настъплението на противникът и да донасят за това. Когато неприятелят атакува независимо от количеството му, *дежурните отделения остават на местата си и продължават борбата*, и само когато противника премине изкуствените препятствия те се оттеглят на втората отбранителна линия;

6. неприятелският удар се посреща на втората линия. Тази линия се заема от ядрата на ротите, назначени в бойна част. Нито един от защитниците на тази линия няма право без особна заповед да се отдръпне назад. *Добре ако противника прегази тази линия, борците остават на нея и продължават борбата.*

Спре ли се противника на първата линия, частите от втората линия извършват повърхтно нападение веднага, без да чакат ни заповед, нито поддръжките от третата линия;

7. третата линия окопи е линия на поддръжките и изходно място за повърхтните нападения. Тук се разполагат ротите от дружинната поддръжка, а когато бъде уяснено, че противника ще атакува, тогава в тази линия трябва да се притеглят и части от полковата поддръжка; поради това на тази линия трябва да има достатъчно галерии и подслони за запазване поддръжките от поражение до вкарването им в действие;

8. ако противника достигне нашата втора линия, от третата линия се повежда повърхтно нападение. Най-удобния момент за това е, когато неприятеля започва да минава втората линия окопи. Тогава с едно решително и безогледно втурване напред поддръжките атакуват с твърда воля да възстановят първоначалното положение.

Тези съкратко по-съществените разпоредения, които главнокомандующия заповяда да се вземат за строго и неуклонно изпълнение, като подкани началниците да положат усилия и настойчивост по изграждане на позициите съгласно тези начала, осветени от бойният опит, както и да подготвят и поддържат бодрия дух на частите за предстоящата борба.

Изобщо, това предписание поставяше твърде определено, без всякакви условности, въпроса за укрепването и защитата на позициите. Наистина, за голяма част от фронта нямаше нужда от тези напомнания, понеже там отбраната беше организирана действително солидно и напълно според изискванията на опитите от войната, обаче някъде, за съжаление, оставаше още много да се желае и много да се прави.

Един от най-слабо укрепените участъци на южния отбранителен фронт беше безсъмнено участъка, срещу който противника поведе атаката си. За тази решителна атака главното командване на съглашенските армии

в Македония беше определило пространството между р. Лешница и в. Петерник, т. е. един фронт около 23 километра, който се заемаше от една бригада от 3. п. Балканска и две бригади от 2. п. Тракийска дивизия. Местността тук е планинска и твърде пресечена, а в източната си част е окрита с гъста гора. Височината на върховете тук достига 1700—1800 метра над морското равнище. Тази височина сравнително се намалява, колкото се отива по на запад, и към реката Лешница тя достига около 1200 метра. Местността в тила на позициите е мъчно достъпна и образува ред гребени с обща ориентировка от изток към запад, които са пригодни за отбрана срещу един противник, който настъпва от юг към север.

Позицията, която българските части заемаха в този участък, беше линията, на която те задържаха натиска на противника към края на 1916. година, след изгубването на Каймакчалан. Изобщо, в тактическо отношение позицията като линия не беше лоша, ако се сравнява с тази на противника, и ако се гледа на нея като на един последен етап за отиване напред. Тя обаче беше трасирана от самите условия на боя и като такава имаше недостатъци. В непосредствена близост до позициите на неприятеля, тя не можеше да бъде една позиция за упорна защита. Необходимо беше избирането на друга една линия по-назад, която да позволява едно по-спокойно и по-сжобразено с изискванията на тактиката и фортификацията укрепяване. Това важно условие не беше спазено, и, за голямо нещастие, в продължение на две години всичкото внимание беше обрнато главно към подобряване сжобщенията в тила и към изграждането на една линия окопи сжвсем близу до окопите на противника — състоятелство, което правеше работата много трудна и малко продуктивна.

Тъй атаката на неприятелските войски завари защитниците на атакуваният участък разположени на една единствена позиция, сжстояща се от един окоп, а някъде само с

два-три реда окопи, но с телени заграждения само предпървата линия окопи. По такъв начин отбраната беше лишена от дълбочина, понеже нямаше подготвена втора позиция, върху която да отстъпят разбитите на първата позиция войски, и гдето да се закрепят пристигащите поддръжки.

Наистина, участниците, които имаше да се укрепят, бяха много големи, но ние оставаме с убеждението, че, ако имаше повече система в работата, в продължение на две години можеше да се направи нещо повече от това, което бе направено. За нас е важно сега да констатираме, че позициите на 2. и на 3. дивизии не отговаряха нито на едно от условията, определени в предписанието на щаба на действующата армия, и, следователно, защитата на тези позиции не можеше да бъде водена, вжн от достоинствата и качества на живата сила, с надлежната упоритост и гжвквост.

Вжв 2. п. Тракийска дивизия заповед за системно укрепяване на позициите в дълбочина бе издадена през м. август 1918. година от новия началник на дивизията генерал Русев, който замени генерал Бурмова, повикан да заеме длжжността началник на щаба на действующата армия. До тогава, според свидетелството на новия началник на дивизията, било е работено с редко усърдие по укрепяването на първата линия окопи, но нищо не било сторено за системно укрепяване на позициите в дълбочина¹⁾. Колкото се отнася до 3. дивизия, там работата беше още по-зле. В една заповед по тази дивизия²⁾, издадена, за сжжаление твърде късно, едва на 8. септември 1918. година, се казва:

„Някои участъци по позицията не са укрепени в дълбочина, както сега се организират позициите, а е приготвен за отбрана само първият окоп. Той даже на места не е приспособен за стрелба. Втората и третата линия окопи, преградните и междинните позиции не са напълно организирани“.

¹⁾ Доброполе и 2. п. Тракийска дивизия от Ив. Ат. Русев.

²⁾ Заповед № 52. от 8. септември 1918. година.

По-нататък същата заповед, като говори за отбраната на позицията, предписва на частите да я заемат в дълбочина — теоретично нареждане, което не можеше да бъде изпълнено поради туй, че не беше съобразено с истинското положение. Действително, ако се гледа на карта, всичко беше предвидено за ешелониране на отбраната в дълбочина. От представените в щаба на действащата армия отчети и според дадените сведения, на атакуваният от противника фронт се намираха три позиции (гл. карта 1 : 200,000):

I. позиция — от в. Скалиста, р. Доброполска, в. Гръцки пост, Продановата висота, Ветерник, Баховския рид, Ковил, Борис, с. Зборско, с. Тушин, с. Нжнте и в. Мала арена.

II. позиция, която даже се нарича главна, — линията на Бригадната височина, Голям и Малък Козяк, Камила, Мечи камен, Пулевиц, Прашник, Блатец, Голубец, Рудари, Дрян.

III. позиция (междина) — в. в. Хлеббар, Кравица, Кукуруз, Ковил, Преслап, Червена вода, Рупите, Малък дрян.

Всички тези позиции обаче, както се вижда и от заповедта на началника на 3. дивизия от 8. септември, съществуваша само на картата. По тях не беше работено. И, ако повече от две години не бяха стигнали, за да се направи една линия окопи, може да се предположи, за колко време е щяла да бъде изпълнена тая обширна програма, която вече от тези три горни позиции предвижда дори и построяването на една запасна позиция на линията Мечи камен, Тополец, Дуденик, Пожаревиц, Рудари.

И тжй, неоспорим факт е, че позицията на атакувания фронт не беше приготвена за упорна отбрана; нямаше даже организирана нито една позиция тжй, както не само с предписание № 10,307 се заповядаше, но както още в началото на 1917. година беше установено с издаденото от щаба на действащата армия упътване за укрепяване на позициите. По този начин борбата с противника през време на атаката беше водена само на първата отбранителна линия, гдето бяха

събрани всички сили и средства, понеже друга укрепена линия по-назад не е имало, следователно, боят е протекъл при най-несгодни за нас условия. Поради туй успеха на противника бе сравнително лесен.

Следователно, както в 3., тжй и във 2. дивизия, имаше приготвена за отбрана само една позиция. Но и тази позиция не беше организирана за упорита и продължителна съпротива. Опитът беше показал, че една позиция, организирана за упорита отбрана, трябва да има три непрекъснати линии окопи на разстояние от 80 до 200 крачки една от друга. Тези предели бяха установени от необходимостта, да не може неприятелската артилерия да поразява едновременно две последователни линии окопи, и да могат да се извършват своевременно и бързо поврътните нападения срещу противника, който е успял да заеме една от линиите. Такава организация на позициите не съществуваше. Във 2. пехотна дивизия положението беше сравнително по-добро, но в 3. пех. дивизия на голямо протежение позицията имаше приготвен за отбрана само един окоп, който дори не всякъде беше приспособен за стрелба. Как при тези условия защитата ще може да се ешелонира в дълбочина и да води борбата с онази последователност и постепенност, които при съвременния силен артилерийски огън са необходими за успеха? За отбелязване е факта, че никоя от по-големите командни инстанции не беше се намесила да коригира едно положение, което, ясно беше, не отговаряше на разпоредбите, дадени от щаба на действащата армия още от 1917. година. А тук имаше три командни инстанции над дивизиите: 61. корпус, XI. армия и армейската група Шолц. Трите тези инстанции бяха германски, и въпреки големия боен опит, който германските началници имаха от западния боен фронт, те не се намесиха, за да се поправи своевременно едно положение, в което липсваше предвидливост за утрешния ден. Наистина, през месец юлий 1918. година германското командване поиска от главнокомандующия да смени началника на

3. дивизия, но в това искане не се правеше никакъв намек за неудовлетворителното и недостатъчно укрепяване на позициите.

Вижда се, прочее, че позициите на 2. и 3. пехотни дивизии не бяха укрепени както трябва. Че е могло да се направи нещо повече, е без съмнение. За това е било необходимо само да се работи с по-голяма система, да не се прахосват и без туй малкото работни ръце за извършване на постройки, които можеха да бждат отложени за по-благоприятно време, и да се прибегне към още по-широко използване работата на местното население.

И тъй, като първа обективна причина за успеха на атаката на противника трябва да се изтъкне слабата и неотговаряща на съвременните изисквания организация на фортификационните работи по атакувания фронт.

2. Сжглашенски и български сили. Както се каза, противника беше избрал да атакува участъка между р. Лешница и в. Петерник. Атаката в тази посока е била решена още в края на месец юний, когато почват и приготовленията за изпълнението ѝ. Наистина, в продължение на нещо повече от два месеца сжглашенското командване извърши една работа, която не беше от леките, особено по отношение подобряването на съобщенията и настаняването на тежката артилерия.

За атаката на казания горе участък генерал Франше д'Епере беше съсредоточил цялата сръбска армия от шест дивизии, две французки дивизии (122. и 17. колониални) и 38 тежки батареи с калибър между 10 $\frac{1}{2}$ и 15 $\frac{1}{2}$ сантиметра. Към деня на атаката противника разполагаше с една бойна сила от 75 дружини, около 40,000 пушки с 570 орджия и минохвъргачки¹⁾. Около

1) Артилерията на противника се състояла от:

88 орджия и гаубици	155 м. м.
48 " " " " " " " " " " " "	120 м. м.
16 " " " " " " " " " " " "	105 м. м.
140 планински орджия	65 м. м.
142 полски " " " " " " " " " " " "	75 м. м.
72 средни и леки минохвъргачки,	
12 тежки минохвъргачки.	

150 от орджията бяха тежки, а между минохвъргачките имаше дванадесет 24-сантиметрови. Разпределена по общия атакуван фронт, тази бойна сила даваше 1 $\frac{1}{2}$ дружина и 25 орджия на километър.

Удара на противника обаче не бе насочен равномерно по целия фронт. Той беше нанесен главно върху позициите между Сокол и в. Петерник на един фронт, по права линия, около 9 километра. Срещу този участък именно бяха съсредоточени три сръбски и двете французки дивизии — 48 дружини заедно с голямата част от тежката артилерия. По такъв начин в този участък, гдето собствено се извърши и неприятелския пробив, противника разполагаше с по пет дружини и с повече от 40 орджия на километър.

Срещу тези неприятелски сили българското главно командване можеше да противупостави 18 дружини, 74 орджия, 45 минохвъргачки и 204 картечници от 2. пех. дивизия и втората бригада от 3. п. дивизия (7 дружини*, 18 орджия, 15 минохвъргачки и 64 картечници).

Вжн от тези сили, към застрашените за атакуване пунктове можеха да бждат притеглени още първия ден 3 дружини от 53. пехотен полк и две дружини от 80. пехотен полк, тъй че, общо по целият атакуван фронт, при най-благоприятни условия, можеше да се разполага с 30 пехотни дружини срещу 75 на Сжглашението и със 125 орджия и минохвъргачки срещу 570. Както се вижда от това, противника беше успял да съсредоточи една сила, която надминаваше 2 $\frac{1}{2}$ пъти нашата пехота и четире пъти нашата артилерия. Дойдем ли обаче до участъка между в. Сокол и в. Петерник, на които непосредствено се нанесе решителният удар, ще видим, че превъзходството значително се изменя в полза на неприятеля.

Отбраната на участъка, гдето противника щеше да нанесе решителния си удар, беше възложена на една бригада от 8. п. дивизия, която влизаше в състава на

* Една дружина от 80. пехотен полк в поддръжка.

2. п. дивизия, и на една бригада от 3. п. дивизия. Общата бойна сила на тези части, заедно с поддржките на дивизиите, които можеше да се притеглят за действие в тази посока, беше 18 дружини, 48 орджия и 42 минохвжргачки. Срещу тези сили противника джржеше 48 дружини и повече от 420 орджия и минохвжргачки. Превжзходството му, следователно, беше три пжти по-голямо за пехотата и пет пжти по-голямо за артилерията и минохвжргачките. Това превжзходство на противника обаче се чувствуваше много по-силно поради туй, че неговата артилерия беше от по-голям калибжр, и защото броя на минохвжргачките в сравнение с този на орджията не надминаваше 25%, когато у нас това сжотношение достигаше 90%.

Да балансира това числено надмощие на противника бжлгарското главно командване нямаше вжзможност. Всичките резерви, които се намираха в разпореждане на армиите и на щаба на действующата армия, вжзлизаха на 29 дружини сжс 62 орджия и 272 картечници. Главното неудобство за употребление на тези резерви беше, че те бяха разхвжрлени зад целият отбранителен фронт на действующата армия, и нямаше абсолютно никаква вжзможност, те да бждат сжсредоточени на време. Тези резерви бяха разположени в пунктовете, указани на картата (приложение 4), и най-близките части можеха да стигнат, при усилен марш, кжм Добро поле едва 24 часа след получаване заповед за тржгване.

Но друго важно неудобство имаше в употреблението на тези резерви. Те се сжстояха от отделни полкове и батареи и, следователно, бяха предназначени да запжлват малки празнини, които се явяват на фронта. Липсваше обаче една голяма организирана част, която би могла да изпжлни една сериозна задача, за да поеме отгоре си фронта на една цяла дивизия, която отстжпва, след като е била бита. Това беше една слабост, която се сжзнаваше, но не можеше да се поправи.

И тжй, като втора обективна причина за успеха на противника срещу Добро поле трябва да се изтжкне

малобройността на войските ни и слабостта, отдалечеността и раздробеността на нашите резерви.

3. *Дух и дисциплина.* След онова, което се каза в глава VI. за моралното сжстояние на армията изобщо, остава твжрде малко да се добави за духа в частите на 2. и 3. дивизии. Тези две дивизии не правеха изключение от общото; напротив, имаше всички белези, по които можеше да се заключи, че положението беше до известна степен по-лошо.

От показанията на мнозина очевидци, както и от документите, се установява, че дисциплината в частите, на които се падна да понесат удара на сжглашенските войски, е била понижена в значителна степен много месеци преди почването на неприятелската офензива.

На пжрво място трябва да се посочи изчезването на онази почитателност, която подчинените джлжат на началниците си. Навсякжде при отдаване чест на началниците и в отговорите се забелязваше една напуснатост и мекушавост, която не отговаряше вече на ония изисквания, които налага военната дисциплина. Тези нарушения постепенно стигнаха до там, че почнаха да се изразяват в явни колективни непокорства и в престжпни действия, насочени срещу началниците.

Още през месец април имаше случаи, когато войниците отказваха да отидат на работа на позициите, като заявяваха на началниците си, че те вече не искат да се бият; а през юний, юлий, август и септемврий се случиха и погегателства вжрху живота на някои офицери, твжрде настойчиви в желанието си да поддржат строга дисциплина. По такжв начин престжпността в частите беше голяма, и военните сждилища не смогваха да разгледат всичките дела. Впрочем, сжда вече не плашеше никого, понеже големия брой на осждените оставяше вжв войниците убеждението, че след войната те ще бждат помилвани.

През това време друго едно зло почна да застрашава солидността на фронта. Бягствата на войниците кжм вжтрешността на царството и кжм противника

зачестиха до степен, че от единични се обжрнаха на групи. Между 1. май и 1. септември от частите на 2. и 3. дивизии бяха избягали повече от 300 души, значителен процент от които — към страната на противника. Това наложи на българското главно командване да вземе ред полицейски мерки, които обаче не помогнаха много за ограничаване на злото. Началниците на фронта сжщо тжй правеха възможното. По този повод началника на 2. дивизия казва¹⁾: „Сформирах във всяка бригада полиция в тила. Наредих окопно охранение и заповядах, да се застрелва всякой, който се опита да избяга към врага — имаше застреляни при вражеските телени мрежи беглеци“.

Наред с бягството бяха констатирани и много случаи на самонараняване сжс цел да се избегне носенето на службата на фронта. Само в 3. дивизия имаше случаи на изкуствено причинени язви по краката и ръцете, които довеждаха понякога до тежки заболявания.

Най-после, агитацията срещу продължаването на войната беше пуснала дълбоки корени и се водеше почти явно. За нейния голям успех спомогнаха, както вече изжкнахме, крайната умора на бойците, големите лишения, които те тжрпяха, неуредиците във вътрешността изгубването вяра в успеха на сжюзниците и пр., но тук като че ли всички условия намираха една по-благоприятна почва за развитие, отколкото другжде. Сжглашенската агитация беше успяла да си сжздаде по този начин всички предпоставки за едно разрушително въздействие върху духа на защитниците и да им извести чрез плакарди и позиви, че 15. септември, деня на решителната атака, е ден определен за туряне край на войната по взаимно сжгласие между войниците от двете страни.

Вжпреки всичките строги законни мерки, които бяха взети, за да се тури край на злото, не беше възможно да се постигне никакво подобрене. Деморали-

¹⁾ Ив. Ат. Русев. Добро поле и 2. Тракийска дивизия.

зацията се усиливаше не с дни, а сжс часове, и на много места в частите на двете дивизии тя се изрази в колективна непокорност. При все това, ако се прегледат доносенията за ежедневното положение, които се получаваша в щ.ба на действующата армия през дните, които предхождаха неприятелската атака, ще се види, че там се говори за „дух добжр“, „бойна готовност пжлна и добра“, когато в действителност дух, морал, па и дисциплина бяха разклатени от основата и не можеха да се смятат дори и за удовлетворителни. Покварата навсякжде беше пуснала дълбоки корени и не даваше място за увереност в командването.

Третата обективна причина за успеха на противника през септемврийските дни тжрбва да тжрсим, следователно, в моралната поквара на бойците, в които беше силно само желанието, на всяка цена да се тури край на войната.

4. *Материални условия.* Материалното положение на частите от 2. и 3. п. дивизии по отношение на храната и облеклото беше еднакво с това на другите дивизии, т. е. то никога не беше задоволително. Най-зле в това отношение стоеше бригадата от 8. дивизия, която бранеше участъка между в. Сокол и р. Доброполска, и която, откъсната от своята дивизия, най-силно бедствуваше.

Добитжка в голяма част беше измрял, а друга голяма част, за да бжде спасена от гладна смжрт, беше изпратена много назад из полетата на Македония. Това намали в значителна степен подвижността и маневрената способност на частите, особено на артилерийските, и понякога тжрбваше да се употребят задружните усилия на цял един полк, за да се запрегне само една батарея. А за успешните действия в планинска местност, каквато беше местността в участжците на 2. и 3. дивизии, е необходима подвижност до най-голяма степен.

Тези неблагоприятни материални условия, прибавени към безсменното заемане на позициите и усилената работа, бяха докарали едно положение на неподвижност и преуморяване, което правеше и най-ревностните вой-

ници апатични към службата. Всичко туй не беше от естество да даде на командването увереност в една активна отбрана на позициите.

По такъв начин, една четвърта обективна причина за нашия неуспех се корени в лошото материално положение на войските, в тяхната преумора, в тяхната слаба маневреност.

*

Сумирани всички тези обективни причини, които обуславят воденето на войната: терен (позиция), сили, дух и материална сигурност, идат да покажат, че българската армия се намираше в едно положение, което даваше малка надежда за добрия ход на работите в бъдеще. Нито една от тези положителни данни не говореше в наша полза. По сили, по дух и по материална обезпеченост противника превъзхождаше нашите войски, и ние не бяхме в положение да допълним негодите на една слабо укрепена позиция нито дори с по-голяма способност за маневриране. При туй положение надеждите, които се градяха за задържане на позициите със силите, които се имаха на разположение, както това твърдеше щаба на армейската група, не отговаряха на една обективна преценка на условията.

Тук е необходимо да се подчертае, че от всички слабости най-опасната слабост беше покварата на войничкия дух. Нито числото, нито добрите позиции, нито дори отличното оръжие струват нещо, когато няма защитници и борци, които се вжодушевяват от една мисъл — да победят или да умрат. А ние при лошия дух нямахме на наша страна нито превъзходството на оръжието, нито това на позициите. В туй отношение за издръжливостта на българската армия можеше да се направи една предварителна сметка. И тази сметка беше направена. Тя на много пъти беше посочвана на върховното командване, но българските предупреждения не бяха нито чути, нито разбрани от германците.

Исега, като се знаят неблагоприятните условия, в които се намираше и живееше българската армия, един

въпрос се слага сам по себе си: можеше ли с тези сили и средства и при познатото морално състояние на войските да се ограничи поне чрез по-целесъобразни действия първоначалният успех на противника, и да не се допусне, той да се разрази в една катастрофа. На този въпрос ще се помъчим да отговорим в следните бележки, които засягат субективните причини на нашето поражение.

Б. Субективни причини.

1. *Предварителни разпоредби.* Както е известно, голямата оперативна задача на българската армия на южния фронт се заключаваше в това да бъде стража на позициите, които заемаше, като възпре и сломи всеки опит на противника да мине в настъпление. Българското главно командване мислеше, че силите, с които се разполагаше на южния фронт, бяха достатъчни за изпълнение на тази пасивна задача до тогава, до когато не беше се намесила във войната цялата гръцка армия. Когато стана известно, че гръцката армия е напълно мобилизирана, и че някои гръцки дивизии са се явили вече на фронта, българското главно командване побърза да предупреди, както върховното командване, така и правителството, че с разполагаемите сили може да се уравнилеса най-много силите на сърбите и гърците, но че нещо повече българската армия не може да стори, понеже умората, моралната слабост и нищожната маневреност не даваха никакво основание да се вярва, че българските войски са способни на по-големи усилия от тези на Служението.

Когато стана известно, че неприятеля готви един голям удар главно срещу позициите на Добро поле, главното командване се задоволи само да даде известните разпоредби за поддържане пълна бойна готовност в частите, срещу които се предполагаше, че удара ще бъде насочен, а също тъй да усили застрашения фронт със съвсем незначителни поддръжки пехота и артилерия.

Както споменахме в гл. IV., въпроса за посрещането на един решителен удар от страна на противника

беше обсъждан в щаба на действащата армия. Идеята, да се посрещне неприятелският удар не чрез право противудействие на резервите, а чрез един самостоятелен удар в някой друг пункт на неприятелските позиции, беше намерила одобрението на главнокомандующия. Скоро обаче тази идея трябваше да бъде изоставена, понеже след заповяданите, няколко месеца преди атаката, приготовления за настъпление пред фронта на II. армия главнокомандующия се убеди, че подобна самостоятелна операция е много трудна. Действително, командующия II. армия беше донесъл, че при съществуващото морално състояние на войските и при нищожната маневреност на частите, да се разчита на успех при едно настъпление отатък Струма, е съмнително.

Когато в началото на месец септември стана ясно, че съглашенските войски готвят една решителна атака, начина за отбиване на тази атака не беше даже разискван в щаба на действащата армия. Както главнокомандующия генерал Жеков, който замина на лечение на 8. септември, тъй и началника на щаба му генерал Бурмов стояха на гледището, че удара трябва да се посрещне чрез засилване войските в атакуваният участък. Мнението на армейската група пък, какво тя е сигурна, че с разполагаемите резерви ще може да задържи натиска на съглашенските войски, идеше да успокои щаба на действащата армия върху правилността на взетото решение.

Този начин на действие в продължение на три години нито веднаж не беше се оказал непригоден. Пасивната задача на българската армия да печели време, докато Германия победи противниците си на западния фронт, позволяваше да се избягват големите операции, които вжн от туй, че са рисковани, но изискват и много жертви. Да се ограничи успеха на противника, следователно, чрез изпращане на подкрепления към атакувания фронт, беше едно решение, което отговаряше на стратегическата цел, която българската армия имаше да достига.

По такъв начин, както щаба на действащата армия, тъй и щаба на армейската група фон Шолц при размятането на резервите излизаха от решението да противупоставят на удара на неприятеля една пасивна съпротива в участък, който той ще избере за атака. Никаква мисъл не само за изпреварване на противника в действията, но и за един контр-удар в началото на септември не беше предварително разисквана пред вид на това, че маневрената способност на частите беше нищожна. Всичките предварителни разпоредби клоняха, да се отбие удара на противника чрез противустоене върху заеманите позиции, но и в това отношение разпоредбите за засилване на частите от 2. и 3. пехотни дивизии се правеха с една мудност, която показваше, въпреки всички външни белези, че разните командни инстанции нямаха още пълната сигурност, че неприятеля ще атакува само при Добро поле.

През това време командующия Източните съглашенски армии в Македония беше приготвил своя план за разбиване на българския фронт. Този план е бил съобщен на армиите с особена инструкция, изпратена на 31. август¹⁾. В тази инструкция се казва:

„Общата офензива има за цел пробиването на неприятелския фронт и разбиването на българските армии със цел да се добие един решителен успех.

А. Една главна централна атака, която ще извършат френско-сръбски сили, трябва да разбие 2. и 3. български дивизии и да се насочи в най-скоро време към Неготин, Кавадарци, за да среже на две българските армии.

Б. Когато тази атака напредне и започне да заплашва вардарската комуникационна линия, англо-френско-гръцки сили ще атакуват източно от Вардара I. българска армия, за да ѝ попречат да се устрои и отбрана комуникацията в долината, която е от грамадно значение за по-нататъшните операции.

¹⁾ „Офензивата на Източните съглашенски армии“ от полковник Юнцигер.

В. По-сетне напредването на централната атака ще се последва от едно комбинирано действие, водено с войските, които са западно от р. Черна, и със част от войските на централната атака по посока на Прилеп; след това успеха ще се разшири към запад и север чак до Скопие.

Г. Горизложените на кратко операции ще бъдат по-късно допълнени на изток с друга една операция, водена със част от английската армия заедно с гръцки войски, със цел да падне отбраната на Беласица, и да се заеме Рупелското дефиле.

Всичките тези операции съставят първата фаза на нашата офензива.

Д. С първата фаза на действия ние мерим на първо място унищожаването на организираниите неприятелски сили, гарантираме се освен това срещу една случайна неприятелска реакция, като се стараем да добием база, обслужвана с добри съобщения с тила на армиите.

На края на първата фаза ще трябва да се заеме следното разположение:

Французката източна армия — Тетово, Качаник, Куманово.

Сръбската армия — Кратово, Кочани.

Групата дивизии — Радовиш.

Авглийската армия — Струмица, Св. Врач, Мелник, Крушево.

Гръцката армия — Зърнево, Серес*.

По-нататък, във втората част на инструкцията, се казва, че крайните обекти за достигане през втората фаза са Ниш и София.

Тази инструкция е важна в две отношения:

1) В нея се говори за успеха на действията с една сигурност, която не оставя място за съмнение. Върху какво почиваше тази увереност? Не иска и дума, тя се основаваше върху пасивното държане на българските войски, които в продължение на две години не бяха дали знак за живот, и върху онази слабост на духа на българските части, която беше добре известна на фран-

цузкото командване, и за която говори генерал Момбелли в речта си към италианските войници.

2. Главната атака е възложена на френско-сръбски сили. Вън от артилерията, която беше изключително французка, французите дадоха за произвеждане на главната атака две пълни французки дивизии, на които се възложи да извършат непосредствено и пробива. По този повод полковник Юнцижер казва: „Сръбското висше командване трябваше да си пази силите; единственото средство, да се осигури пълната подкрепа на сръбската армия, беше — да ѝ се отвори пътя към нейното отечество. Един път позицията на противника пробита, тя можеше, на открито поле, да прояви напълно своята бойна способност в планинската местност и по-добре от всички отчаяно да преследва“.

Така предварителните разпореждания на нападателя носеха отпечатък на смелост, която не държи сметка за волята на отбраняващия се, но в същото време те почиваха върху едно разумно комбинирано сътрудничество между войските на разните съюзници.

Колкото се отнася до българската армия, тя беше лишена от всякаква свобода на действие, чрез която само се достигат на война положителни и големи резултати. Тя трябваше да следи всяко мръдане на противника, за да взема съответни мерки за защита. И в това отношение, може да се каже, българското командване беше подчинило своята воля на волята на командущият Източните сръбски армии. Към това трябва да прибавим още, че дивизиите не бяха проучили предварително, как ще организират отстъплението си, ако противника ги отблъсне от позициите, които възнамеряваха да заемат.

От тук и първата субективна причина, която беше от значение за крайният изход на борбата, и която съществуваше от две години, се заключаваше в липсата на инициатива у българското командване и в пълното подчинение на решенията, които то вземаше, на волята на неприятеля. Това вече беше първата крачка към поражението.

2. Действията от 14. до 20. септемврий. Борбата за пробива на южния фронт почна на 14. септемврий в 6 часа сутринта. Ние няма да описваме, как е била заета за отбрана позицията на 2. и 3. дивизии, нито как са протекли отделните моменти на боя. Онова обаче, което още от сега може да се каже в тежест на отбраната, то е, че тя не можеше да бъде водена рационално и съобразно с изискванията на съвременният отбранителен бой. Поради отсъствието на една позиция, която да съдържа материалните елементи за една упорна отбрана, естествено, отбраняващия беше принуден да постави в единствения съществуващ окоп значителни сили, вместо само дежурни отделения. По такъв начин войските, подложени на терорът от силният артилерийски огън, трябваше да водят главната борба на предната линия, при тежки условия.

За отбелязване е, че първия ден на офензивата, 14. септемврий, беше ден на силен артилерийски огън. Пехотните действия бяха слаби и никъде на фронта не постигнаха трайни успехи. Жертвите от наша страна не бяха големи, обаче силния неприятелски артилерийски огън беше оказал голямо морално въздействие върху войските.

Новите средства за борба подлагат бореца на страшни изпитания. Наистина, не всеки снаряд достига своята цел, не всеки куршум—своята жертва, но всред страшния гърмеж и под постоянната угроза на смъртта нервната система става тъй напрегната, че често пъти бойците изпадат в едно положение, което ги прави неспособни да се подчиняват на всяка разумна повеля на волята. Върху това обстоятелство трябва да се обърне особено внимание, когато се преценяват действията на бойците.

През този ден стана ясно, че противника ще нанесе решителния си удар пред левия фланг на 2. и десния фланг на 3. дивизия; същевременно с това обаче бяха констатирани нови сериозни групирания на неприятелски войски към Битолския фронт, гдето артилерий-

ската дейност беше също тъй засилена. Поради тази причина щаба на XI. германска армия насочи част от резервите си в тази посока.

Изобщо, поради усилената огнена дейност източно от Черна и на Битолския фронт щаба на армейската група и щаба на XI. армия направиха следните разпоредби:

1. Два пехотни полка (53. и 81.) заедно с две батареи и едно германско картечно отделение се дадоха в разпореждане на 61. корпус. На 16. пехотен полк бе заповядано да се доближи зад фронта на 2. дивизия.

2. Целия 73. пехотен полк и 12. германска йегерска дружина бяха изпратени за село Беранци в близост до 1. и 6. дивизии пред вид на неясненото положение на Битолския фронт. Рано сутринта на 15. септемврий пехотните части на 17. колониална и 122. французка дивизии в последователни гъсти вериги атакуваха българските позиции от двете страни на р. Доброполска и в кратко време добиха важни резултати. Малобройните защитници, останали на първата позиция, се опитаха да окажат съпротива на неприятелските части, но, силно потресени от артилерийският огън, не издържаха при вида на неприятелската пехота, която решително се катереше по стръмните склонове на нашите позиции. Така, някъде без борба, на места след големи усилия и след много атаки и контр-атаки, сжглашенските войски заеха първоначално позициите непосредствено от двете страни и южно от Доброполското блато. Към 4 часа след пладне цялата първа позиция между Ськол и Петерник беше в ръцете на противника. Тъй пробива беше свършен.

Пред растежия натиск на сжглашенските войски българските полкове получиха заповед да се отдръпнат и организират за отбрана на позициите южно от с. Градешница, в. в. Яребична, Цар Фердинанд, Тундженски гребен, Бригадната висота, Козяк, Камила, Мечи камен, Преслап. Разстроените и умаломощени защитници, броя на които беше останал съвсем малък,

се оттеглиха към посочените пунктове, след като пожертуваха по-голямата част от своята артилерия.

Този бърз успех на неприятеля върху един широк фронт се явяваше твърде обезкоителен поради разстройството на частите (донесенията гласяха, че полковете от 2. бригада на 3. дивизия били останали с по 100—200 бойци), поради липсата на каквито и да било фортификационни работи върху определената за заемане позиция и най-после поради невъзможността, да се изпратят своевременно значителни и добре организирани подкрепления.

Как е протекъл в подробности боя през този ден, за нас не е от значение. Важно е да се отбележи само, че бързият успех на противника се дължи на голямото морално угнетение, което силният артилерийски огън беше причинил върху защитниците, които, и без това с не особена морална стойкост, поради причините, които изложихме, се почувствуваха деморализирани, още повече и за туй, че при една отбрана, която се води при такива неблагоприятни условия само върху един окоп, влиянието на началниците мъчно се чувствува. При тази отбрана войниците бяха изоставени сами на себе си, поради което те някъде и преждевременно са напускали местата си. Още в 6 часа сутринта на 15. септември са били забелязани масови отдръпвания на войници от полковете на 2. и 3. дивизии към тила, вследствие на което позициите са били оголвани, и на противника се даде възможност да заеме някои пунктове почти безпрепятствено.

Тези отстъпващи войници внасяха деморализация и униние навсякъде, през където преминаваха. При това положение и поддръжките, изпращани за засилване на фронтът и затвърдяване на положението чрез контр-атаки, проявяваха слаба, дори и нищожна активност, а някои от тях дори отказаха да се бият.

Бъдещият историк ще установи, че 15. септември беше съдбоносен ден за защитата на позициите. Понататък великото дело на България можеше да бъде

спасено само чрез намясата на своевременно изпратена голяма съюзна помощ.

В една анкета по тези действия, произведена на другия ден след нашето поражение, се казва: „На 15. септември 1918. год. ратниците, които заемаха позициите на 2/3 и 1/8 бригади, укрепявани и отбранявани почти 2 1/2 години от самите тях при условия и несгоди не по-леки от настоящите, в по-голямата си част убити духом и деморализирани от престъпна пропаганда, подгнета на неприятелската артилерия разколебани и изгубили вяра в своята мощ, не бяха в състояние да се противопоставят с подобаващото самопожертвуване на неприятелския натиск и, като се поддават на неговият удар, дават му възможност да пробие и отвори фронта на позициите им, за да ги обхваща и изненадва от всяка страна“.

Показаните през този ден загуби, като се вземе под внимание наличното число на хората в полковете, бяха твърде големи. Те достигаха средно 40—50% от общия брой на бойците. Трябва обаче да се има пред вид, че в тези загуби влизаха голям брой пленени и отлъчили се от частите си войници. Загубите на атакуващия, според сведения, черпени от щаба на източните сръбско-венски армии, достигаха на около 1,200 убити и ранени.

Това, което стана при Добро поле, не трябва да ни очудва. Опитът от войните отдавна е показал, че и най-храбрите и най-калени в боевете войници са готови да се деморализират; колко повече това можеше да се очаква от войници, моралното разтление на които беше захванало да се чувствува много месеци преди деня на атаката. Че е имало отделни случаи на героизъм, на неподобно самопожертвуване, на силни контра-атаки и повъртни нападения, не иска и дума, но изобщо издръжливостта на бойците не стигна онези граници, които тя беше достигнала в тежките и с големи жертви водени боеве през есента на 1916. и пролетта на 1917. година.

На 15. септември вечерта командните инстанции бяха уведомени за размера на неприятелския успех и

за понесените ^{жертви} жертви. При това положенне, както щаба на действующата армия, тжй и щаба на армейската група фон Шолц, който имаше пълна свобода на действие, намериха, че все още е възможно да се поправи положението чрез изпращане на подкрепления. Тези командни инстанции нямаха точна представа за моралното състояние на войските и мислеха, че противника, поради понесените от него загуби, не ще може да има бързи успехи в един труден планински терен, който дава възможност на отбрани войници, снабдени с няколко картечници и орждия, да оказват дълга съпротива на много пъти по-силен противник. Поради туй разпоредбите, издадени от щаба на действующата армия, се ограничиха в насочване към атакувания фронт на 14., 16., 49., 81. и 87. пехотни полкове, две германски дружини и пет батареи.

В същото време, за да се облекчи командуването на 2. и 3. дивизии, щаба на армейската група разпореди, да се формира нов дивизионен участък от деснофланговата (2/3) и левофланговата (1/8) бригади от 3. и 2. дивизии, под началството на германския генерал фон Ройтер. Това беше една мярка, която идеше доста късно, и която трябваше да се вземе много по-рано, преди деня на атаката.

В същия ден се разпореди до армейската група фон Шолц да заповяда на частите да задържат на всяка цена линията: Тундженски гребен — Бригадната висота — Козяците — Преслап до пристигането на насочените към тази линия поддржки. На фелдмаршал фон Хинденбург бе телеграфирано да изпрати бързо 6 дивизии съюзна помощ, а правителството бе замолено да подкрепи това искане на българското главно командуване.

Така деня 15. септемврий отбеляза един решителен успех на неприятеля, джлжим както на неговото голямо числено превъзходство, тжй и на намалената издржливост на нашите войски, които в голямата си част излязоха от ржцете на своите началници.

На 16. септемврий сжглашенските войски разшириха успехите си на изток и запад. На запад усилията на неприятеля да напредне оттатък Сокол се разбиха о храброто джржане на 21. Средногорски полк, а на изток противника придоби малки успехи, които се джлжаха не толкова на неговите настойчиви атаки, колкото на слабата съпротива на защитниците.

Срещу новата ни позиция, която отстъпилите части от 2. и 3. пехотни дивизии заеха през нощта срещу 16. септемврий на линията: Бешище — Полище — в. Голям-Козяк—в. Преслап, противника на 16. сутринта поведе настъпление. Тази позиция беше само изучена и нямаше никакви фортификационни постройкы. След няколкократно атаки, към 11 часа пр. пл. противникът успя да заеме височината източно от с. Бешище и да обходи в. Лубеница, южно от с. Полище, кждето плени части от 28. пехотен полк заедно с командира му.

Сръбски части още сутринта на 16. атакуваха в Голям Козяк и след две атаки успяха да го заемат. Намиращите се там части от 2/3 бригада, поради малкия си числен състав, се джржали съвсем слабо.

По този начин бойния ред се разнищи, и другите полкове отляво и отдесно почнаха да се отдръпват. Кжде тези полкове щяха да се спрат на позиция, никой не можеше да каже. Всичко зависеше от случая и от благоволениято на противника.

През този ден се водеше тежка артилерийска борба и срещу позициите на 1. армия от двете страни на Вардара. Особено силен огъня беше срещу Доиранският участък, гдето имаше всички признаци, че неприятеля приготвя един голям удар.

Сжздаденото положение задаваше големи грижи на българското главно командуване поради слабите сили, с които се разполагаше, и поради разколебания дух на някои части, които никак не позволяваше да се разчита върху тяхната бойна стойност. При туй положение помощник-главнокомандующия генерал Тодоров, който замястваше заминалия на лечение главнокомандующ генерал

рал Жеков, за да се ориентира по-добре върху вървежа ча действията, замина за мястото на пробива и на 16. септември късно след пладне стигна в разположението на 3. п. дивизия. По пътя помощник-главнокомандующия срещна 14. пех. полк, който се намираше при село Милетково с две планински батареи, и го насочи към с. Радина, за да действа заедно със частите на 3. п. дивизия за ограничаване успех на противника на изток, който можеше да застраши десното крило на I. армия.

Вследствие бързите успехи на неприятеля щаба на 3. п. дивизия беше напуснал с. Акчар и беше се преместил в с. Конопище. Една ясна ориентировка върху положението никой не можеше да даде на помощник-главнокомандующия. Поради широкия фронт и несигурните връзки боя беше предоставен на по-долните началници. В дивизията нямаше един изработен и предварително проучен план за начините на действие при разните случаи на отбранителната война. От по-рано не беше се мислило и не беше се обсъждало, по какъв начин ще се действа при възможните и вероятни случаи, ако частите на дивизията бъдат принудени да изоставят отбраната на първата линия. Правеше впечатление, че началника на дивизията не вярваше вече във възможността да поправи положението. Той даже беше подал до щаба на действующата армия телеграма, с която искаше да бъде освободен от командването на дивизията по болезнени причини. Пристигащите постоянно поддръжки се изпращаха все напред, за да се изгубят по планинските долини и чуки. По всичко се виждаше, че няма сигурност в работата. При вида на това положение, още същата вечер бе изпратена до началника на щаба на действующата армия, за ориентировка, следната открита телефонограма:

„Тук положението е неуяснено и се мени всеки час. Частите са доста разстроени, особено 29., 32. и 80. пехотни полкове, а отчасти и 24. пехотен полк. Липсва връзка със съседите, и няма взето предварително решение за заемане една нова позиция и стабилизиране на един

нов фронт. Тъй, както вървят работите, за противника няма да бъде мъчно да печели всеки ден все нови и нови успехи.

Ако едно отстъпление по-нататък се наложи, което е много вероятно, I. армия ще трябва да вземе собствени мерки за охрана чрез завиване на десното си крило по Марианската планина, затова се разпорежи, 14. пехотен полк с две планински батареи от I. армия да замине от Милетково за с. Радина, за да прикрива крайния десен фланг на 5. дивизия и да действа при случай във фланга и тила на противника, който би настъпил северно от Конопище. Трябва да се направи всичко възможно за изпращане на подкрепление, особено планинската артилерия, иначе задържането на позициите може да бъде резултат само на една щастлива случайност, но не и на един обмислен предварително план“.

След обмяна на мисли с началника на дивизията върху сериозността на положението помощник-главнокомандующият одобри, да се продиктува на началника на щаба на дивизията една бележка, с която главно се разпореждаше, пристигащите подкрепления да не се изпращат напред, а да се спират на една позиция северно от Конопище, гдето да се стабилизира един фронт, към който постоянно да се отдръпват и разстроените части. Затова на първо време се разполагаше със следните пресни войски: 49., 14. и 87. пехотни полкове, 3 батареи от 24. артилерийски полк и две планински батареи от I. армия. Към тези войски трябваше да се присъединят онези, които се оттегляха от фронта, и новите подкрепления, които щеше да изпрати щаба на действующата армия.

На 17. и 18. септември обаче събитията се развиха с такава бързина и тъй неблагоприятно, че направиха невъзможно изпълнението на каквато и да било идея за право спиране на неприятелския удар.

На 17. септември противникът атакува два пъти безуспешно височината при с. Бешище и в. Пântелей-

мон. Заблуден от невярно донесение, че неприятеля бил заел в Пантелеймон, и че командира на корпуса бил заповядал, всички части, действащи източно от р. Черна, да се оттеглят на западния бряг на тази река, началника на 2. дивизия разпорежда двете бригади от дивизията да се отдръпнат вечерта на 17. срещу 18. септември по левия бряг на р. Черна. По такъв начин се образува един отвор, който нямаше с какво да се заплъни¹⁾. През този ден операциите пред фронта на 3. дивизия протекоха също тъй неблагоприятно. Без да имаше каквото и да било натиск от страна на неприятеля, цели полкове от тази дивизия напускаха позициите си при пжрвия изстрел на неприятелят и при пжрвия неприятелски снаряд, попаднал в техните редове. Тъй сами по себе си естествено силни позиции бяха напускани, без да се окаже каквато и да е съпротива на противника, само под привидния страх да не бъдат обходени. Който познава тези непристъпни и дивни места, ще остане всякога очуден, как е могло да се печелят тъй лесно успехи там, гдето само шепа борци, решени да умрат, можеха да забавят напредването на противника за много дни. И в този ден получи още веднаж потвърждение една стара истина: оржието е нищо, човек е всичко.

В произведената анкета за действията на 3. дивизия за този ден се дава следното характерно заключение:

„Изобщо, на 17. септември 3. пехотна дивизия не е могла да задържи позициите си. Почти всички полкове привечер, без да е имало особен натиск от страна на противника, са напуснали доброволно позициите си под един общ типичен претекст: заплашване на фланг и тил, отстъпване на сжседа, недостиг на патрони и пр. В тоя ден се подчжртава усилване на деморализацията на всички части в дивизията“.

1) Фактите и условията, при които е било заповядано това отговорно отдръпване на частите на 2. п. дивизия, са изложени в труда на г. Ив. Ат. Русев, цитиран по-рано, стр. 98.

А командира на 2/3 бригада в релациите си за действията на 17. септември пише:

„От този момент (към 2 ч. сл. пладне) се започна вече деморализацията и явното нежелание на войниците да се бият. Това нежелание да се съпротивяват на противника беше общо за всички. В тези непристъпни планини, по тия стръмни и скалисти долове може да се задържи и десеторно по-силен противник, щом като защитника желае да се съпротивява. Обща апатия беше обзела всички, и никой не желаше да си даде сметка, че с нежеланието си да се бием ние излагаме на катастрофа цялата страна . . . . .“

Тези силно болезнени, но правдиви думи, казани от близък участник в боевете, звучат като искрена изповед на едно наболяло войнишко сърце. Това беше действителното положение. Да се поправи то чрез средствата, които се имаха на разположение, нямаше възможност.

При все това нито в щаба на действующата армия, нито в щаба на армейската група се имаше още ясна представа на истинското положение на фронта. Тези щабове все още вярваха, че положението ще може да бъде поправено, и мислеха и сега още, че деморализацията на частите не е достигнала до там, че да ги прави негодни за никаква съпротива; затова предполагаха, че изпратените подкрепления, които, взети по книга, приблизително уравниваха вече силите на противника, ще спомогнат поне за временното му задържане.

На връщане от щаба на 3. дивизия, на 18. септември помощник-главнокомандующия мина през Прилеп, гдето беше щаба на XI. германска армия. Тук се състоя едно съвещание, в което взеха участие командующият армията генерал Щойбен и началника на щаба на армейската група полковник Шверин, и в което се обсъди положението. Командующият XI. армия изтъкна, че неговата надежда да възпре напредването на противникът е малка, понеже частите не оказват никакво съпротивление, и че, ако работите отиват така, той ще бъде принуден да заповяда в най-скоро време отдръп-

ването на цялата армия. В заключение той поиска, да му се изпратят още значителни подкрепления от частите на I. и II. армии. Един контр-удар със частите от десното крило на армията при създадените условия командующият армията смяташе свързан с големи опасности и вече изгубил значение.

Началника на щаба на армейската група беше на същото мнение, но добави, че имал заповед да съобщи на командующият армията, какво отеглянето на армията, особено на десното крило, поради политически и морални причини, които са от значение за българите, трябва да стане само при крайна необходимост.

Помощник-главнокомандующият одобри гледището на генерал Щойбен и обеща, че ще изпрати възможните подкрепления от II. и IV. армии, след като размени мисли по този въпрос с началника на щаба на действующата армия. Той се надяваше, че войниците ще се подбодрят морално, понеже в този ден (18. септември) I. българска армия беше записала една голяма победа над противника, който беше атакувал позицията на 9. п. дивизия източно от Вардара.

Колкото се отнася до отеглянето на десното крило на армията, помощник-главнокомандующия се присъедини към мнението на началника на щаба на армейската група, след като се разясни, че то изразява едно желание на българския цар, който, изглежда, е настоявал пред командующият армейската група генерал фон Шолц, да се направи всичко възможно за задържането на градовете Охрид, Ресен и Струга в български ръце. Във всеки случай помощник-главнокомандующия настоя, да се остави на генерал Щойбен по-голяма свобода да действа съобразно създаденото положение. Колкото се отнася до подкрепленията, които командующият XI. армия искаше да му се пратят от I. армия, помощник-главнокомандующия съобщи, че е говорил по този въпрос със командующия I. армия, но че той му отговорил, че не можел да отдели от армията никаква част освен 14. пехотен полк и двете планински батареи,

които вече бяха насочени към 3. дивизия. Той заяви обаче, че командующият групата армии е властен и може да разпорежи, ако намира възможно, да се вземе и друга някоя част от I. армия.

Командующият XI. армия генерал Щойбен запитва тогава, дали не може да се заповяда на I. армия да мине в настъпление. Помощник-главнокомандующия съобщи, че този въпрос го е занимавал, и че по него той е говорил с командующия I. армия, генерал Нерезов, но че последния не се наемал да мине в настъпление, понеже считал, че силите му са недостатъчни.

Същия ден помощник-главнокомандующия се върна в Кюстендил, гдето го чакаше съобщението, че генерал-фелдмаршал фон Хинденбург разпоредил, да се изпрати на южния фронт една германска бригада от Севастопол. Това съобщение завършваше с уведомлението, че повече войски не могат да се изпратят. Този отговор беше съобщен на министър-председателя като допълнение на телеграмата, с която се искаше застъпничеството на правителството пред германците, да се изпратят на България шест дивизии съюзна помощ.

През деня на 18. септември противника беше реализирал само малки успехи. И през този ден обаче частите отстъпваха, без да оказват съпротива на неприятеля, който беше успял да достигне линията: моста Росимбей на р. Черна—Куманичево—северно от Мрежечко—южно от Конопище. Тъй пробива беше вече напреднал за четире дена на 30 километра зад първата българска позиция. А това беше много, като се вземат във внимание естествените мъжнотии, които противникът имаше да побеждава.

За по-нататъшните действия на 19., 20., 21. и 22. септември няма какво да се говори в подробности. Приложената карта (приложение № 4) показва някои от етапите, които българската отстъпваща войска мина до 23. септември. Пред растещата деморализация на всички части волята на началстващите лица да приведат в изпълнение една оперативна идея не можеше

да почива на едно положително пресмятане върху числото. Ще се пратят после към атакувания фронт още 18., 37., 54. и 66. пехотни полкове, всички допълнящи дружини, два конни полка, още няколко батареи, взети от II. и IV. армии, ала всички тези войски няма да сторят нищо, понеже командването на частите беше разстроено, деморализацията на войските пълна. Голяма вълна непокорни строеви войници бяха напуснали своите места на фронта. Нищо не беше в състояние да ги възпре. За тези войници началника на 3. пех. дивизия говори в показанията си¹⁾:

„Непокорните заплашваха с огън и нож офицерите и войниците от щаба на дивизията и полицейския полускадрон, които се опитваха да ги спрат. Те изглеждаха не убити духом, вършещи умишлено деяние, което оправдаваха с това, че били разбити и че считали безцелно по-нататъшното продължаване на войната“.

По същия повод началника на 2. пехотна дивизия, като говори за действията на 15. септемврий, пише:

„Беглеци имаше целия ден . . . Главната маса беглеци се насочваше на север от Кавадарци, за което телеграфирах в щаба на действащата армия, да се вземат мерки.“

Дисциплинарният упадък по-рано в дивизията и агитационните влияния от преди действията се проявиха“.

„Беглеци много. Цели взводове бягат и с оръжието си пробиват път.“²⁾

На 16. септемврий, според казането на същия началник на дивизията, в един от полковете е имало масово бягство.

При такова положение на нещата, което започна от първия ден на атаката, неприятеля вече не се сражаваше, а вървеше по дирите на нашите отстъпващи войски. Тук-там имаше проблесък от морални добродетели в някои части, но и те, оставени сами на себе си,

1) Анкета, произведена от генерал Кутичев, за действията на 3. пехотна дивизия.

2) Ив. Ат. Русев, цитиран труд.

губеха скоро куража си и се отдръпваха. Така, на 19. септемврий Престолонаследника княз Борис беше на платото южно от с. Кавадарци, гдето срещна широко разлялата се вълна от хора с наведени глави — бивши защитници на Добро поле, увлечени в безспирно отстъпление. С глас ясен — гласа на съвестта — той спря челните групи, след тях и другите последователно пристигащи части и, след като им напомни за техния върховен дълг, покани ги да продължат борбата. Думите на Престолонаследника към войници и началници донесоха известно успокоение. Частите се спряха и заеха позицията, която почнаха да организират срещу настъпващия неприятел. Но какво можеше да направи един само човек, макар обичан от всички, при общата безинтересност и при негодуванието, които бяха обзели душите на бойците? На следния ден същата вълна от хора вече газеше водите на Вардара. Морала беше пречупен. А на война моралът е всичко.

На 19. и 20. септемврий противника реализира такива бързи успехи, които застрашиха съобщенията на I. и XI. армии, че никаква илюзия за задържане на неприятелското напредване пред слабата съпротива на нашите части не можеше да има място.

От това изложение за действията ние можем да теглим едно заключение. Ако пробива на укрепления фронт и заемането позициите в атакуваният участък беше едно събитие, което можеше да се случи и при най-добрите за отбрана войски на света, то безспирното отстъпление в една планинска местност, често пъти пред привидни мъчнотии и несъществуващи нападения, беше едно деяние, което може да се оправдае, но не може да се извини.

Нежеланието на войските да се сражават парализира усилията на командването до там, че никаква сметка не можеше да се направи с увереност, че ще се повлияе благоприятно върху хода на операцията.

И така, втората субективна причина за лесният и бърз успех на неприятелят е липсата на един предва-

рително обмислен план за действие, обсъден в неговите подробности; в употреблението на поддръжките последователно и отделно по полкове, дружини и батареи; в общата апатия, която беше обвзела подчинени и много началници, и която беше претърпяла в тях чувството на дълг и готовността за самопожертвуване до край, в деморализацията на войските.

3. Оттеглянето на I. и XI. армии. Деня 19. септември е един от решителните дни за насоката на операциите. През този ден противника претърпя, наистина едно голямо поражение пред фронта на нашите позиции източно от Вардар и северно от Дойранското езеро. Но в същото време той реализира и успехи в участъците на 2. и 3. дивизии, които успехи застрашаваха ж.-п. съобщения Удово — Велес и фланговете на I. и XI. армии. Коя от тези две победи щеше да надделее — нашата или тази на неприятеля —, зависеше само от едно смело решение за даване едно решително сражение със всички разполагаеми сили и средства. Един смел и безогледен удар от I. армия към Солун с решителното съдействие на II. армия и неатакуваните дивизии от XI. армия беше едно решение, което можеше да ни доведе до една победа, но също тъй и до едно пълно и окончателно поражение със всичките му грозни последици. Духа на войските, численото и материалното положение на армията, най-после общото военно положение на съюза не препоръчваха този начин на действие, при който се рискуваше всичко без надежда да се спечели всичко. При все това, едно смело настъпление, колкото малки и да бяха изгледите за успех, поради колебливостта на много началници, които не вярваха в настъпателния дух на своите части, за един решителен вожд щеше да бжде, може би, въпреки всичко, един благоприятен случай да свърши войната с една блескава победа или с едно пълно поражение.

През този ден обаче, когато трябваше да се вземе едно съдбоносно за по-нататъшния ход на действията решение, помощник-главнокомандующия беше заминал

наново за фронта, а началника на щаба живееше още с убеждението, че духа на войските ще се подобри, и че положението ще се поправи. Това си убеждение той беше предал на министъра на войната генерал Савов и на министъра на финансите г. Ляпчев, които на 19. септември бяха в Кюстендил. При все това, от едно допълнително разяснение по положението, което министрите пожелаха да им се даде, те се убедиха, че натиска на противника не би могъл да се задържи с леснина, и че това би могло да стане, ако се заеме за отбрана една линия към Скопие — Куманово, а може би и по-на север, и то при най-благоприятни условия, че значителни подкрепления от Германия ще пристигнат в най-скоро време.

Въпроса за изпращане подкрепление на българската армия обаче не беше получил още окончателно решение. Беше съобщено, че освен германската бригада от Севастопол, ще бжде изпратена и една австрийска дивизия. Когато щяха да пристигнат тези части, не беше известно. Германското главно командване, което беше добре информирано за истинското положение на фронта от щаба на армейската група, не можеше да не знае опасностите, които ни застрашаваха, обаче то не можеше да ни помогне, понеже водените във Франция големи боеве не му даваха възможност да отдели необходимите за Македония войски. Това обстоятелство се изтъкна пред министрите, и се подчърта, че тъй, както отиват работите, има всички белези да се заключи, че Германия ще бжде сигурно бита. При това положение, когато България беше изоставена сама срещу многобройни противници, въпроса за начина на воденото войната и насоката, която трябваше да се даде на операциите, не зависеше само от главното командване, а и от правителството. И в разискванията, които станаха по този въпрос, се изтъкна, че е минало времето за колебание в избора на решенията, понеже не беше вече по силите на българската армия да задържи устрема на противника със собствени средства.

През това време обаче щаба на армейската група беше взел своето решение.

Вечерта на 19. септемврий щаба на армейската група разпореди, армиите да се оттеглят, както следва:

XI. армия на линията Перистер — к. 1248 — Чернобог — височината при Тополчани — в. северно Канатларци — Бели Камен — водопада при вливането на р. Каменица в р. Черна;

3. пехотна Балканска дивизия заедно с новопристигащите части да задържи позицията Режава—Бежица—Кочана — висотите северно Барово—Гор. Драчевица—Коприщица.

I. армия на линията Чиф. Дрян — в. 950 — Мирчово—Удово — височините при Валандово—Раброво—Беласица планина.

Движенията на частите за заемане на тази линия трябваше да се започнат през нощта на 20. срещу 21. септемврий по ешелонно.

Със същата заповед щаба на армейската група Шолц разпореждаше, XI. армия да държи силни резерви зад лявото си крило за охранение пътя Градско—Велес, а I. армия да формира при Струмица един отряд (12 дружини и 12 батареи), готов за изпращане към Щип—Криволак, за да се осуети преминаването на противника северно от Вардара.

И тъй, на 19. септемврий щаба на армейската група фон Шолц, като оценява, че едно решително нападателно действие от наша страна би било рискувано, взема решение, което бе одобрено от началника на щаба на действующата армия, да оттегли частите на една по-задна позиция, със цел да се избегне обхода на вътрешните крила на I. и XI. армии, и да се освободят тези части от зависимостта на ж.-п. линия Велес—Дедели. Това беше едно решение, което, като изменяше позициите на 4., 302. и I. дивизии от XI. армия и цялата I. армия, изхождаше от желанието, да се скъпи всяка крачка от Македонската земя, и почиваше на надеждата, че пристигащите подкрепления заедно

със значителният отряд, формирането на който се започнаше на I. армия, ще успеят да поправят положението и ще задържат неприятеля на новата линия. Едно основно и документално проучване в бъдеще на условията, в които се намирахме в свръзка с положението на фронта, ще покаже, колко пагубни и непочиващи на предварителни пресмятания бяха тези решения за постепенно отдръпване, и колко, след напускането идеята за един смел нападателен удар, за нас беше необходимо да възприемем друга една идея, също тъй смела — решително отдръпване на целите I. и XI. армии много назад, до една линия, където със сигурност можеше да се очаква, че достатъчно подкрепления, заедно със здравите части от фронта, ще поемат наново борбата срещу един неприятел, който ще бъде сигурно дезориентиран в нашите намерения. Но, за да се започне това на 19. септемврий, се искаше също такава смелост и липса на страх от отговорност, каквито бяха необходими, за да се заповяда и едно общо решително нападение.

По такъв начин българското главно командване пропусна известно време във взимане на решение да заповяда действия, които след няколко деня му се наложиха от неприятеля. И когато на 22. септемврий неприятеля стигна Криволак, гдето нямаше наши боеспособни части да задържат неговото напредване, щаба на действующата армия заповяда на групата Шолц, която още се колебаеше да вземе едно смело решение:

„Тъй, както отиват работите пред фронта на групата армии, вероятно ще бъде необходимо отдръпване на частите на други позиции. Изпратените от Австрия и Германия слаби подкрепления ще пристигнат твърде късно, необходимо е да се запази до тогава безопасността на армията, за да може тя заедно с подкрепления да възпре противника на една предварително проучена и укрепена линия. За тази цел разпоредете, да се проучи и почне укрепяването на една позиция приблизително на линията по височините северно от

Тетово—Скопие—Шип—Плачковица и Огражден планина в свързка с позициите на II. армия.

Тази линия да бжде основно проучена, и укрепването ѝ да почне със средствата на тилните части от Македонската областна инспекция и местното население. За целта в голям размер могат да се употребят и етапните германски войски. В свързка с десното крило на позицията ще трябва да се проучи и почне укрепването на позицията южно от Тетово—Скопие — приблизително към височините южно от Дебър—Кичево—Турия—Баба планина—Голещница планина, като се потърси връзка с поменатите по-горе позиции при Шип.

Положението налага, отдръпването към тази позиция да става постепенно, за да се спечели поне две-три седмици време, което е потребно за пристигане на подкрепленията.

За мнението и разпореждането на групата да се донесе в най-скоро време. Заповед. 11639.“

Тази телеграма, която беше едно подсеждане за щаба на групата Шолц за едно по-смело отдръпване на целия фронт на XI. армия, беше допълнена на 23. септември сутринта с една директива, която гласеше:

„До щаба на групата Шолц.

От последните събития, които се развиха по фронта на групата Шолц, може да се заключи, че противника, след като си осигури важния за него комуникационен път Битоля—Прилеп, ще продължи да развива главните си усилия нагоре по Вардар, със цел да излезе с големи сили на Овче-поле към Велес и Шип, отдето за него се откриват две главни посоки за действия: едната към Скопие, другата към Царево-село.

С бързото напредване към Велес и Скопие противника ще се стреми да отхвърли XI. армия към Албания, а с напредването си към Шип—Царево село ще застрашава тила на I. армия, евентуално и важния комуникационен път на II. армия по долината на Струма.

С бързото напредване на врага към Шип и Царево-село не само ще се постави в безизходно положение

I. армия, но се откриват за врагът и посоките към стара България.

При това сериозно положение, със цел да се срещнат с достойнство и със шанс за успех всички възможни евентуалности, на групата армии Шолц за сега предстои:

1. Със засилване вътрешните крила на XI. армия и I. армия да образува големи ядра към Велес—Шип и с бързо маневриране от двете страни на Вардара между тези пунктове да затвори гореказаните две важни посоки.

2. От западното крило на XI. армия, което само с необходимите войски ще трябва да пази посоките към Кичево—Дебър, да се изтеглят най-бързо към Скопие не по-малко от две пехотни дивизии, които заедно с подкрепленията, които ще има да пристигнат, ще образуват главна маневрена група за контра-настъпления по Вардара със цел за възстановяване на старото положение.

3. I. армия, освен това, като държи връзка с II. армия, ще трябва да пази и посоката от Струмица през Пехчево за долината на Струма.

4. Групата армии, следователно, ще трябва за сега да тегнее с главните си сили на Овче-поле и да приготвява откъм Скопие ядро за контр-удар. Зап. 11646.“

Тази директива вече заповядваше едно смело отдръпване със цел да се образуват необходимите резерви за маневриране за един контр-удар по долината на Вардара. Ако това беше успяло, сигурно е, че неприятеля не би могъл да реализира бързи успехи към Царево-село; следователно, все щеше да последва една задръжка в действията, докато пристигнат, ако не всички, то поне двете австрийски дивизии, които бяха вече на път.

По едно искане на австрийците, щото Сборната дивизия да остане на мястото си, докато бжде сменена от австрийски войски, началника на щаба на действующата армия телеграфира до аташирания към австрийската армия полковник Тантилов:

„Предайте в щаба на австро-унгарското главно командване, че съгласно искането на същия щаб е разпоредено, Сборната дивизия да остави на досегашните си места, западно от Охридското езеро, силни ариергарди, докато този участък бъде зает от 9. австро-унгарска конна дивизия.

Задържането на линията Струга—Кичево с по-големи сили е съпроводено с рискове, които могат да докарат изгубването на част от нашите войски. От друга страна нуждата, да се съсредоточат възможно по-големи резерви на решителният участък, налага притеглянето на части от Сборната дивизия на север. Ето защо се налага прибирането на нашето крило по-близо към линията Дебър—Кичево, толкова повече че, когато решителният успех на външния фронт бъде достигнат, нашето десно крило лесно ще бъде изнесено напред. 11673“.

На 24. септември началника на щаба на действащата армия беше заминал за София, за да вземе участие в Министерския съвет. Понеже отдръпването на десното крило на XI. армия, което за нас беше от решително значение, за да могат да се изпълнят предписанията на директивата, не вървеше бърже, началника на оперативния отдел изпрати до щабовете на групата Шолц и на XI. армия, рано сутринта на 25. септември, следната телеграма:

„Очакваните действия по долината на Вардара налагат, да се бърза твърде много с отдръпването на Сборната, 6. и 1. дивизии през Тетово за Скопие. Необходимо е, с усилен и непрекъснати маршове полковете да стигнат в Скопие преди неприятеля, и по такъв начин да се попречи на противника да ги откъсне от другите наши части. Освен това всички направления, които водят от юг към Вардара в околността на Скопие, трябва да се пазят най-упорно, за да се извърши оттеглянето без спънки. 11680.“

Тази телеграма беше предизвикана от донесението, което се получи в щаба на действащата армия, че

частите на 62. корпус (1., 6. и Сборната дивизии), които още на 22. септември трябваше да се оттеглят на линията Дебър—Кичево—Брод, по решение на командира на корпуса били задържани на старите си позиции. Само левия фланг на 1. дивизия се беше оттеглил малко на север, за другите части командира на корпуса разпоредил да останат на старите си позиции до 25. септември вечерта.

Това закъсняване не можеше да се оправдае със създаденото военно положение, което налагаше най-голяма бързина в отдръпването на частите, за да се образуват необходимите резерви при Скопие. То обаче произтичаше все от същото желание, да се задържат градовете Охрид, Ресен, Струга, което не можеше да намери никакво оправдание. Туй обстоятелство беше толкова обезпокоително, че дори българския началник на артилерията на XI. армия донесе телеграфически в щаба на действащата армия, че германското командване без всяка оправдателна причина забавя отстъплението на частите, което може да докара до големи опасности.

Туй с нищо не оправдано закъсняване по отдръпването на 1., 6. и Сборната дивизии ще стане по-късно причина, да се оставят в плен три от най-добрите и най-запазени български дивизии.

От изложеното до тук се вижда, че на 22. септември българското главно командване взе най-последно важно решение и, като не се спря пред тежката жертва да изгуби цяла Македония, заповяда, частите на XI. армия, западно от Вардар, да се отдръпнат бързо на север и да формират при Скопие един силен резерв, който можеше да изиграе една важна роля. Каквото и да се казва, не може да не се признае, че в основата на тези разпоредения беше легнала една здрава оперативна идея. С дивизиите, които щяха да се съберат при Скопие, както и с ония резерви, които можеха да се образуват от изпращаните от Германия и Австрия войски, нашата армия можеше да добие

възможност да се спусне към Овче поле и да отнеме на противника свободата да маневрира към Царевосело и да напредва към Скопие, ако разложението в нея не бе последвало тжй скоро след 25. септември.

Плана на българското главно командване за по-нататжшните действия, както проглежда от директивата от 23. септември, се заключава в един широкотстъпателен маневър с XI. армия, през което време I. армия трябваше да стабилизира положението си по Градец и Беласица планина, задържането на която позиция беше от решително значение за добрия ход на по-нататжшните действия. Ако това се удадеше, ние щехме да имаме благоприятно стратегическо положение за една операция със събрани сили, която щеше да постави нахлъталия дълбоко напред неприятел в много трудно положение.

И тжй, на 23. септември, след като взе решение за едно широко отдръпване, щаба на действующата армия имаше повече основания да се надява за благоприятен край на действията, отколкото в началото на неприятелската офензива. Тази надежда се осланяше и на факта, че германското главно командване събщи, че били на път за Македония две австро-унгарски и една германска пехотни дивизии и познатия по своята солидност германски алпийски корпус.

При това положение началника на щаба на действующата армия хранеше още надежда за добрия край на работите, поради което на загрижените запитвания на правителството върху хода на операциите той отговори:

„Министър-председателя.

Армията на фронта заема означените ѝ позиции от висшето командване в пълнен ред, водейки упорити боеве с ариергардите си. Противника настъпва предпазливо, по-голяма активност проявява в участъка Клепа планина—Градско—Криволак.

Армията е още боеспособна, макар и не в такава степен, както всички очаквахме. I. армия е здрава, на

нея може още да се разчита. От XI. армия само 3. дивизия е деморализирана и части от полковете от състава на 2. дивизия. При това положение не може и дума да става, че армията няма да може да воюва. Тук-там се появяват непокорства, но те не са в размер такъв, за да ни накарат в този момент да прекратим борбата с враговете.

Духа на войниците в някои от полковете е понижен, но не до положение да бъде непоправим. Единствения лек на това е бързото подкрепление от страна на съюзниците ни, и то в такъв размер, че да затвърдим създаденото ново положение на армията и да можем да извадим няколко дивизии в резерв за почивка, обучение и подбодрение.

За целта съм искал от германското главно командване 10 дивизии. С пристигане на тези дивизии ще създадем за нас благоприятно положение, и ние след известно време ще можем да минем в настъпление. За това още от сега съм дал нужните директиви на групата Шолц.

С възстановяване на новото положение съюзните дивизии трябва да останат в състава на армията ни; без това тя, под впечатление на миналото, ще изпадне в положението на безпомощност и ще почне да губи наново вяра в силата си. Армията и народа ни се намират в положението на Италия през време на офензивата от страна на съюзниците ни при Изонцо. Както тогава съюзниците я подкрепиха на време и в късо време я подбодриха до степен да нападне, тжй и с нас това е възможно да стане, ако съюзниците ни изпратят веднага едно внушително ядро, което да създаде едно трайно положение, а не временно да коригира една лоша стратегическа обстановка. В тази смисъл аз молих германското главно командване, моля и правителството да подкрепи молбата ми . . . . .

Считам за необходимо, вжн от това, да доведе до знанието на правителството, че при това колосално напрежение, което прави армията при най-лошите

условия на живение, не може да продължава войната за неограничено време. Като има това нещо правителството пред вид, нека направи своите съображения. 11658. 23.IX. 1918. г.“

Ние се отказваме да подлагаме на преценка съдържанието на тази телеграма; тя е в много отношения характерна, и нека читателя, като има пред вид гореизложеното, сам да си направи заключение, какви биха могли да бъдат съображенията на правителството.

На следния ден началника на щаба на действующата армия бе повикан в София да даде лично някои обяснения по съдържанието на телеграмата и изобщо по военното положение пред министерския съвет, държан под председателството на царя.

Същия ден главнокомандующия генерал Жеков поиска да му се съобщат по телеграфа във Виена, какво е положението. В отсъствието на началника на щаба, началника на оперативният отдел, в духа на дадената на армията директива, изпрати на главнокомандующия следната телеграма за осветление:

„Виена, за главнокомандующия.

За осветление върху положението донасям Ви следното:

Неприятелският натиск срещу 2. и 3. дивизии има успех и се разви в голяма победа не само поради превъзходните сили на противника, но и поради слабата съпротива на нашите части и липсата на връзка в действията . . . . .

Сега положението е сериозно, и нашите части от I. и XI. армии, които са в отдръпване, имат заповед да държат линията: Беласица—Градец планина—височините южно от Щип и Велес—Клепа планина—височините южно от Кичево и Дебър. На тази линия частите ще се съпротивляват, колкото се може по дълго време, за да се даде възможност на 1., 6. и Сборната дивизии да се отдръпнат и групират между Тетово и Скопие.

Целта на противника изглежда да е, като заеме Щип и Велес, да съсредоточи големи сили към Овче

поле и с действия към Царево село и Скопие да раздели нашите сили, като отхвърли XI. армия към Албания, а I. армия на изток. При сегашното числено и морално състояние на армията ни това лесно ще се удаде, ако противникът успее да се настани на Овче поле. Понеже отхвърлянето на I. армия от Беласица и Градец планина е за неприятеля една повелителна необходимост, за да уреди комуникацията по железопътната линия в долината на Вардара, трябва да се допусне, че тази армия ще бъде атакувана в скоро време и по фронта, ако операцията във фланг откъм Овче поле не успее. Едновременно с това очакват се действия срещу II. армия . . . . .

Според мене положението е такова, че не трябва да се спираме пред тежката жертва да губим територия. Важното е сега, да спасим живата сила на армията и да я организираме за борба. Ето защо бързото отдръпване на Сборната, I. и 6 дивизии се налага. Тези дивизии, както казах, ще се съберат при Скопие. Образуването на друго едно силно ядро от пристигащи наши, австро-унгарски и германски части при Куманово се налага. Тези части ще трябва да бързат да се спуснат към Овче поле и отнемат възможността на противника да маневрира по посока на Царево село и да напредва към Скопие. Ако ние не успеем да съсредоточим тези ядра, и противника ни изпревари, то, без да даваме решителен бой, като задържаме настъплението на противника с ариергарди, ще трябва да се отдръпнем още по на североизток, па ако е необходимо и чак до Калиманската позиция. Нашият план изобщо в главни линии трябва да бъде: като маневрираме с десното си крило, без да даваме решителен бой, докато не групираме достатъчно сили, да употребим всички усилия за задържане позицията на I. армия по Беласица и Градец планина, в свързка с тази на II. армия. Затова едно от първите пристигащи подкрепления трябва да се изпрати и на I. армия, за да може тя безусловно да се закрепят на Беласица. Ако това се удаде, ние ще имаме едно

твърде благоприятно стратегическо положение, за да нанесем на неприятелят един силен удар сжс засилената I. армия и да го поставим в криза по-голяма от тази, която ние сега изпитваме. Всичкия въпрос е обаче, дали ние ще можем да задържим сегашните позиции на I. армия, и дали подкрепленията ще успеят да пристигнат на време. Ако това се удаде, сегашния неуспех ще бжде уравновесен с една наша победа.

Необходимо е при това, да се настоява пред сжюзниците за бжрзото изпращане на подкрепления, и то най-малко в размер равен на предвидените в конвенцията б корпуса. Това трябва да стане безусловно, иначе с малко сили, при отпадналия дух в многочасти, който е помел от сжрдцата на войниците всички военни добродетели, положението може да се закрепи само временно.

Ще бжде добре, ако вие изкажете мнението си по тези сжображения, защото време няма за губене, а пжк сжюзниците се колебаят още да ни дадат онази подкрепа, която ни джлжат. Време е за бжрзи решения. № 11671. 24. IX. 1918. г."

На тази телеграма не се получи никакъв отговор, но ние и сега оставаме с убеждението, че, ако общото разложение в армията не беше последвало тжй бжрзо, и ако дивизиите западно от Скопския меридиан бяха успели да се отдржпнат едновременно, бжлгарската армия можеше да постави безопасно втурналия се напред неприятел пред тежки изпитания. За сжжаление обаче, на 25. септемврий щаба на действующата армия бе нападен от рота вжоржжени войници, вржската с армиите бе прекжсната, командването парализирано.

При това положение се сжбира в София министерския сжвет под председателството на царя. В сжвета началника на щаба изказал мнение, че положението, макар и тежко, ще може да се поправи, и че всички надежди за един благоприятен обрат в действията не сж изгубени. Поради туй сжвета не е можал да вземе едно определено решение. На излизане от двореца обаче

министрите получават сжобщението, че главната квартира в Кюстендил била нападната от войници, дошли от фронта, че вржките с армиите сж прекжснати, и че за едно действително командване вече не може да се мисли. При това положение министрите решават, че е вече крайно време, да се влезе в преговори с противника за спиране на военните действия и за сключване на отделен мир. На следния ден бжлгарските делегати заминаха за Солун.

На 27. септемврий началника на щаба се завжрна в главната квартира. След като се убеди, че положението на фронтжт е значително влошено, той изпрати до правителството следната телеграма:

„Министр-председателя.

С неизразима тжга трябва да призная, че разложението в армията расте всеки ден. След 3. и 2. дивизии сега има сжщи проявления на своеволно напушане на позиции в 4. и 9. дивизии. Боя се, че в скоро време сжщото морално сжстояние ще обвземе и други части, понеже кжм причините, които идват от противника, се прибавят и грамадните мжчнотии по организирането на подвозжт и снабдяването на сражаващите се части с бойни и хранителни припаси. Пжтищата са препжлнени с отлжчили се от частите си войници и обози, които спират движението кжм фронтжт и с джржанието си могат да се отдадат на изстжпления от разен характер. При това положение и войниците, които сега сжбират последните си военни добродетели, за да отстояват с мжжество на вражеското нахлуване, може да се намерят в сжстояние на пжлно изтощение, поради липса на храна, и в невжзможност да се сражават, поради липса на мунициии. По такжв начин трябва да се смята, че сжпротивата, която ще може да се окаже на противника по разните позиции, ще бжде сжвсем малка, дори нищожна.

Правителството ще трябва да вземе мерки за запазване реда вжв вжтрешността, защото войниците, вржщайки се по домовете си, могат да причинят такива повреди

по съобщителните средства, щото действията на армията ни на фронта може да се парализират във всеки момент. 11700 — 27.IX.1918. г."

През това време обаче разложението в армията беше взело такива размери, че беше направило невъзможно ръководенето на операциите и изпълнението на каквато и да било оперативна идея. Катастрофата приближаваше.

От казаното в този пункт можем да изведем друга една субективна причина за нашето поражение. И тази причина ние виждаме в липсата на един вожд, вожд смел и просветен, който бравира отговорностите и умеє да взема бързо решение от голям размах. Много ценно време бе изгубено, и щаба на действащата армия попадна на едно истинско идейно решение едва на 23. септември с разпореденията, да се върви за Скопие и Куманово. Но и това решение по причини, които лежат въвн от щаба на действащата армия, и които тепърва ще се поясняват, се приведе в изпълнение с една бавност, която стана причина, да се жертвува част от българската армия.

4. *Командуване*. За да свършим със субективните причини на нашето поражение, ще кажем няколко думи и за командването. Този е един от болните въпроси, разглеждането на които ние бихме изоставили за благоприятно време, ако той не допринасяше за разясняване на условията, при които се водиха последните големи боеве на южния фронт.

Фаталността беше отредила, в най-решителния час на войната главнокомандующия действащата армия генерал Жеков да не бжде на своя пост. Не може да се знае точно, какво влияние би оказало върху събитията, ако главнокомандующия не бе заминал на лечение. Естествено, неговото отсъствие създаваше една празнина в командването, понеже и помощник-главнокомандующия, който го замястваше, и началника на щаба бяха от скоро време в главната квартира. Всичко това, въвн от личните достоинства на хората, бяха обстоятелства, които не могат да бждат причислени към благоприятните.

Мнозина предполагат, че, ако главнокомандующия генерал Жеков беше на своя пост, той щеше непременно да заповяда, още в деня, когато противника почна атаката си, друга атака със частите от II. армия срещу позициите на противникът отатък Струма. Това предположение не изглежда вероятно. Познато е, че идеята за един такъв маневър не беше чужда на българския щаб на действащата армия, и че тя бе изучавана и формулирана писмено още през лятото на 1917. година. На командующия II. армия беше предписано да проучи въпроса за атака на неприятелските позиции със цел да се заеме билото на Круша планина и изнесат позициите ни отатък Струма. По въпроса командующият армията беше представил един обстоен доклад, в който бяха определени точно средствата, които ще са необходими за успешното водене на това предприятие. Изпълнението на този план бе изоставено, защото нямаше възможност да се удовлетворят исканията на командующият армията. По-късно, към края на 1917. година, същата идея занимаваше щаба на действащата армия, обаче главнокомандующият я изостави поради лошото морално и материално състояние на войските и поради липса на достатъчно свободни войски, за да се формира една силна ударна група. Най-после, през юний 1918. година главнокомандующият изгуби напълно увереността в способността на II. армия да мине в настъпление, поради неблагоприятните донесения, които той беше получил за духът и средствата на частите от тази армия. Затуй като идея за действия главнокомандующия генерал Жеков беше възприел правото спиране на неприятелският удар, чрез изпращане поддръжки към застрашения пункт, т. е. същия начин на действие, който намери приложение. Че главнокомандующия, въпреки всичко, можеше да заповяда на II. армия да атакува неприятеля, беше възможно, но това щеше да бжде не като последица на едно много по рано взето решение, а като средство за излизане из едно критическо положение, продиктувано от момента.

В свръзка с отговорностите по воденето на операцията се говори също тжй, че новия началник на щаба генерал Бурмов, който встъпи в изпълнение на длжжността си на 18. юлий, не бил ориентиран достатъчно в положението, поради което не можал да издаде необходимите правилни разпоредби за посрещане на удара. Читателя сам е имал вече случая да се увери в противното след прочитането на изложеното в глава VII. Подобни несериозни и необосновани с нищо аргументи твърде зле говорят за хората, които си служат с тях, и ние се надяваме, че бившия началник на щаба на действующата армия сам ще ги отхвърли като недостойни за него оправдания. Генерал Бурмов беше ориентиран напълно в положението, но неговата грешка е, че той нямаше съзнанието за сериозността на удара, който ни се подготвяваше, нито за големите последици, които тоя удар можеше да има за българската армия. Той по-рано беше началник на 2. пех. дивизия и не можеше да не познава отлично фронта, срещу който противника поведе атаката си. Това познание на теренът и на условията, при които може да се развие борбата в тази планинска местност, го правеше да храни големи надежди, че положението ще се поправи. Неговата самоуверност в това отношение му подсказваше само един начин на действие — изпращане на близки и далечни подкрепления към застрашения фронт. Всяко друго гледище на негови подчинени, което мереше да го ориентира върху сериозността на положението, той посрещаше с голяма възбуденост и с явно незадоволство. Той остана чужд на големите схващания, които моментът изискваше, и всяка мисъл за едно предвременно оттегляне на целия фронт смяташе за страхливост, а всяка идея за едно решително нападение от страна на II. армия — за рискована, поради нищожната вяра, която имаше в нападателната способност на частите от тази армия.

Началника на щаба живееше с мисълта, много пъти изказвана, че положението на южния фронт трябва да

се задържи до пролетта на 1919. година. Това било необходимо. Той не вземаше обаче в съображение нито неблагоприятния за германците ход на събитията на западния фронт, нито громадното надмощие в сили и средства, с които Съглашението разполагаше, и които през август 1918. година не оставяха никакво съмнение върху крайният изход на борбата. При тези условия, да се искат от уморената, духом разколебаната и напълно изоставената от съюзниците българска армия нови жертви, беше една грешка, колкото политическа, толкова и военна. За съжаление обаче, началника на щаба имаше едно съвсем тясно схващане за функциите си и не можеше да обеме мисълта, че България е не само орждис, а и фактор в Съюза. И в това отношение, може да се каже, той беше съвсем неориентиран в значението на своята длжжност и не можеше да съобрази своята дейност с онези изисквания, които времето и условията налагаха.

За помощник-главнокомандующия може да се каже, че той действително не бе ориентиран в положението. До 8. септември той бе държан далеч от командването, и главнокомандующия генерал Жеков гледаше на неговата длжжност като на една излишна инстанция, за съществуването на която той не намираще никакво основание. Поради туй, докато генерал Жеков беше на поста си, генерал Тодоров не се месеше в оперативните разпоредби на щаба на действующата армия. Той беше държан далеч от командването, нему дори не се съобщаваха обикновените оперативни бюлетени. На няколко пъти той беше молил главнокомандующия да му разреши да отиде и се запознае с положението на частите в XI. армия. Това негово желание бе всякога отклонявано, и най-после му се разреши да отиде да инспектира тила на II. армия — на тази армия, която той беше командувал повече от две години.

Когато на 8. септември генерал Жеков замина за лечение, генерал Тодоров остана да го замества. Непознаващ нито работите в щаба на действующата армия,

нито положението на фронта, той предостави всичкото ръководене на войната в ръцете на началника на щаба. В критическите дни неговото влияние върху командването не се чувствуваше, понеже той бе заминал за фронта да следи отблизу хода на военните действия и с личния си пример да въздействува върху войниците да изпълняват дълга си до край. И в това отношение той се подложи на големи лични рискове, обаче неговото и без това малко влияние в командването бе изгубено съвършено, понеже сношенията между щаба и него бяха съвършено затруднени.

Колкото се отнася до германското командване и то се видя излъгано в своите си сметки. Дали увереността, с която щаба на армейската група Шолц твърдеше, че положението ще се задържи с разполагаемите сили, е било едно искрено убеждение или е било едно мнение, наложено на командующия групата армии от германското главно командване, което мнение трябваше, по заповед, да се поддържа пред българското главно командване, за да не се искат подкрепления от Германия, е въпрос, който подлежи на поясняване. Ние сме по-склонни да приемем последното допускане.

И през време на действията властта на българското главно командване върху германските командни инстанции не се чувствуваше. Разпоредения като тези например за оттеглянето на дивизиите западно от меридана на Скопие се изпълниха с една мудност, която влече тежки отговорности. Туй положение на нещата идеше да допълни неблагоприятните условия, създадени съзминаването на генерал Жеков.

Слезем ли по-надолу, ще трябва да се признае, че някои от бившите големи началници в армията, при неоспоримите достоинства на доблестните и храбри войници, които имаха, не притежаваха ония качества и познания, които са необходими за командването на големите единици. Голямата мудност при преценяването на тактическите положения, както и при вземането на решение, и честото съзиране на привидни мъжнотии

действаха парализуващо върху някои от тях и току-речи напълно изключваха всяка самостоятелност и инициатива.

Минем ли още по-надолу, ние ще се сблъскаме с общата маса на българският офицерски корпус. Българските офицери бяха излезли из военното училище или из школата за запасни подпоручици. Тези две учебни заведения бяха си спечелили много добро име, и в тях бждещите водачи на българския войник получаваха отлична теоретична и практична подготовка главно за длъжностите на младшият офицер. По-нататъшната подготовка на излезлите от училищата офицери беше оставена на самите тях под ръководството на дружинните и полковите командири. Школи за усъвършенстване на офицерите нямаше. Една такава школа съществуваше само за офицерите от конницата, и тя бе дала отлични резултати. Току след Балканската война се създадоха такива школи за пехотата и артилерията и се откри военна академия, но всички тия школи едва бяха започнали да функционират. При тези условия не е чудно, ако техническата подготовка на всички офицери не бе на необходимата висота. Това особно се чувствуваше за офицерите от запаса.

Изобщо, българският офицер обичаше родината си и беше готов да се жертвува безпределно за нейното величие и добри бжднини. Целият офицерски корпус бе пропит от нападателен дух, и във всички бе привито съзнанието, че само бързите и смели удари повалят противника. Ето защо преминаването към отбрана постави българският офицер в условия, които не отговаряха на неговото възпитание; но малко по малко той свикна и с този начин на воюване.

Едновременно с това обаче големите загуби в офицери бяха наложили засилване на командният елемент с набързо пуснати випуски от военното училище, а безсменното стоене на позициите в свързка с другите неблагоприятни условия беше захванало да оказва пагубно въздействие върху моралната издръжливост

и на някои офицери. Прекомерното пжк развърщане на бжлгарската армия беше станало причина, да се поставят на отговорни длжжности и офицери, които при други случаи не биха били удостоени с такова командване. Много роты се командуваха от неподготвени добре запасни офицери, някои от които сами имаха нужда да бждат напжтвани, камо ли те да напжтват подчинените си, за да не гворим, че тям липсваха разбирания да развият инициатива в действията, тжй необходима при сегашния боен фронт, понеже им липсваха познания.

Но ние мимоходом зачекнахме този болен вжпрос за нашето командване, без да си задаваме цел да сочим грешките и да показваме лековете. Това би било дллга работа. Фактите обаче, които показват, че в това отношение у нас е имало нещо гнило, са на лице. При всяко по-важно действие мнозина началници биваха отстранявани от длжност за лоша разпоредителност. И при тази офенсива трябваше да се пожертвуват двама началници на дивизии, един бригаден командир и двама командири на полкозе. Туй обстоятелство заслужава да бжде отбелязано. И нека тук не се мисли, че ние намираме, какво тези промени бяха продиктувани от една напжлно оправдана необходимост. Това е друг вжпрос, който не влиза в рамките на едно историческо проучване.

В бждеще, когато ще се тжрсят по-обстойно причините за нашето нещастие, ще трябва да се проследи този важен вжпрос: доколко сжздадените командни отношения и инстанции, а така сжщо доколко качествата на офицерския корпус са оказали влияние вжрху правилния ход на сжбитията и вжрху моралната издржливост и боеспособността на войските. Това ще бжде едно изследване, което, може-би, ще покаже, че една *четвърта субективна причина за нашето поражение се крие в непредвидливото и зле организирано командване.*

ГЛАВА IX

Заклучение

Всичко до тук казано изчерпва вжпроса за причините на нашето поражение само в неговите общи линии. Войната е област на човешка дейност, която няма граници. Всяко ново вджлбочаване в нейното изучаване ще ни открива все нови и нови условия и обстоятелства, които са оказвали влияние вжрху хода на сжбитията. Хоризонта, който ограничава нашия поглед, се измяства, колкото повече отиваме напред или се издигаме нагоре. С туй се разкриват нови подробности, които не са без значение за обясняване на общото.

Войната е една ужасна драма, която за да разберем и обсждим основно, трябва да изучим ролите на действащите лица в разните сцени. За да се открият всички причини, необходимо е, да се изследват подробностите и фактите в тяхната последователност, да се анализират те, като се поставят в онази среда, в която сж се развили: време, място, температура, умора, разлагащи причини, вредни агитации, погрешни сведения, неоценяване на положението и пр.. От друга страна трябва да се разгледат задачите, които разните части, като се почне с ротата и се свжрши с най-голямата единица, са имали да разрешават при сжществуващите мжчнотии и обстоятелства, да се проучат решенията, които са били взети, как те са били приведени в изпълнение, и какви резултати са били достигнати; да се разгледа отпосле вжпроса в неговата общност. По такъв начин, след един подробен анализ, ние ще бждем в сжстояние да синтезираме резултатите и да извадим заклученията за всички причини на нашите неуспехи, като ги поставим в сжответна последователност.

Дотогава обаче, докогато бжде направено едно проучване в неговата пълнота, ние трябва да се задоволим с познатите факти, за да правим заключенията си.

На първо място ние се намираме пред неоспоримия факт на едно поражение. Наистина, неприятелят атакува един от най-слабите участъци с превъзходни сили и ни би. Той достигна с леснина резултати много поголеми от ония, на които е можел да се надява, и при това със сравнително малко жертви. Нашите загуби в убити и ранени още не са известни в точност, но самия този факт за леките загуби на неприятеля не е ли вече, въпреки всички други неблагоприятни условия, едно указание, че през 1918. година защитниците на Добро поле не бяха същите, както през май 1917. година?

Историята ни учи, и фактите показват, че в тази ужасна и страдна драма — войната — има един елемент, който доминира всички други, и който е решаващия при всички обстоятелства, — човека. Нито позициите, нито топовете, нито пушките струват нещо, когато моралните сили отпаднат, и когато на началници и подчинени липсва решителността да победят или умрат. Няма нищо пострашно от човека, който е решен да умре; но няма и съществува по боязливо от човека, който не се въдвешява от една възвишена идея и е решен да бие.

И така, какъвто и да бжде резултатът от по-последните изследвания, историята ще отбележи като първа причина на нашето поражение моралната неиздръжливост на нашите части, които, веднаж разбити, не намериха в себе си необходимите духовни сили да продължават борбата по нататък. Тези морални сили, от които според признанието на всички велики пълководци зависят три четвърти от успеха на война, бяха пречупени много месеци преди неприятелската офанзива.

Но тази главна причина за нашето голямо нещастие, която е последица от други предхождащи я причини, не може да бжде разглеждана отделно.

Има един въпрос, който стои над всички: въпроса за воденето на войната и нейните цели. Войните, които

се водят сега, са народни войни, те изискват крайно налягане на всички морални, материални и физически сили на целия народ, а следователно предполагат едно правилно предварително оценяване на общата култура на народа и на това, какво той, при дадената степен на развитие и съзнание, може да даде. Ето тук попадаме на мисълта на един велик военен философ, изказана преди един век, че войната се поражда и получава своя форма от идеите, чувствата, отношенията и средствата, които съществуват в момента, когато тя избухва. В това лежи един голям обществен и военен въпрос, който ние на мястото му се потрудохме да изясним и осветлим. Че идеите на българския народ бяха изцяло за ревизия на Букурещкия договор и за придобиване свободата на Македония, Добруджа и Тракия, е несъмнено, обаче голямото решение за обявяването и воденето на войната не беше съобразено нито с общата култура на българския народ, нито със чувствата на едно голямо мнозинство от него, без да говорим за средствата, които не бяха нито съгласувани, нито измерени в съответствие с онова напрежение, което нацията можеше да понесе.

И в това отношение през времето, когато се водеше войната, бе направена една голяма политическа и военна грешка. Българския народ не бе подготвен нито духовно, нито материално за една тъй дълга борба. Между целите, за които България се намеси във войната и ония цели, за които Германия и великите сили бяха влезли в кървава борба, нямаше никакво съответствие. Българина мереше чрез войната да достигне националното си обединение, когато великите държави воюваха за економическо надмощие във света — цел чужда за малката и едва зародилата се българска държава.

При тези условия, естествено, след като бяха отвоювани всички територии, населени с българи, по-нататъшното продължаване на войната нямаше смисъл за българския народ, освен ако тя не можеше да се прекрати по волята на неприятеля. Бяха ли направени,

сжответните сондажи за това? Ние не знаем, но мислим, че не. Твърде голямата праволинейност и изключителната лоялност на бжлгарското правителство и на бжлгарското главно командуване ни дават основание да мислим така. И, ако войната за нас продължи след това още две години, то е, защото германските цели не бяха постигнати.

Но можеше ли една малка, едва сжвзела се духовно, държава като нашата, изоставена при това сама на себе си, да продължава да стои в един сжюз, който искаше от нея все нови и нови жертви, без дори тези жертви да бяха ценени? Мнозина, може-би, ще кажат, че тези разбирания сочат към една измяна на Сжюза. Нищо подобно. Коалициите никога не са били цел сами на себе си, а средство за достигане целите на отделните сжюзници. Когато интересите на отделните джржави сжвпадат, коалициите отиват добре, обаче исторически факт е, че, когато различните джржави достигнат главните цели, за които са се ангажирани във войната, те обикновено излизат от сжюзите. Във времежа си към обединение Бжлгария допринесе твърде много на централните империи. Чрезслояване на Сжрбия тя действително освободи Македония, но в сжщото време избави Австрия от една голяма опасност и спаси Турция от явна гибел. С победата над Румжния, за която победа Бжлгария допринесе толкова много, беше освободена наистина Добруджа, но и Австрия бе спасена от сигурно поражение, и бе сжздадено едно блестящо военно положение за сжюза. Но когато бжлгарските войски стоеха до устието на Дунава, и когато те владееха Тракия и Македония, политическата цел, за която Бжлгария се намеси във войната, беше напжлно постигната. По-нататжшното оставане на Бжлгария в Сжюза беше въпрос на сметка, но не и на заджжение. Ясно беше до очевидност, че, ако силния германски народ можеше да продължава борбата за достигане мировите цели на германската политика още много години, малкият и изтощен от две големи войни бжлгарски народ не можеше да стори сжщото,

защото такава борба не бе в сжответствие с усилията които нацията може да предяви.

За сжжаление обаче, от бжлгарска страна се джржеше твърде много за добросжвестното изпжлнение на един договор, дори и тогава, когато сжюзниците бяха отказали на Бжлгария предвидената договорна помощ. Това беше едно разбиране, което от гледище на джржавният интерес не може да намери никакво оправдание. Ако договорите и конвенциите по намясата на Бжлгария във войната бяха заджжения, контрактирани между частни лица, лошите последици от които щяха да понесат само тези, които са ги сжключили, ние не бихме имали да възразим нищо против подобна добросжвестност в буквалното изпжлнение на договорните заджжения. Но когато тези договори и конвенции засягат не отделните лица, а бжднината на цял един народ, въпроса добива сжвсем друго значение и не може вече да се обсжжда от гледището на обикновените етически заджжения между отделните хора.

Управниците (думите са на Фридриха Велики) са роби на своите народи*. Когато един управник поеме заджжение, което впоследствие се оказва пагубно за народа, той не трябва да се възспира от излишни скрупули и трябва да се откаже от договора. Може това да е и падение, но между личното падение и нещастieto на цял един народ трябва да се предпочете първото. Тжй джржавниците се жертвуват за благо на своя народ. В случая обаче не се касаеше за една такава измяна, за каквато Фридрих Велики ни говори. Достжчно беше, ако отговорните бжлгарски фактори бяха настояли решително, Германия да изпжлни договорните си заджжения относително помощта, която тя ни джлжеше по воденето на операциите. Тази помощ в предвидения размер—12 дивизии—нямаше да ни бжде дадена, защото нямаше от къде да се вземе, но тогава правителството на Бжлгария щеше да бжде с разжвр-

*) Histoire de mon temps. Цитувано по памет.

зани ржце да сжобрази своите бждещи решения с интересите на бжлгарския народ.

Но тази война, в която се хвжрлихме тжй лекомислено, беше ли обсждана в цялото нейно значение, и беше ли изработен нейния план? Било ли е обмислено предварително, до къде тя ще бжде водена, и какви операции са били предначжртани, за да се изпжлни задачата по достигане на нашите политически цели?

Ние констатирахме, че в това отношение бяха направени грешки, които подложиха на изпитание добрите отношения между сжюзниците и станаха причина, бжлгарската армия да се разгжне пряко мярката на разумната вжзможност. И тук трябва да повторим още веднаж, че в една добре уредена и добре управлявана страна вжпроси от такова важно и сждбоносно естество не могат и не бива да се разрешават, преди да се вземе мнението на компетентните учреждения, които в случая бяха напжлно пренебрегнати. И нека не се тжлкува зле нашата мисжл. Тук не става вжпрос за крайното решение, което всякога е от компетенцията на отговорните пред законите на страната фактори, а за ония предварителни обсждания, които дават вжзможност да се чуят мненията и на други компетентни хора, вжрху които в мирно време лежат длжжности по подготовката на армията за война и по джржавната отбрана. Това именно не бе сторено. — а *нарожно скривано.*

Но, веднаж войната обявена, беше ли водена тя сжгласно с правилата на изкуството и сжобразно сжс целите, които се преследваха? По този вжпрос още Наполеон I. беше казал, че всяка добре водена война е методична; а за да бжде една война такава, необходимо е, тя да се води според принципите и правилата на изкуството и разсждка, като винаги се има пред вид нейната цел.

На това начало бяха направени важни нарушения. Най-пжрво, сжздадените командни отношения между сжюзниците попречиха за правилното и методично насочване на операцияте сжобразно сжс целите, които

Бжлгария преследваше. Липсата на предварително оговорен план за действие постави бжлгарското главно командване в едно подчинено положение, което изключваше всякаква свобода в решенията. Това положение беше още повече затруднено с поставянето голямата част от бжлгарската армия под непосредствените заповеди на германски военнопочалници. По такжв начин, вжпреки правилните схващания и разбираня на бжлгарското главно командване, на бжлгарската армия бе наложено, противно на разумжт и разсждка, едно пасивно джржане на един джлжг фронт, което трая с години. Историята никога няма да прости на бжлгарското главно командване, гдето то отстжпи пред исканията на германското командване и допусна, малобройната армия на Сжглашението в Солун да се увеличи до размерите на една голяма бойна сила. Тя никога няма да сметне като добродетел и достоинство егоистичните сметки на германското главно командване, което, вжпреки повелителните изисквания на военното изкуство, обрече на погибел един народ, без да може с това да спаси Германия. Сега може да се поддържж, че, ако операцияте на Балканите бяха привжршени окончателно още през 1915. или в началото на 1916. г., тжврде вероятно нито Румжния, нито Гжрция щяха да се намесят вжв войната. А само тази придобивка стигаше на Германия, за да й осигури по-голяма свобода за действие на западния фронт. И кой знае, дали днес положението не щеше да бжде сжвсем друго не само за Бжлгария, а и за целия сжюз. Ние не обсждаме при туй вжпроса, какво биха допринесли за германската изджржливост тези мобилизирани близу 900,000 бжлгари, ако след свжршване на войната на Балканите и при невжзможността, да бждат изпратени на западния фронт, бждеха използвани за култивиране на плодородната бжлгарска земя.

От чисто военно гледище германското главно командване беше право, като настояваше, да се тжрси решението на западния фронт, обаче при коалициите поли-

тическите сжображения често пжти имат по-голямо значение, отколкото военните, а те не препоржчваха подобен начин на действие, още повече че слабата власт на правителството вътре в Бжлгария можеше да бжде закрепена само с бжрзи и успешни действия.

Тжй принципите на военното изкуство се явяват нена-рушими и при коалициите, и едно дребнаво сжображение, продиктувано от чувства на недоверие към един малжк сжюзник, трябваше да бжде заплатено сжс цената на много кржв и с едно економическо и политическо робство, което ще тегне на много поколения. И всички, които мислят безпристрастно и разсжждават правилно, ще дойдат да признаят, че Бжлгария е жертва, а не и причина за крушението на сжюза. Причината германското главно командуване най-пжрво трябва да тжрси в себе си. То не трябваше да избягва, а трябваше да наложи операцията към Солун, въпреки всички мжчнотии, и тогава дори, когато бжлгарите не биха я желали. Увлечено от разбирания чужди за военното дело, то се противопостави на желанията на бжлгарското главно командуване за продължаването на действията и прикова подвижната душа на бжлгарина към един начин на воюване, който изчерпа всичкото тжрпение на бжлгарския войник.

Поради постоянно намаляваните сили в Македония и поради уджлжаването на фронта, германското главно командуване отне на бжлгарите всяка надежда за упресняване на войските и за активни действия. Отбраната беше чисто пасивна. А опитите от войната ни учат, това са го казвали всички знатни полководци, то е написано във всяка военна книга, че пасивната отбрана е обречена на сигурно поражение, и само нападателния начин на действие свжршва с поваляне на прстивника. При тази очевидна и всекиму позната истина бжлгарската армия стоеше на позициите си, за да се заразява от бацила на разложението и за да чака изпжлнението на една смжртна присжда, която сама си бе написала.

Но, ако войната не бе водена напжлно според принципите на военното изкуство, понеже липсваше

увереност да бждем засилени, а следователно да гледаме на отбрана като на едно временно положение, то беше ли тя водена поне сжобразно с ония чувства, които доминираха в дадения мсмент?

Ние се затрудняваме да отговорим положително на този въпрос, но от онова, което се каза в глава VI., и от онова, което стана в действителност, можем да теглим едно заключение: че в командуването нямаше тсчна мярка за онова, което можем, и за онова, което не можем, а следователно и за онази промяна в духът и настроенията, над които понякога не може да се властвува, освен като им се подчиняваме, понеже не сме в състояние да им се противопоставим. Това положение подсчазваше вече на командуването пжтя за следване — пжт, който дори царя на бжлгарите по интуиция беше разбрал още след падането на Яребичните височини, през м. май 1918. г., когато смяташе мисията си на изток за свжршена. По подбуждения чужди на оперативните схващания на щаба на действующата армия, който още тогава мислеше, че бжлгарската армия без договорната помощ от сжюзниците не може да продължава с успех борбата, главнокомандующия потжрси начин за закрепване бойната сила на войските чрез сменяване на правителството. И той се излжга, защото по-доброто правителство, което идеше сжс сжщия лозунг за продължаване на войната, въпреки подобрението на храната и облеклото, не можеше да изкорени убеждението, че ние сме изоставени от сжюзниците, и че новото положение отсрочва разрешението на войната за едно по-кжсно време. Само договорните 12 сжюзни дивизии можеха да поправят и укрепят положението, ала тях ги нямаше.

Положението през септември 1918. година беше станало неуждржимо. Изоставена от сжюзниците, бжлгарската армия не беше вече способна за върховни усилия и тя беше готова да се поддаде на разложение при пжрвия голям боен неуспех. Всички условия, по

които предварително може да се сжди за победата на война: числено превъзходство, материална обесеченост, економическо надмощие и морално превъзходство, бяха към страната на нашите неприятели. Всички обективни предпоставки за едно поражение бяха следователно създадени. И в тази смисъл Добро поле дойде като санкция на едно поражение, което съществуваше вече в душите. Тъй ние бяхме победени, преди дори да бъдем бити.

Нека поколението, което иде след нас, размисли върху смисъла на тези думи. То няма да намери в тази книга нито един ред, който буди униние и недоверие към народните сили. Българския народ има дефекти, но той има и положителни качества, които го правят достоен за една по-добра съдба. Всичкото зависи от народните водачи, които трябва да насочват и използват народните усилия разумно и в интереса на общото благо.

С това ние свършваме. След като в по-предните глави изложихме причините на нашето поражение, в тази заключителна глава искахме да посочим само на някои общи изходни точки, от които тръгнахме при преценяването на условията и обстоятелствата, които докараха нашата военна катастрофа. Народното нещастие е толкова голямо, че ние не можехме да премълчим известни слабости на някои личности, които играха решителна роля в събитията. В това отношение ние не държахме сметка за лицата, а гледахме само фактите. И тук дължим да заявим, че никакви лични чувства не са ни движили при написването на тази книга. Голямото дело на българската армия и грамадните усилия на българския народ в тази кървава и мирова драма се нуждаят от едно пояснение. Възможно е, поради непълното осветление на някои факти, да сме попаднали в някои погрешни заключения при преценяването на събитията. Това обаче не накърнява голямата обективност, която си наложихме при разглеждането на тъй сложни и тъй важни въпроси. И сега, като общо заключение, трябва да кажем, че нашият народ страда от липса на

ръководни хора със широк поглед, решителни и ствърд характер. Само малцина имат ясна представа за онази независимост и оная мощ на духа, които са необходими, за да се вземе едно съдбоносно решение, след като основно се размисли върху последиците, които то може да има за историята на една армия и за бъдещето на един народ. А в тая независимост и мощ на духа е именно всичко.

Армията е един жив организъм със своите достоинства и своите дефекти. Онези, които са наговорени с тежката отговорност да командуват, трябва да чувствуват постоянно пулса на това живо тяло и да съобразяват своите решения с онова, което при даленото морално и материално състояние на войските може да се иска от тях. И в тази смисъл една единствена воля тежнее върху решенията — волята на върховния вожд.

ВОЕННА КОНВЕНЦИЯ МЕЖДУ ГЕРМАНИЯ, АВСТРО-УНГАРИЯ И БЪЛГАРИЯ

(Превод)

1. Трите договарящи главни командувания се задължават за общо действие срещу Сърбия, а именно, Германия и Австро-Унгария в срок от тридесет дни, а България в срок от тридесет и пет дни, считан от сключването на тоя договор, да отправят в настъпление срещу сръбските граници въоръжени сили в размер: Германия и Австро-Унгария най-малко всяка една по шест пехотни дивизии, България най-малко четири пехотни дивизии според организационният им състав.

2. Главното командване на всички въоръжени сили, упоменати в чл. 1, поема генерал-фелдмаршал фон Макензен, комуто ще бъде възложена задачата:

Да бие сръбската армия, където я намери, и колкото се може по-скоро да отвори и осигури свързката по сухо между Унгария и България.

3. Заповедите на генерал-фелдмаршал фон Макензен са безусловно меродавни за войските, които му са подчинени. Също той има право да заповядва извършването на преместването в местата за настъплението и да определя започването на военните действия след изтичането на срока, упоменат в член 1; при което обаче остава да се има пред вид като ограничително, че българските военни действия трябва да последват на петия ден след започването на германските и австро-унгарските действия.

Към щаба на генерал-фелдмаршала постъпват най-малко по един висш австро-унгарски и български офицер, не като аташета, а като сътрудници на редовна служба.

4. Германското главно командване се задължава, веднага щом като се отвори пътя за България, в случай че България пожелае това, да изпрати войски в размер на около една смеена пехотна бригада за Варна и Бургас и в границите на възможността да се погрижи за пренасянето на германски подводници. Настаняването на тези войски става от българското правителство. За продоволствието си те ще се грижат сами.

5. Германското главно командване поема задължението, щом като България пожелае това, да накара турското главно командване да даде достатъчни сили за защита на Дедеагач срещу опити за десант и, при съвместни действия с българските войски, да ги постави под българско разположение. Че Турция ще се съгласи на това, няма никакво съмнение.

6. Германското висше главно командване е получило от германското правителство уверение, че то е готово да даде на България една военна помощ от двесте милиона франка в най-скоро време. Подробностите ще се оговорят от финансовите власти на двете държави.

7. Германия заявява, че е готова да доставя на България военни материали от всякакво естество, доколкото туй е възможно с оглед на собствените германски нужди. Щом се появят върху това някои разногласия, последните ще се решават окончателно от началника на щаба на германската действаща армия.

8. От деня на сключването на тоя договор, договарящите държави считат като общ противник всеки неприятел, който нападне една от тях, и като към такъв ще се отнасят. От друга страна, България уверява, че ще пази безусловен неутралитет срещу Гърция и Румъния до привършване на военните действия срещу Сърбия, ако тези държави дадат уверение да не мобилизират, да останат неутрални и да не искат да завземат сръбска територия.

9. България се задължава най-късно до 15 дни от сключването на тоя договор да мобилизира четирете дивизии, упоменати в член 1, и да ги отправи в настъпление, така че най-късно на тридесет и петия ден от сключването на тоя договор те да стоят на сръбската граница готови за действия. По-нататък България се задължава да даде войски най-малко в размер една дивизия, също най-късно до тридесет и петия ден след сключването на тоя договор, да преминат сръбската граница и да окупират Македония.

10. На Турция се запазва правото да се присъедини към тоя договор в пълния му облик. Германското висше главно командване веднага ще започне с нея преговори. След събитията, няма никакво съмнение върху това, че Турция е решена, щом България пожелае това, да даде на България военна помощ срещу който и да било неприятел и да постави под българско разпореждане предназначените за тая цел войски. — *Борис Колетски*

11. България се задължава да пропусне напълно безпрепятствено транзитното движение на материали и войски от Германия и Австро-Унгария за и от Турция, щом като пътя през Сърбия или Дунавския път или транзитното движение през Румъния бъде открито.

12. Този договор ще се подпише от началниците на генералните щабове на Австро-Унгария и Германия, както и от военния пълномощник на България в Плес и веднага влиза в сила.

Направен в Плес на 6. септември (24. август) 1915. г.

П. Ганчев.?

Подполковник от генералния щаб и пълномощник на Царското Българско Правителство.

Конрад,

Генерал-полковник, началник на Императорския и Кралския генерален щаб.

Фон Фалкенхайн,

Генерал от пехотата, началник на генералния щаб на германската действаща армия.

СЪДЪРЖАНИЕ

Встъпителни думи	Стр. 3—5
Глава I. Намясването на България в мировата война: Букурещкия мир и положението след Балканската война. Националните стремежи на българите. Ролята на българския цар. Трите възможности: неутралитет до край; намясване във войната към страната на Сягласението; намясване във войната към страната на Сюзюа. Народните чувствавания към Русия, Англия, Франция и Германия. Военното положение. Защото отидохме с Германия.	9—20
Глава II. Договори и конвенции по намясата на България във войната. Стремения на българската политика. Договор за мир и приятелство между България и Германия. Тайна спогодба между България и Германия. Военна конвенция между България, Германия и Австро-Унгария. Каква е военната конвенция. Пренебрегване на компетентните учреждения. Нито дума за целите на българската политика. Ограничената оперативна задача на сюзюзните армии. Обща мобилизация. Защо беше заповядана общата мобилизация на всички въоръжени сили. Първите мъчнотии и недоразумения със сюзюзниците.	21—30
Глава III. Главното командуване и уреждане командните отношения със сюзюзниците. Мъчнотии да се разгледа въпросът обстойно. Опитът от Балканската война. Назначаване на главнокомандующ. Липсата на едно законоположение, което да определя правата му. Властта на главнокомандующият и търканията с правителството. Чуждите намеси в командуването. Невъзможност да се създаде едно независимо и авторитетно главно командуване. Уреждане на командния въпрос със германските командни инстанции. Мъчнотии и големите търкания в това отношение. Липсата на единство в командуването на общия фронт. Безсилието на бжл-	

гарското главно командуване да наложи разбиранята си по командуването на войските. Споразумение за върховно командуване. . . . . 31—45

Глава IV. Общ поглед върху военните действия от началото на войната до септемврий 1918. година. Сили предназначени за борба срещу Сърбия. Съсредоточаване и развърщане на войските и военните действия в Сърбия и Македония до падането на Призрен. Операцията срещу сягласенският експедиционен корпус и свързаните с нея въпроси по продължаване на военните действия към Солун. Южният отбранителен фронт. Правилните разбираня на българското главно командуване не намират одобрението на германското главно командуване. Операцията с двете крила на отбранителния фронт за подобряване на положението през 1916. година. Окончателно закрепяване на отбранителния фронт. Бездействието през 1917. и 1918. година.	47—84
---	-------

Глава V. Въпроси в свързка с военната помощ, която Германия и Австрия трябваше да дадат на България по воденето на войната. Неопределеността на военната конвенция по въпроса. Българското гледище. Германското главно командуване и въпроса за договорната помощ. Защо не се ревизира военната конвенция, когато Румъния се намеси във войната. Неоснователността на германското гледище, че след свършване на похода срещу Сърбия никаква конвенция не съществувала между България и Германия. Намалването на договорната помощ. Протестите на българското главно командуване. Доклади до правителството. Липсата на решителност в действията.	85—124
---	--------

Глава VI. Материалното положение и моралното състояние на войските. Неорганизирания тил. Големите лишения на войските. Докладите до правителството. Мъчнотии да се поправи положението. Армията става неподвижна и загубва нападателния си дух. Морална поквара. Агитациите. Безсилието на командуването да подобри положението.	125—142
---	---------

Глава VII. Военното положение на южния фронт в началото на месец септемврий 1918. година. Пасивната задача на българската армия. Първите	
---	--

сведения за готвещата се голяма атака от страна на Сжглашението. Разпорежданията на бжлгарското главно командуване през месец август за посрещане на удара. Разузнавателния бюлетин на щаба на действующата армия от 3. септемврий. Оценка на положението. . . . . 143—165

Глава VIII. Добро поле. Общ поглед върху операцията. Обективни причини за пробива на фронта: позиции, сили, дух и дисциплина, материални условия. Субективни причини за пробива: предварителните разпореждби, ход на действията, командуване . . . . . 167—222

Глава IX. Заключение. Общи изводи за причините на нашето поражение. . . . . 223—233

Приложения:

а) Военна конвенция между България, Германия и Австро-Унгария . . . . . 235—237

1) Бойно разписание на бжлгарската армия на 14. септемврий 1918. година.

2) Обща прегледна карта за настжплението в Сжрбия и Македония.

3) Положението на 2. декемврий 1915. г.

4) Общо положение на южния фронт.

5) Карта на Добро поле 1: 50,000.